

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

JOHN LOCKE’UN PERSPEKTİFİNDEN
TÜRKİYE’DE DEVLET-DİN İLİŞKİSİ VE
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Halil İbrahim ERDİN

KOCAELİ 2015

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

JOHN LOCKE’UN PERSPEKTİFİNDEN
TÜRKİYE’DE DEVLET-DİN İLİŞKİSİ VE
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Halil İbrahim ERDİN

Doç. Dr. Güven BAKİREZER

KOCAELİ 2015

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

JOHN LOCKE'UN PERSPEKTİFİNDEN
TÜRKİYE'DE DEVLET-DİN İLİŞKİSİ VE
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Tezi Hazırlayan: Halil İbrahim ERDİN

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 22.07.2015 / 14

Jüri Başkanı: Doç. Dr. Güven BAKİREZER

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Yücel DEMİRER

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Kemal AYDIN

(Jüri, Yüksek Lisans için en az üç, Doktora için en az 5 öğretim üyesi ile oluşur)

KOCAELİ 2015

ÖNSÖZ

20. yüzyıl, hâkim paradigmaların değişime uğradığı bir çağ olarak dilin sınırları içinde, hermenötik ve çoğulculuk gibi yeni post-modern akımların bakış açılarıyla değerlendirilmektedir. Gündemin bu hızlı dönüşümüne teolojik bakış da kayıtsız kalmayarak, dinsel çoğulculuk, dinler arası diyalog ve kapsayıcılık gibi kavramlar din ekseninde tartışılmaya başlanmıştır. Öte yandan dini inançlar ve pratikler ise bireyselleşme eğiliminin doğrudan etkisi altında bulunmaktadır.

Modernleşme süreci ile birlikte, bireyler arasında hızlı iletişim ve ulaşım imkânlarının artış göstermesi, farklı dinsel pratiklere ve inanışlara sahip bireylerin daha sık etkileşim içinde yaşamalarına neden olmuştur. Bu durum, ilerleyen yıllarda ortak çıkarlar ekseninde bir dinsel hoşgörü düzeyini geliştirecek küresel bir ahlak arayışının temeli sayılabilir. Günümüzde birçok topluluğun çeşitli dinlerdeki ortak ahlaki ilkeleri vurgulaması, kimi ilkelerin evrenselleştirilmeye çalışılması da bu savı destekler niteliktedir. Nitekim Locke'un dinsel hoşgörü perspektifi de modern çağa dair içerdiği nüvesi ile benzer bir yaklaşımı daha önce ele almış olması ile önem kazanmaktadır.

Türkiye'de tarihsel süreç içinde modernleşme ve milletleşme sorunları karşısında din-devlet ilişkisinin doğası problemlili bir görünüme sahip olmuştur. Türkiye'de devlet, dini kontrol etmeye çalışarak dinsel hoşgörü açısından özünde olumsuz bir tutum geliştirilmesine yol açmıştır. Tüm bu süreçte Diyanet İşleri Başkanlığı'nın araçsal bir kurum olarak varlığını sürdürmesi arzulanmıştır. Bu bağlamda bu çalışmada Türkiye'de dinsel hoşgörü açısından Diyanet'in kilit bir pozisyonda olması, içinde bulunduğumuz çağın talepleri karşısında kurumun Locke'un perspektifiyle değerlendirilmesine gerekçe oluşturmaktadır.

Bu tezin çıkış noktasını, modern dünyanın bir parçası olarak yazarın kendini ve kendisini çevreleyen kurumları anlama ve anlamlandırma çabası oluşturmaktadır. Bu çaba özünde siyasal toplumun incelenmesini konu edindiğinden, tez boyunca siyaset biliminin araçlarına uygun bir akıl yürütme ve yöntem izlenmektedir. Her şeyden önce yazar, insanın bir dinin mensubu olarak o dine yönelik işleri -dinsel

bilgi ve pratiği- düzenleyen bir kurumun çatısı altında bulunmasının, o yapıyı sorgulama hakkını ortaya çıkardığına inanmaktadır. Bu nedenle Diyanet İşleri Başkanlığı, bu dünyaya ilişkin siyasal bir kurum olarak –teolojik tartişmaların ötesinde- yapısı ve işlevleri ile ele alınmaktadır.

Bu çalışmada, elde edilen verilerin konuyla ilişkisi bağlamında objektif bir biçimde incelenmesi ve izlenilen yöntemin yansız bir bakış açısıyla uygulanması amaçlanmıştır. Kişisel görüş ve değerlendirmeler, referans alınan kuramsal  er eve içerisinde ifade edilmiş, herhangi bir siyasi, ideolojik veya teolojik yaklaşım lehine sonuçların  arpıtılmamasına  zen gösterilmiştir.

Öte yandan bu çalışma, bir yandan konunun hayli geniş olan  er evesi, derinlikli, karmaşık ve bazen muğl k yapısı nedeniyle her noktada doyurucu ve kapsayıcı bilgi ve tartişmalar sunmak iddiasında değildir. Bu nedenle çalışmanın konusunun, daha özgül alanlar üzerine ayrıntılı olarak işlenen çok sayıda çalışma ile desteklenip geliştirilmeye ihtiya ı bulunmaktadır. Ancak dinsel hoşgörünün felsefi temellerini ve bu bağlamda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın rolünü konu edinen çalışma ve eserlerin sayısının az olması, bu çalışmanın eksiklerini daha kabul edilebilir kılabilir. Türkiye gibi bireysel, toplumsal ve siyasi bağlamlarda temel hak, özgürlük, eşitlik ve rıza fikrine olan güvenin köklü ve sağlam bir zemine oturmadığı bir ülkede, dinsel hoşgörünün felsefi ve pratik temellendirilmesine yönelik akademik ilginin canlı tutulmasına biraz olsun katkı sağlayabilirse, bu tez kendinden beklenenleri önemli ölçüde gerçekleştirmiş sayılacaktır.

Son olarak tez yazım sürecinde kıymetli vaktini ve rehberliğini esirgemeyen, bilgi birikimi ve ufuk açıcı soruları ile konu üzerine kavrayışımı derinleştiren danışmanım Doç. Dr. Güven BAKIREZER'e, jürimde yer alarak yeni fikirler sunan Doç. Dr. Yücel DEM RER ve Doç. Dr. Kemal AYDIN'a, stresli geçen çalışma sürem boyunca benden desteğini ve ilgisini esirgemeyen sevgili eşim Ayşegül'e, entelektüel katkılarıyla dostum İl ut Taha TASLI'ya en içten teşekkürlerimi sunarım.

Halil İbrahim ERD N

Temmuz 2015

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	4
İÇİNDEKİLER.....	6
ÖZET.....	8
ABSTRACT	9
KISALTMALAR LİSTESİ	10
KİTAP ADLARINDA KULLANILAN KISALTMALAR	11
GİRİŞ.....	12
BİRİNCİ BÖLÜM.....	16
JOHN LOCKE’UN HOŞGÖRÜ PERSPEKTİFİ	16
1. JOHN LOCKE’UN DÜŞÜNSEL YAŞAMI.....	16
2. BİLGİ FELSEFESİ.....	18
3. AHLAK FELSEFESİ	22
4. SİYASET FELSEFESİ	25
5. JOHN LOCKE’UN DİNSEL HOŞGÖRÜ FELSEFESİ	28
İKİNCİ BÖLÜM	34
1. DİYANET’İN YAPISI VE HİZMETLERİ.....	34
1.1. Kuruluşu ve Tarihçesi	34
1.2. Görev ve Sorumlulukları.....	36
1.3. Hizmet ve Faaliyet Alanları	39
1.4. Türkiye Diyanet Vakfı	45
2. DİYANET’İN TÜRKİYE’DEKİ SOSYAL VE SİYASİ ROLÜ	51
2.1. Modernleşme Sürecinde Dinin Kontrolü ve Diyanet.....	52
2.1.1. Diyanet’in Fetvalarında Modernlik	56
2.2. Milli Birlik-Bütünlük Aracı Olarak Din	61
2.3. Toplumun İslamileştirilmesi	69

3. DİYANET VE HOŞGÖRÜ	76
3.1. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Dinsel Ötekiler'in Durumu.....	76
3.1.1. Sünni Mezheplerin Konumu	77
3.1.2. Alevilerin Durumu	79
3.1.3. Diğer Dinler ve Ateizme Bakış.....	84
3.2. Diyanet'in Hoşgörülü İslam Yorumu	87
3.3. Dinler Arası Diyalog	91
3.4. Misyonerliğin Durumu.....	97
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	101
JOHN LOCKE'UN HOŞGÖRÜ PERSPEKTİFİNDEN DİYANET	101
SONUÇ:.....	110
KAYNAKÇA	115
EKLER.....	130
ÖZGEÇMİŞ.....	193

ÖZET

John Locke'un dinsel hoşgörü perspektifi, hakikatin ancak sınırlı bir bilgisine ulaşılabilceğini ileri süren epistemolojik bir temele dayanmaktadır. Locke'a göre, matematik dışında, ancak birlikte yaşamının ilkesini sağlayan ahlak yasasını ve ahlakın kaynağını sunan Tanrı'nın varlığını kesin olarak bilebiliriz. Öte yandan, doğa-üstü olguları bilemeyiz ve dolayısıyla ruhların kurtuluşuna dair dinsel reçeteler bilginin değil sadece inancın konularıdır. Öyleyse, mutlak hakikatin bilinemezliği bizim bu dünyada dini inanç ve pratiklere eşit ölçüde hoşgörülü davranmamız gereğini ortaya koyar. Hoşgörü yönetilenler için bir hak, yönetenler için bir ödev ve tüm inananların diğer inananlar için bir karşılıklı ödevi olarak belirir.

Hem modern hem de ulus haline gelme sorunları içinde kurulmuş bir ülke olarak Türkiye'de din-devlet ilişkisi tarihinde, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yadsınamaz bir rolünün olduğu görülmektedir. Diyanet hoşgörü gösterme ödevinin tarafı sayabileceğimiz temel kurumlardan birisidir. Ancak Diyanet, bir devlet enstrümanı olarak belirli bir din yorumunu benimsemesi ve bunu toplumda yaygınlaştırmaya çalışması ile laiklik prensibine uygunluğu bir yana, hoşgörünün gelişimine de ket vurmaktadır. Diyanet yıllar içinde biriktirdiği söylem ve gelenek ile hoşgörülü (ılımlı) bir İslam yorumu geliştirmeyi başarmıştır. Ancak bu yorumun sınırları halen Locke'un çağlar öncesinden çizdiği perspektiften uzaktır. Teolojide dinsel paradigmalardan değiştiği ve dinsel bireyselleşme eğiliminin hız kazandığı içinde bulunduğumuz küreselleşme çağında, Diyanet'in (kuruluş ideolojisine uygun olarak) geçmişten tevarüs ettiği gelenek ile bireylerin taleplerine cevap vermesi mümkün görünmemektedir.

Anahtar Kelimeler: John Locke, Dinsel hoşgörü, Diyanet İşleri Başkanlığı

ABSTRACT

John Locke's principle of religious toleration stands on an epistemological basis, claiming only a possibility of limited knowledge of the truth. To Locke, apart from mathematical knowledge, we can only know the moral law which provides the principle of living together and God's existence which provides the source of morality. Still, we cannot know supernatural facts and thus religious prescriptions regarding the salvation of souls are only subjects of faith, not knowledge. This unknowability of the truth demands from us equal toleration of religious beliefs and practices. Toleration is a right for the governed and a duty for the governing, and a mutual duty for all believers for other believers.

The Directorate of Religious Affairs has played a significant role in the history of the relation between the state and religion in Turkey, a state founded within the questions of becoming both modern and nationally unified. The Directorate is what we can call a side of the duty of toleration. Yet, the Directorate curbs the development of toleration, let alone its suitability to the principle of laicism because of being a state instrument imposing a certain religious opinion upon the society. Although it managed to develop a tolerant (moderate) interpretation of Islam by its discourse and practices, this interpretation is still far away from Locke's centuries-aged perspective of toleration. While religious paradigms are changing and religious individualization is increasing in our age of globalization, the Directorate does not seem to be able to meet the needs of the individuals by means of the conventional methods inherited in accordance with the founding ideology of the Turkish state.

Keywords: John Locke, Religious toleration, Turkish Directorate of Religious Affairs

KISALTMALAR LİSTESİ

AİHS:	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AK Parti/AKP:	Adalet ve Kalkınma Partisi
BİK:	Bilgi İletişim Kurumu
Bkz:	Bakınız
CHP:	Cumhuriyet Halk Partisi
DİB / Diyanet:	Diyanet İşleri Başkanlığı
DP:	Demokrat Parti
GSB:	Gençlik ve Spor Bakanlığı
HDP:	Halkların Demokratik Partisi
İMHK:	İstanbul Müftülüğü Hutbe Kurulu
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDV:	Türkiye Diyanet Vakfı
TL:	Türk Lirası
TTB:	Türk Tabipler Birliği
TTK:	Türk Tarih Kurumu
Web:	Web Sayfası / İnternet Sayfası

KİTAP ADLARINDA KULLANILAN KISALTMALAR

Deneme:	İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme
İnceleme:	Hükümet Üzerine İkinci İnceleme
Mektup:	Hoşgörü Üstüne Bir Mektup
Nature:	Essays on the Law of Nature
Christianity:	The Reasonableness of Christianity, as Delivered in the Scriptures.

GİRİŞ

Günümüzde modern devletler ele alındığında, toplumsal çeşitliliklerin doğurduğu önemli çatışma alanlarını barındırdığı fark edilmektedir. Tarihsel süreç içinde bakıldığında ise çatışma alanlarının zor ve baskı yoluyla ortadan kaldırılamadığı, tek biçimliliğe dönüştürülemediği gözlemlenmektedir. Bu nedenle siyasal yönetimler açısından çatışma alanlarının azaltılması ve asgari düzeyde taleplerin uzlaştırılması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bireyler ve toplumlar bir arada yaşamak için barışçıl yöntemler temin etmek durumundadır. Dinsel hoşgörü fikri de bu noktada önem kazanmaktadır.

Dünyanın sosyal, kültürel ve siyasal açıdan dönüşüme uğradığı bir çağda Locke, daha sonra modern dünyanın çekirdeğinde yer alacak olan “eşit ve özgür birlikte yaşam”, “ahlaki yükümlülük” ve “din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması” sorunlarının önemini fark etmiş, insanların bir arada yaşamaya rıza gösterebilecekleri bir siyasal yönetimin ilkelerini ortaya koymaya çalışmıştır. Locke’un felsefi soruşturmaları her şeyden önce kendiliğinden basit birer önerme niteliğine sahip değildir. Bunlar, temellendirildikleri epistemolojik çıkarımlar bakımından siyaset ve ahlak alanına dair kuvvetli argümanları ileri sürmektedir. Bu nedenle geçiçi bir tarihselliği aşan bir anlamı ifade etmektedirler.

Felsefi bir söylem olarak dinsel hoşgörü ilk defa John Locke tarafından kapsamlı bir biçimde inceleme konusu yapılmıştır. Locke, devlet eliyle topluma dayatılan resmi kiliselerin olduğu bir dönemde “mutlak hakikat” iddiasında bulunan dini kurumların ve o hakikate ulaştırarak “ruhların kurtuluşuna” vesile olacaklarını iddia eden devletlerin, gerçekte düşünsel açıdan ne kadar zayıf varsayımlara dayandığını göstermeye çalışmıştır. Din ve devletin farklı iktidar alanlarının bulunduğu dikkati çekerek, ikisi arasındaki ayrımın farklı inanca sahip insanların dünyevi çıkarlarını korumak için kurulmuş bir siyasal toplumda bireylerin birlikte yaşamasını sağlayacağını düşünmüştür.

Günümüzde dinsel hoşgörünün başarıyla uygulandığı ülkelere bakıldığında ise Locke’un fikirlerinin etkisi gözlemlenebilmektedir. Çünkü Locke dinlere, kültürel

yapıya dayalı geleneksel bir anlayışı yinelemek yerine bilgiye dayalı, akıl yürütmeye uzanan bir perspektif geliştirmeye çalışmıştır. Ancak bu durum Locke'un bütünüyle evrensel ve modern bir teori ortaya koyduğu anlamına gelmemektedir. Dinsel iradeci tavrı ve ahlaki ilkelere dair ön kabulleri, dinsel hoşgörüsünün bu durumuna örnek olabilecek kısımlarını oluşturur. Dolayısıyla teorisi bakımından kusursuz bir yüceltmeye hakkı bulunmaz.

Yukarıdaki nedenlerden ötürü, çalışmanın birinci bölümü Locke'un dinsel hoşgörü perspektifinin bilgisel, ahlaki ve siyasal temellerine ayrılmıştır. Bilgi felsefesinde, insan anlığının sınırları dâhilinde doğru bilgiye ulaşma yollarını araştıran Locke, ahlak felsefesinde insanların eylemlerine yön verecekleri ahlaki bir ilkeyi bulmaya çalışır. Nitekim bu ilke, siyaset felsefesinde bizi bir arada tutan yasaya uymamızı ve yükümlülüklerimizi yerine getirmemizin şartını oluşturacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümü ise Türkiye örneğinde Diyanet İşleri Başkanlığı'na ayrılmıştır. Bu bölümde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yapısı ve hizmetleri ele alınarak, genel olarak Diyanet'in tarihsel süreç içinde Türkiye'deki siyasi ve sosyal rolünün din-devlet ilişkisi ekseninde ana başlıkları -Locke'un perspektifi ile ilgisi düzeyinde- değerlendirilmektedir. Locke'çu perspektifin kendisi, üzerine atıfla doğru ve yanlışlığın tespit edilebileceği salt bir kontrol listesi olarak ele alınmadığından bu bölümde Locke'a yer verilmemiştir.

Türkiye, imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinde din-devlet ilişkisi bağlamında özel bir yol izlemiş ve modern bir devlet kurumu olarak bünyesinde Diyanet'i ihdas etmiştir. Ancak Diyanet, yeni kurumsal kimliği farklı olmasına rağmen imparatorluk geçmişinden hem kadroları hem de teolojik geleneği devralmıştır. Bu gelenek, tarihsel açıdan güçlü bir yorum olan Sünni İslam anlayışıdır. Böylelikle geçmişin devlet-din pratiği Diyanet kanalıyla yeni sisteme entegre edilmiştir. Örneğin devletin kutsallığı ve yüceliği, askerliğin ve gazanın meşruiyeti bu mirasın parçaları arasındadır. Dolayısıyla yeni düzende geçmişe benzer olarak -ama farklı bir biçimde- din ve siyaset ilişkisi tekrar kurulmuş, dinin kamusal alanda daha sıkı kontrol edilmesi arzulanmıştır.

Öte yandan Türkiye’de devletin, dini kontrol etmeye çalışması dinsel hoşgörü açısından özünde olumsuz bir tutum geliştirilmesine yol açmıştır. Tarihsel süreç içinde devletin resmi olarak yalnızca İslam dinini tanıması, gayrimüslim toplulukların devlet çatısından ayrılması, ülkenin gerçek yurttaşlarının devletin ve Diyanet’in safında yer alacağı algısını ortaya çıkarmıştır. Bu tavır İslam içi mezhep ve gruplar karşısında da takınılmaya devam etmiştir. Bu bağlamda bu çalışmada, Türkiye’de dinsel hoşgörü açısından Diyanet’in kilit bir pozisyonda olması, içinde bulunduğumuz çağın talepleri karşısında kurumun, Locke’un perspektifiyle değerlendirilmesine gerekçe oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın Diyanet’e bakan yüzünde, kurumun 1924 öncesi dayanakları ve tarihsel arka planı bahse konu olmamıştır. Ayrıca, imparatorluk döneminin özel koşulları içinde -Pax Ottomana- var olduğu ileri sürülen bir dinsel hoşgörü düzeninin kendi dinamikleri açısından Locke’un hoşgörü teorisi perspektifinde veya modern dinsel hoşgörü anlayışı içinde değerlendirilmesi mümkün değildir. Dahası, dinsel hoşgörüye atfedilen tasavvufi kaynaklar –Mevlana Celaleddin Rumi gibi- bütünüyle inanç esaslarına temas eden teolojik bir bakış açısı sundukları için konu dışında bırakılmışlardır.

Çalışmanın kapsamının daraltılmış olması, bu çalışmada bir problem olarak çeşitli önyargıların ortaya çıkmasına neden olabilir. Özellikle Türkiye’de ideolojik kutuplaşmaların belirli simge ve semboller üzerinden yürütüldüğü düşünülürse Diyanet’i araştırma nesnesi olarak ele almanın zorlukları hemen fark edilecektir. İleride bahsedileceği üzere bizzat Diyanet’in kendisinin de bir sembol olarak görüldüğü olmuştur. Halbuki bu tezde resmi ideoloji çerçevesinde belirli bir eylem alanına sahip olan Diyanet’in yapısı ve işlevleri tartışılmaktadır. Kurumun öne çıkardığı din veya inanç esasları lehinde veya aleyhinde bir kanaat belirtilmemektedir. Aksi bir tutum, Locke’un perspektifine uygun olmayacağı gibi, araştırmanın bilimsel yapısına da zarar verecektir.

Diğer bir problem ise referans alınan teorik çerçevenin örnek verilen pratik gerçeğe uyuşmaz görülmesidir. Sosyo-kültürel farklılıkların ve bazı ön kabullerin ısrarla ileri sürülmesi, evrensel ilkeleri baz alan özgül bir kuramın kullanılmasını

zorlaştırabilmektedir. Örneğin iki kutuplu bir dünya algısının hâkim olduğu yahut “doğu-batı” ikileminde konuların irdelendiği bir düzlemde insanlığın ortak ihtiyaçlarını ele alan bir teorinin öznel eleştirilere hedef olması mümkündür. Bu açıdan tez konusu, “batılı” bir düşünürün perspektifiyle “doğulu” bir kurumun eleştirisi olarak anlaşılması riskini barındırmaktadır. Ancak bu bakış yüzeysel bir yorumu yansıtmaktadır. Çünkü özel nitelikleri ne kadar farklı olursa olsun, verili insan doğası nedeniyle toplumların yine de benzer talepleri içeren ortak ihtiyaçları bulunmaktadır. Burada ele alındığı konumu itibarıyla Locke’un fikirleri bir takım evrensel ilkeleri öncelemekte, yeryüzünün herhangi köşesindeki modern bir topluluk için geçerli olabilecek argümanları türetmesini sağlamaktadır. Diyanet’te buna uygun modern bir kurum olarak Locke’un teorisine örnek oluşturmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise diğer iki bölümde elde edilen bulgular karşılaştırılarak Türkiye’de dinsel hoşgörünün yapısı eleştirel biçimde tartışılmaktadır. Locke’çu perspektiften Diyanet’in dinsel hoşgörüye uygunluğu incelenerek, Diyanet’in de içinde bulunduğu çeşitli varsayımlar ele alınacaktır. Böylece teorik çerçevenin mevcut durumun dışında yeni durumlara karşı da sınanması gerçekleştirilmiş olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

JOHN LOCKE'UN HOŞGÖRÜ PERSPEKTİFİ

1. John Locke'un Düşünsel Yaşamı

John Locke, I. Charles'ın on bir yıllık mutlak yönetimi altında, 1632 yılında İngiltere'de Somerset, Wrington'da varsıl bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. 1646 yılında Westminster School'a başlayıncaya kadar burada yaşadı. 1652 yılında Oxford'daki Christ Church College'da öğrenim görmeye başladı. Burada din eğitiminin yanında felsefe ve tıp alanıyla da ilgilendi. 1658 yılında yüksek öğrenimini tamamlayarak, 1664 yılında Christ Church College'da ahlak felsefesi okutmanı oldu. İlk eseri *Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler*'i (Essays on the Law of Nature) burada yazdı. Bu eserinde klasik doğal hukuk anlayışından yola çıkan Locke, evrensel ve mutlak olan ahlaki kuralların kökeninde dinin bulunduğunu ve ilahi kökenlerinden dolayı bu kurallara uyulması yükümlülüğünün insanlar tarafından idrak edilebileceğini öne sürdü.

Locke bir yandan da Londra'da yeni deneysel bilim üzerine tartışmalar yapan bir topluluğa katıldı. Ünlü fizikçi Robert Boyle, Thomas Willis, Robert Hooke ve Richard Lower gibi isimlerle tanıştı. Tıp alanında bilgisini artırdı. 1666 yılında Shaftsbury Kontu Lord Ashley Cooper için başarılı bir ameliyat gerçekleştirdi. Lord'un daveti üzerine Ashley Cooper'ın maiyetinde çalışmaya başladı. Maddi açıdan refaha ulaşan Locke bilimsel toplantılara katılmaya devam etti. *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*'nin (An Essay Concerning Human Understanding) yazma düşüncesi de 1670'de bu bilimsel tartışmalardan birinde ortaya çıktı. Bu eserinde Locke, insan bilgisinin kaynakları ve sınırları üzerinde çalıştı, bilgi ile inanç arasında ayırım yaparak vahyi inanç alanına yerleştirdi.

Ashley Cooper'ın etkisinde Locke siyaset üzerine eğilmeye başladı ve fıkırsel olarak Cooper'dan etkilendi. II. Charles'ın mutlak yönetimine karşı çıkarak parlamentoda radikal Whig hareketi inşa etmeye başladılar. Bu hareket devletin,

resmi inancı simgeleyen Anglikan kilisesi karşısında sözleşmeye dayalı bir tarafsızlık içinde olması gerektiğini savunuyordu. Anglikan kilisesi siyasal hayatta çok etkiliydi ve Whig hareketinin karşındaki politik muhalefetin çoğunluğunu da resmi kilisenin önderleri oluşturuyordu. Locke tarafından Ashley Cooper'a Kral II. Charles'ı ikna etmesi için yazılan *Yüksek Mevki Sahibi Bir Kimseden Ülkedeki Arkadaşına Bir Mektup* (A letter from a Person of Quality to his Friend in the Country) 1675 yılında basıldı. Bu mektup halk egemenliği ile hoşgörü arasındaki uzlaşının öncüllerinden bahsetmekteydi. Locke, Mektup'un yayınlandığı dönemde Fransa'ya gitti ve dört yıl orada kaldı.

1679 yılında Ashley Cooper'ın Kralın Danışma Kurulu'nun başkanı olmasıyla İngiltere'ye geri döndü. 1653 yılında ölen ilahiyatçı Robert Filmer'in *Patriarcha* adlı eseri 1680 yılında Kral yanlısı kesimler tarafından yayınlandı. Bunun üzerine Locke Filmer'in görüşlerini eleştiren *Hükümet Üzerine İki İnceleme*'yi (Two Treatises of Government) bu yıllarda kaleme almaya başladı, ancak 1689'a kadar hiçbir yerde yayınlamadı. Bu eserinde Locke bir toplum sözleşmesi çerçevesinde temel özgürlükleri ve sınırlı hükümeti savundu, sözleşmeye aykırılık halinde bireylere direnme hakkını tanıdı.

1683 yılında Kral'a suikast olacağı iddiası ile Whig liderlerinden birçoğu tutuklandı, bir kısmı hemen infaz edildi. John Locke ve Ashley Cooper ise yurt dışına kaçtı. Locke 1688'e kadar İngiltere'ye gelmedi. *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup* (A Letter Concerning Toleration) adlı eserini 1689 yılında Hollanda'da sürgündeyken tamamladı, eser Latince olarak basıldı ve aynı yıl İngilizceye çevrildi. Eser, hoşgörüyü Hristiyanlığın temel bir işlevi olarak betimliyor ve doğal bir görev olarak kabul ediyordu.

1690 yılında *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* yayınlandı ve sonra dört baskısı daha yapıldı. 1693 yılında *Eğitim Üzerine Bazı Düşünceler* (Some Thoughts on Education), 1695 yılında ise *Hristiyanlığın Akla Uygunluğu* (Reasonableness of Christianity) yayınlandı. Locke tüm bu süre zarfında idari görevlerinden ayrılmadı. 1696'dan 1700'e kadar Amerika'daki İngiliz kolonilerinin yönetimini ve Britanya ile olan ticaretlerini yöneten Ticaret Kurulu'nun (Board of Trade) aktif bir üyesi oldu.

Emekliliğinin ardından kısa bir süre inzivaya çekildi, 28 Ekim 1704'te Essex, İngiltere'de hayata gözlerini kapattı.

2. Bilgi Felsefesi

Locke'un bilgi felsefesi, epistemolojinin temel problemlerinden biri olan bilgi ve kanı arasındaki sınırların arayışı ile başlamaktadır (Deneme: I.I.3). Yani bilgiye (episteme) ulaşmayı sağlayan evrensel bir akıl yasası vardır ve filozofun görevi kanılardan sıyrılıp bunu araştırmasıdır (Ağaoğulları, 2009: 140-141). Ancak Locke, gerçek bir bilgiye ulaşılabilirliğinden şüphe duymaktadır. Çünkü gerçek bilgiye ulaşabilmek için “ya doğru diye bir şeyin bulunduğu ya da insanlığın, o doğrunun bilgisine ulaşmak için yeterli olanağa sahip olduğundan” kuşku duyulmaması gerekmektedir (Deneme: I.I.2). Bu şüphecilik Locke'un bilgi felsefesinin çekirdeğini oluşturmaktadır.

Locke'a göre insan zihni doğuştan kavram ve ilkelere sahip değildir. Zihin bütün özniteliklerinden yoksun, doğuştan hiçbir idesi olmayan boş bir beyaz kâğıda benzetilmektedir. Bütün bilğimiz ise zihnimizin usamladığı idelere dayanmaktadır. Zihnimizde bulunan ve düşüncelerimizi oluşturan nesnelere Locke'un tabiriyle “ideler” denilir ve bu ideler iki temel yoldan edinilmektedir. Bunlardan ilki dışsal duyumlarımız (duyum), diğeri zihnimizin işlemleri yahut duyumlara dair gözlemleridir (düşünüm) (Deneme: II.I.2). Zihnimizin işlemlerine dair ideleri dışsal nesnelerle ilgisi olmadığı için duyu değilse de, ona çok benzer bir yapıda bulunmaktadır (Deneme: II.I.4). İdeler zihnimizde bulunduklarından dışsal cisimlerin kopyalarıdır ve eksiktirler (Deneme: II.XXXI.12-13).

Bu noktada Locke, ideleri kullanarak üç tür bilgiye ulaşma biçimi ve üç tür bilgi tipi öne sürer. Sezgisel bilgi, zihin idelerinin dolaysız olarak algılanmasıdır. “Zihin akın kara olmadığını, bir dairenin üçgen olmadığını, üçün ikiden büyük ve ikiyle birin toplamına eşit olduğunu böyle algılar” (Deneme: IV.II.1). Tanıtlamalı bilgi, doğrudan akıl yürüterek ideler arasında uygunluğun anlaşılmasıdır. Bir üçgenin üç açısıyla iki dik açının eşit olduğunu bilmek için zihin, “bir üçgenin üç açısının eşit olduğu başka açılar bulmak zorunda kalır ve bunların iki dik açığa eşitliğini görüp,

üçgenin açılarının da iki açıya eşit olduğunu öğrenmiş olur” (Deneme: IV.II.2). Locke’a göre kendi varoluşumuz üzerine “sezgisel”, Tanrı’nın varoluşu üzerine “tanıtlamalı” bir bilgi ve başka herhangi şey içinse “duyusal” bilgimiz bulunur (Deneme: IV.II.21).

Locke’un düşüncesinde, düşünüm deneyiminin edinilmesi için duyum deneyimine sahip olunması gerekir. Bu nedenle dış dünyanın algılanabiliyor olmasını fiziksel varlığını kanıtlamak için yeterli bir neden olarak kabul etmektedir. Herhangi bir idenin olgusal karşılığı olmasa bile, matematikte olduğu gibi zihne bu ideyi düşündürten olgusal bir dünyadan gelen malzeme olacaktır (Nature: 42-43). Dolayısıyla başka şeylerin var oluşuna dair bilgimizin temelinde yalnızca duyumlarımız olacak ve “bir tikel insan bir başka varlığın varoluşunu ancak o varlık o kimseyi etkileyerek kendini algılattığı zaman” bilecektir (Deneme: IV.XI.1).

Locke’a göre dış dünya ile zihinsel ideler arasında bir duyum ilişkisi bulunmaktadır ve bu ilişki ne kadar uygun olursa o kadar gerçek bilgiye ulaşılabilir. Bu noktada Locke, uygunluk ilişkisini anlaşılır kılmak için zihnimizin idelerini basit ve karmaşık ideler olarak ikiye ayırmaktadır. Basit ideler yalnızca belirli bir duyum gücünü ürettiklerinden kopya olmalarına rağmen uygundurlar. Sıcaklık, soğukluk, yumuşaklık ve renkler gibi açık ve nettirler (Deneme: II.XXX.2). Basit idelerin bu karmaşık idelerde bulunan her şeyi içermesi mümkün değildir, zira zihin, bu karmaşık ide ile ilgili bütün işlemlerini deneyden geçirmemiştir (Deneme: II.XXXI.13). Dolayısıyla karmaşık ideler uygun değildir. Güzellik, minnet, bir adam, evren gibi ideler birden fazla basit idenin birbiriyle bağlantısıyla meydana gelmiştir (Deneme: II.XII.1).

Locke için cisimlerin doğası ile ilgili olmayan zihinsel işlemlere yönelik tüm ideler, doğrudan sezgi ile bazen de idelerin aracılığına başvurarak tanıtlama yolu ile yetkin bir doğruluğa sahip uygunluklar üretebilir. Örneğin “matematikçi bir dikkörtgenin ya da dairenin doğruluk ya da özelliklerini, zihindeki ideler biçimi içinde ele alır.” Bu ideler her zaman ve her yerde mevcuttur, var olan tüm üçgenler için de doğrudur. Matematiksel bilginin gerçekliği buradan gelir ve ispatlanabilir (Deneme: IV.IV.6). Bu ideler kendilerinin asılları olacak herhangi bir şeyin

varoluşuna bağlanmış olmadıklarından, gerçek bilgi için zorunlu olan bir uyuşmaya sahip olmaları gerekmemektedir (Deneme: IV.IV.5). Cisimlerin ise upuygun ideleri yoktur, bu nedenle “kesinlik ve tanıtlama” cisimlere ilişkin ideler üzerinde öne sürülemeyecektir (Deneme: IV.III.26).

Locke’un düşüncesinde ahlaksal ideler insanlara gerçek bilgiyi üretebilir (Deneme: IV.IV.7). Çünkü erdemler de aynı matematik gibi gerçek dünyadan bağımsız olarak düşünülebilir ve cisim olmamaları var olmamalarını gerektirmez (Deneme: IV.IV.8). Ayrıca ahlaksallık, “kendi idemiz bir kez bizde açıkça oluştuktan sonra, bunların iyi incelenmesiyle elde edilecek sonuçların, ödevlerimizin ve eylem kurallarımızın temellerini” verebilecek biçimde tanıtlanabilir. Ahlaki idelerin gerçekliğine ilişkin uygunluk durumlarını onları tanımlayarak ortaya koyabiliriz (Deneme: IV.IV.9). Örneğin “iyiliğin bulunmadığı yerde adaletsizlik de olmaz” ve “hiçbir hükümet saltık özgürlük vermez” önermeleri hükümet idesi ve saltık özgürlük idesi ile uygun olduğundan güvenilirdir (Deneme: IV.III.18).

Fakat Locke’un ideler üzerine anlaşmak suretiyle tutarlı önermeler ileri sürme programı, doğrudan bireyin eylemini sınırlayan ya da eylemine yön verebilecek kural koyucu ahlaki önermeleri ortaya çıkarmamaktadır. Gerçekte kural koyucu önermelerin kavramlara ilişkin bazı ön kabulleri de içermesi gerekmektedir. Bu ön kabuller bize örneğin hakkın kaynağı, doğası ve kapsamına ilişkin çeşitli dayanaklar sağlamaktadır. Aslında Locke’un vaaz ettiği ahlaki kurallar da bir takım ön kabullere dayanmaktadır (Bakırezer, 2010: 123). Locke, ahlaki kurallara evrensel bir nitelik vermek için iki ideye başvurmuştur: “Gücü, bilgeliği ve iyiliği sonsuz” bir yüce varlık ile “anlayan, ussal” bir canlı olarak insan ideleri. Bu ideler açıkça anlaşıldığı müddetçe ödevlerimiz ve eylemlerimizin ilkeleri tanıtlanabilirdir (Deneme: IV.III.18).

Locke’a göre insan gibi Tanrı da mevcuttur (Deneme: IV.X.1). Tanrı’nın varlığını karşılayan Tanrı idesi ise aynı diğer idelerimizde olduğu gibi doğuştan edinilmemektedir. Tanrı üzerine kavrayışımızın temelleri cisimlerdeki gibi duyum yoluyla değil, düşünümünden elde edilir (Deneme: II. XXIII.33). Böylece Locke, önce Tanrı’nın varlığı tanıtlamaya çalışır. Ona göre Tanrı’nın varlığını daha iyi

anlayabilmenin ilk adımı “kendi var oluşumuzun kuşku götürmez bilgisinden” yola çıkılmasıdır (Deneme: IV.X.1). Çünkü “İnsan hiçliğin bir varlık üretemeyeceğini”, “kendi varlığını başkasından aldığı” ve “kendinde algı ve bilgi” bulunduğunu bilir (Deneme: IV.X.3-5). Bu bilgi insanı iki temel sonuca ulaştırır. “Ya dünyada bilen hiçbir varlığın olmadığı” veya “bilginin başladığı bir zaman vardır ya da öncesizlikten beri bilen bir varlık bulunmuştur” denilecektir (Deneme: IV.X.5). İlk durumda bilgisiz ve algılayamayan bir şeyin bilen bir varlık üretmesi imkânsız görüleceğinden zihin bizi şu varsayımın kesinliğine ulaştıracaktır: “Öncesiz-sonrasız, en güçlü ve en bilgili bir varlık vardır (...) öyleyse Tanrı’dır.” (Deneme: IV.X.6). Eğer insanlar “düşüncelerini bu yolda çalıştırma çabası” gösterirlerse Tanrı idesine erişebilirler (Deneme: I.IV.8). Sadece bu ide ile insanlar Tanrı’nın ne tür niteliklere sahip olduğunu bilebilirler. “Düşünen bir kimsenin kendi zihni üzerindeki bilgisi”, onun, bütünüyle bir Tanrı’nın var oluşunu (nitelikleri dışında biçim ve yapısını) bilmesini olanaksız kılar (Deneme: IV.III.27). Bu nedenle Tanrı’nın varlığına ilişkin bilginin gerçekliği yalnızca tanıtlamaya dayanmaktadır (Deneme: IV.III.21).

Locke, Tanrı ile insan arasındaki dinsel varlıklar (melekler, şeytanlar, vb.) ve ölümden sonraki yaşam üzerinde ise tam bir bilgisizliğimiz bulunduğunu ifade eder. “Onların birbiriyle ve bizimle uyumlarını ya da değişik olmalarını sağlayan değişik doğaları, koşulları, durumları, güçleri ve değişik yapıları üzerine seçik idelerimiz büsbütün azdır” (Deneme: IV.III.27). Dolayısıyla bu ideler aklın bulgu alanı dışında kaldığından yalnızca inancın uygun nesneleridir. Bunlarla zihnin doğrudan yapacağı bir şey yoktur (Deneme: IV.XVIII.7).

Locke’ta vahiy, doğru bilgiye ulaşmanın yollarından biri olabilir. Çünkü vahyin bilgisi doğrudan Tanrı’nın tanıklığıyla gelmektedir ve insanların bu bilgiye gerçekten güvenebilmesi için Tanrı tarafından bir dizi olağanüstü mucizeler de gönderilmiş demektir (Deneme: IV.XIX.15). Ancak vahyin ispatı olan mucizeler de belirli bir tarihsel anlatının parçası olarak kesinlik taşımamaktadırlar. Geçmişte mucize olarak adlandırılmış bir olay henüz bilgisine sahip olmadığımız sıradan bir doğa olayı olabilir. Yine vahyin salt gerçekliği de ondan anladığımız şeyin doğruluğunu ve kesinliğini belirtmekte yetersizdir. Bu sorun iki tür vahiy arasındaki farktan kaynaklanmaktadır. Özgün vahiy, Tanrı’nın herhangi bir kimsenin zihninde

dolaysız olarak yaptığı ilk izlenimdir ve bunun bir sınırı bulunmamaktadır. Aktarmalı vahiy ise edinilen yeni izlenimin başkalarına çeşitli sözcüklerin ve kavramların kullanılmasıyla (doğal yollarla) iletilmesidir. Bu yolla Tanrı'dan esinlenen bir kimse, edindiği yeni ideleri başkalarının duyum ya da düşünümle edinmediği basit ideler aracılığıyla iletemeyecektir (Deneme: IV.XVIII.3). Bu durumda aktarılan vahyin anlamının birebir doğru anlaşılabilmesi mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla vahyin yorumlanması gibi vahyin kendisi de esaslık (sahihlik) problemi taşımaktadır.

Belki aktarmalı vahiy, insana akıl yoluyla bilinebilen önermeleri bildirebilir. Fakat bu bilgi de akıl yoluyla edindiğimiz kesinliğe ulaşamaz. Bu nedenle akıl yoluyla edindiğimiz doğrular için vahyi kullanmamız bütünüyle gereksizdir (Deneme: IV.XVIII.4). Vahiy sezgilerimize karşı olmadığı sürece uygun ve kabul edilebilirdir (Deneme: IV.XVIII.5). Nihai olarak “akıl bizim son yargıcımız ve her şey için son yol göstericimizdir (Deneme: IV.XIX.14).

3. Ahlak Felsefesi

Locke göre ahlaki ilkeler de doğuştan değildir (Deneme: I.III. 4). Akıllı ve özgür varlıklar olarak doğan insanlar ahlaki ideleri sonradan öğrenmektedirler. Çünkü yalnızca “kendi idemiz bir kez bizde açıkça oluştuktan sonra, bunların iyi nicelenmesiyle elde edilecek sonuçlar, ödevlerimizin ve eylem kurallarımızın temellerini” bize verebilir (Deneme: IV.III.18). Eğer tersi bir durum olsaydı, insanlar önerilen her ahlak kuralını sorgusuz, sualsiz kabul edeceklerdi. Dahası her insan, ahlaki kuralın içerdiği terimlerin doğruluğu üzerinde aynı bilgiye sahip olacaktı. Kuralın doğruluğunu kesinleştirecek bir kanıt ise gerekmecekti. Nitekim insanların toplum içindeki bu kurallara uymayan davranışları, erdem kurallarının onların doğuştan içsel ilkeleri olmadığını bize düşündürmektedir (Deneme: I.III. 7).

Locke üç tür yasa olduğunu ileri sürer: Tanrısal yasa, yurttaşlık yasası, kanı ya da saygınlık yasası. İnsanlar ahlaki eylemlerinin günah veya sevap, doğru veya yanlış, iyilik veya kötülük olup olmadığını bu yasalara bakarak değerlendirmektedirler (Deneme: II.XXVIII.7). Tanrısal yasa, “ahlaksal doğruluğun tek mihenk taşı” olarak insanların iyilik ve kötülüklerine Tanrı tarafından mutluluk

mu yoksa mutsuzluk mu verileceğinin ölçüsüdür (Deneme: II.XXVIII.8). Yurttaşlık yasası toplumun kendi bireyleri için koyduğu, insanların eylemlerinin suç olup olmadığını saptamak üzere bunları karşılaştırdıkları bir yasadır (Deneme: II.XXVIII.9). Saygınlık yasası ise “erdem ve kötülüğün ölçüsü” olarak felsefi bir yasadır. Bu yasa herkes tarafından kendi doğalarına uygun olarak ileri sürdükleri erdem ve kötülük tanımlamalarını içeren ahlak kurallarından oluşur. Locke göre tüm bu yasalar doğru uygulandıkları takdirde Tanrısal yasa ile uyumlanmaktadır (Deneme: II.XXVIII.9). Tanrısal yasa aynı zamanda doğa yasası olarak yasa tüm bu yasaların üzerinde yer almaktadır.

Locke evrensel geçerlilikte bir ahlak yasasının olduğunu düşünür. Ahlak yasası onu bilme biçimimize bağlı olarak ilahi yasa, akıl yasası veya doğa yasası gibi çeşitli isimler alır. Ahlak yasasının içeriği için verili insan doğasının bilgisinden yola çıkmaktadır. Çünkü bu yasa “insanın doğasına sıkıca kök salmış” bir olgudur ve ondan ayrı düşünülemez (Nature: 199). Locke’a göre, insan doğasında üç eğilim bulunmaktadır: Tanrı hakkında düşünmek, başkalarıyla birlikte yaşamak, kendini korumak (Nature: 157-159).

Ancak Locke, ahlaksal doğruluğumuzun ölçüsü olabilecek Tanrısal/doğa yasasının temel ilkesini açıkça ifade etmemiştir. Asgari kaygısı bireylerin negatif yükümlülüklerini yerine getirmeleri ve toplum halinde bir arada yaşamalarıdır. Çünkü akıl, doğa yasasına ulaşmak isteyen herkese şu kuralı öğretmektedir: “herkes eşit ve bağımsız olduğundan, hiç kimse bir başkasının hayatına, sağlığına, özgürlüğüne ve mülkiyetine zarar vermemelidir” (İnceleme: 6). Dolayısıyla bütün insanlar eşit bir biçimde tek bir yasamanın altındayken birisinin kendi lehine kuralı çiğnemesi, başkalarının da aleyhine çiğnemesine neden olacak ve böylece herkesin sahip olduğu her şey başkalarının nüfuzu altında kalacaktır. Ancak Locke’un asgari kaygısıyla ortaya çıkan kurallar, kuvvetli toplumsal bağları garanti edecek bir içeriğe sahip değildir. Bunun üzerine Locke, bireyin kendisini koruması dışında bir takım pozitif yükümlülükleri de içeren temel doğa yasasını “insanoğlunun varlığının sürdürülmesi” olarak ifade eder (İnceleme, 135). Eserlerinde Locke, doğa yasasının pozitif kurallarına dair bir döküm vermez fakat toplumu düzenlemek için biçimsel bir formülasyon ortaya koyar. Bu formülasyon, “ahlakın en sarsılmaz kuralı ve her

toplumsal eylemin temeli” diye nitelendirdiği “insanın, başkasına, kendisine davranılmasını istediği gibi davranması”dır (Deneme: I.III.4).

Öte yandan ahlak yasasının faydalı ve bilinebilir olması, yasanın hayatın her alanını düzenlemesi anlamını ifade etmemektedir. Locke’a göre Tanrı tarafından ne emredilen ne de yasaklanan, dolayısıyla “ahlaken ne iyi ne de kötü” tümüyle “nötr” eylemlerden oluşan bir alan vardır ve bu alan yurttaşlık yasasının konusunu oluşturmaktadır (Bakırezer, 2010: 125). Doğaları gereği Tanrı’nın teveccühünü kazanmaya muktedir olmayan gündelik işler (Mektup: 39) ve Tanrının bizatihi emir ve yasakları dışındaki ibadetler bu açıdan (hayatın sıradan akışına aykırı olmamak şartıyla) siyasal otoritenin yetki alanı içerisindedirler (Mektup: 42). Ancak buradan siyasal otoritenin keyfi neyi isterse yapabileceği sonucu çıkmamaktadır. “Eğer bir şey toplum için faydalı değilse, hiç de önemsiz olmasa bile, yasaya yerleştirilmesi gerekmez” (Mektup: 38). Örneğin bir dinsel toplantıda herhangi bir ayinin yapılması, ne de yapılmaması hayata, özgürlüğe veya herhangi birinin malına “hiçbir kazanç sağlamadığı gibi, bir zarar da vermez” (Mektup:39). Uyruklara “gündelik istifadeleri” için sunulan bir şeyin bir mezhepteki insanların kendi “dini adetleri” için kullanılması siyasal otorite tarafından yasaklanma sebebi olamaz (Mektup: 43). Aksi durumda siyasal otorite güce dayanarak yasaların zorla uygularsa, insanlar içten gelen bir duyguyla kendilerini yasalara itaate yükümlü saymayabilirler. Çünkü insanlar, ahlaken nötr olan bu alanda kendi mutluluğunu aynı şeyde görmemeleri ya da ona ulaşmak için başka yolu seçmeleri nedeniyle birbirinden farklı (iyi veya kötü) yollar izleyebilirler. “Birinin araştırma ve bilgi, ötekinin kuş ve başka hayvan avı ardına düşmesi” her birinin mutluluğunun başka bir şeyde bulunmasından kaynaklanmaktadır. Doktorun hastasına verdiği tavsiye bu açıdan “haklı” görülmektedir: “Size şarap içmek görmekten daha büyük haz veriyorsa sizin için şarap iyidir; fakat görme hazzını içme hazzından daha iyi buluyorsanız, şarap kötüdür” (Deneme: II.XXI.54).

Ahlak yasası açısından bu durum yine de zevklerin tümüyle onaylandığı anlamına gelmemektedir. Locke’a göre insanların eylemlerinin temelinde bulunan arzular, ahlaki ilkeler olmaktan uzaktırlar. Doğa yasasına uyulması toplum için faydalı olsa da, her olayda anlık bir yarar getirmediğinden kimi zaman insanlar ona

uymaktan kaçınmaktadırlar. Hatta bazen erdemli hayat bu dünyada acıdan başka bir şey sunmamaktadır, kötü hayat ise devamlı zevk (Deneme: II.XXI.70). Halbuki ahlak yasaları, bu aşırı arzulara fren ve kısıt olarak konulmuştu (Deneme: I.III.13).

Verili insan doğası göz önüne alındığında şöyle bir soru ortaya çıkmaktadır: Ahlak yasası tanıtılsa bile neden ahlak yasasına uymak gereksin? Bu noktada Locke, ahlaken dinsel iradeci bir tavır takınır, ahlak yasasının Tanrı'nın iradesinden geldiğini kabul eder. Locke'a göre her hangi bir ahlaki öğreti doğa yasasına uygunluk taşısa bile, önerilerinin "yükümlülük" doğuracak ahlaki yasalara dönüştürülebilmesi için sadece ödül ve ceza veren yüce bir "yasa-koyucu"nın olması gereklidir (Christianity: 141-144). Ancak bu durumda insan, Tanrı'nın yarattığı bir varlık olarak ona karşı yükümlülüklere sahiptir. Bu yükümlülük ise yaratıcının yarattığı varlık üzerinde sahip olduğu "hak"tan kaynaklanmaktadır (Nature: 183). Neticede insan, tam bir adalet ve yüksek bir zorunlulukla yaratıcısının iradesine bağlı olmaktadır (Nature: 187). Doğal yasa da ahlaki ve tanrısal bir yasa olarak, aynı zamanda uyulması gereken bir ödev niteliği taşımaktadır.

4. Siyaset Felsefesi

John Locke siyaset kuramına ilişkin görüşlerini *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme* ve *Hoşgörü Üzerine Bir Mektup* adlı iki eserinde ele almıştır. Bir başka deyişle, *İnceleme* daha çok insanın ussallığı, özgürlüğü ve eşitliğinden hareketle rızaya dayalı bir toplum sözleşmesi üzerinde dururken, *Mektup* cennet için garanti verilemeyeceğinden bahisle dinsel hoşgörüyü konu edinir.

Locke, insanlar arasında evrensel olarak mevcut sözleşme öncesi bir doğa durumundan hareket eder. Doğa durumu insanların bir kere yaşadıkları bir evre olmaktan ziyade belli şartlara bağlı bir hali gösterir. Örneğin yöneticinin mutlak haklara sahip olduğu bir devlette insanlar aralarında adaletle karar verecek bir yargıç bulunmadığından doğa durumunda bulunurlar (İnceleme: 90). Ya da "yeryüzünde aralarında yargıçlık yapacak otoriteye sahip bir üst olmaksızın, birlikte akıllarına göre yaşadıkları durum"a da doğa durumu denir (İnceleme: 19). Bu durum genellikle

sivil toplumun yokluğunda, ilişkilerde bağlayıcılık olmadığında ortaya çıkar (İnceleme: 94).

Locke göre doğa durumu, insanların “doğa yasasının sınırları içerisinde, izin istemeksizin ve başka herhangi birinin isteğine bağlı olmaksızın, eylemlerini düzenleme ve mülkleri üzerinde uygun olduğunu düşündükleri biçimde” tasarrufta bulundukları “yetkin bir özgürlük” ortamıdır. Bu ortamda “tüm insanlar doğa tarafından eşit kılınmışlar”, herkes “bir başkasının otorite ya da iradesine tabi olmaksızın” “doğal özgürlüğüne” sahiptir (İnceleme: 54). Doğa durumu bir “barış, iyi niyet, karşılıklı yardım ve koruma” durumudur (İnceleme: 19). Burada tüm insanlar tek bir toplum oluştururlar ve insanlar arasında kendini koruma ile başkalarını korumak arasında bir çatışma bulunmaz.

Locke’un düşüncesinde doğa durumunu yöneten bir doğa yasası vardır. Doğa yasasının temelinde doğal hak anlayışı bulunur. Eğer Locke’un siyaset kuramında tek bir doğal haktan söz edilecekse bu her insanın kendisi üzerinde ve çevresinde sahip olduğu mülkiyet hakkıdır (Uslu, 2011: 151). Doğa durumunda insanlar yalnızca doğuştan “kendi kişiliğinin ve sahiplenmelerinin mutlak efendisidir” (İnceleme: 123). Locke’un mülkiyet tanımı insan yaşamını tamamıyla kuşatmış gibi görünür. Mülkiyetin kurucusu insandır ve ondan ayrı düşünülemez (İnceleme: 27). İnsanın doğal hakkı ise bir “kutsal, temel, değiştirilemez” yasaya dayanır: “Kendini koruma yasası” (İnceleme: 149). Ancak bu yasa tek başına bütün insanlığı bir yıkıma götürebilme potansiyeline de sahiptir. Çünkü insanlar “kendi özel durumlarına” uygulanması söz konusu olduğunda “onları bağlayan bir kural olarak” doğa yasasını kabul etmeye yatkın değildirler (İnceleme: 124). Tarih ve deneyim de insanların genellikle kendi çıkarı söz konusu olduğunda kamu çıkarına aykırı hareket ettiğini göstermektedir (Deneme: IV.XVI.7). Dolayısıyla Locke *İkinci İnceleme*’de birçok defa doğa yasasının formülünü insanlar arasında barış ve insanlığın korunması olarak verir. Doğa durumunda “insanların barış içinde yaşamasını ve korunmasını öngören doğa yasası” gözetilir, herkes tarafından bilinen bu yasa uygulanır (İnceleme: 7, 56-57).

Öte yandan, doğa durumu tüm “ayrıcalıklarına rağmen” aslında “kötü bir durum”dur (İnceleme: 127). Çünkü insanlar “kaba kuvveti” kendine ait kılarak kuraldan sapabilir ve böylece “doğrunun ilkesinden” ayrılabilirler (İnceleme:172). Bu durum sivil topluma geçişin esas nedenini oluşturur.

Locke göre “herhangi bir sayıdaki insan bir topluluk ya da hükümet oluşturmak için uzlaştıklarında o anda bütünleşmiş ve bir siyasal bütün oluşturmuş olurlar” (İnceleme: 95). Bu geçiş insanların gönüllü olarak yaptıkları, rıza gösterdikleri karşılıklı sözleşme ile sağlanır. İnsanlar sözleşme ile “mülkiyet” olarak adlandırılan “yaşam, özgürlük ve servetlerini karşılıklı olarak güvence altına” alırlar (İnceleme: 123). Böylece birliktelikten kendileri için çeşitli “koruma ve ayrıcalıklar” sağlarlar (İnceleme: 122).

Locke göre siyasal iktidar kaynağını “sadece anlaşma ve sözleşme ile topluluğu yaratanların karşılıklı onayından” alır (İnceleme: 171). Bu onayı veren herkes siyasal toplumun üyesidir. Kurulu bir devlette en üst iktidarı ise yasama organını ifade eder. Hükümet var olduğu sürece bütün durumlarda yasama üst iktidardır (İnceleme: 150). Yasamanın iktidarı amacı kadar sınıra sahiptir, “hiçbir zaman ortak yarardan daha öteye” gidemez (İnceleme: 131). Locke göre sözleşme bireyler arasında yapıldığından toplumla egemen arasındaki güç ilişkisini belirleyemez. İnsanlar kendileri arasından oluşturdukları yasamaya “belli amaçlarla hareket edebilen emanet bir iktidar” olduğu için “güvenirler”. Yoksa “halk tarafından duyulan güvene aykırı hareket ederse” yasama organı azledilebilir (İnceleme: 149).

Locke’a göre insanlar dilerse sözleşme altında bulundukları bu birlikten gönüllü olarak ayrılabilme hakkına sahiptirler. Çünkü bu gönüllü bir birliktir. Dahası birliğin kuruluşundan sonra dünyaya gelen çocuklar ise herhangi bir ülke ya da hükümetin öznesi sayılamazlar. Bunlar atalarının yapmış olduğu herhangi bir antlaşmaya bağlı değildirler. Locke’a göre çocuk, “mümeyyizlik yaşına geldiğinde, kendisini hangi hükümetin altına koyacağı, hangi siyasal bütünle birleştireceği konusunda özgür bir insandır” (İnceleme: 118).

Sonuç olarak Locke'un siyaset felsefesi insanların özgür bireyler olarak ortak rızaya dayanarak bir araya gelmelerini ve doğal yasaya göre dışsal mülkiyetlerini yönetebilecekleri bir siyasal iktidar kurmalarını konu edinir. Bu bakımdan sözleşmeye bağlı olarak devleti uyrukları üzerinde meşru güç kullanma tekeline sahip bir yapı olarak görür. İnsanların yarattığı bu düzen onu yönetenler için sınırsız bir yetki alanı vermez. Yönetimin tüm iktidarı sözleşmeyi ve doğa yasasını gözetmesine bağlıdır. Eğer siyasal yönetim ile uyrukları arasında tesis edilen güven ilişkisi bozulursa insanların bu keyfi iktidara karşı meşru direnme hakkı ortaya çıkacaktır. İnsanların direnebilme hakları siyasal yönetim üzerinde bir tedirginliğe neden olacaktır. Böylelikle siyasal yönetimler insanlar üzerinde baskı ve zora dayalı bir iktidarı tesis etmekten kaçınacaklardır.

Locke'un dinsel hoşgörü anlayışı da bu noktada şekillenecektir. Ona göre siyasal yönetimlerin, insanlara yönelik kendince doğru bildiğı zorunlu bir dini ve dini ahlakı dayatma ödevi bulunmamaktadır. Siyasal yönetime düşen kendi sınırlarını bilerek sözleşme unsurlarını bir arada tutmak için kamu yararına aykırı olmayan her türlü eylemleri hoş görmesidir.

5. John Locke'un Dinsel Hoşgörü Felsefesi

Üzerinde dikkatle düşünülmüş bir metin olarak *Hoşgörü Üzerine Mektup* ilk olarak 1660'lı yıllarda kaleme alındı. Daha sonra Locke'un fikirlerini geliştirmesiyle içeriğı zenginleştirdi ve 1685 yılında Hollanda'da sürgündeyken Latince olarak basıldı. Gerek içeriğı gerekse hazırlanış süreci ile eser, Locke'un dinsel hoşgörü üzerine temel görüşlerini ve önerilerini içermektedir.

Öncelikle Locke dini, erdem ve dindarlık kurallarının bir bütünü olarak ele alır. Güç veya gücün kullanımına ilişkin bir şey olarak tanımlamaz (Mektup: 12). Erdemler ve inançlar bireylerin içsel tutumlarını yansıtır, hiçbir dışsal gücün egemenlik hakkına bağlı değildir. Bu nedenle bizzat din, ne bireyin kendisine ne de bir başkasına toplum üzerinde kurabileceğı bir otoriteyi tanımlamaz. Locke'a göre "hakiki din ve inanç", aklın "içten" ve "samimi" bir şekilde "ikna edilmesini" gerektirir (Mektup: 18).

Locke’a göre kiliseler (dini cemaatler) dünyevi iktidarı olmayan serbest gönüllü birliklerdir. İnsanlar kiliselere ibadet etmek için kendi rızaları ile katılırlar. “Kimse bir kilisenin  yesi olarak doğmaz”, bu nedenle inanç babadan oğla intikal eden bir mülk değildir (Mektup: 20). Toplanma yeri ve zamanı, üyelerin kabul edilmesi, görevlilerin seçimi ve i lerin düzeni gibi konular cemaat  yeleri tarafından ortaklaşa düzenlenir (Mektup: 21). Tüm bu çabalar ruhların kurtulu una, öte dünyada sonsuz bir yaşamı kazanma çabasına yöneliktir. Bunların dışında kilisenin siyasal iktidarın alanına giren dışsal konulara dair yetkisi bulunmamaktadır.

Kilise, gücünü yalnızca ona inananların duyduğu güven ve bağlılıktan alır, fakat onların üzerinde sınırsız bir iktidar kuramaz. Sadece  yeleri arasında kurallara aykırı davranışlarda bulunan kişileri kısmen yargılama ve ceza verme yetkisine sahiptir. Bu yetkilere sahip kilise, yalnızca öğütler vererek ya da insanları ikna ederek onları kurtuluşa yönlendirebilir (Mektup: 23). İnsanların inancı üzerine yargılamalarda veya cezalandırmalarda ise bulunamaz. Çünkü inançlarımız, ruhlarımızın selametine ilişkindir ve bu konuda tek yargıcımız Tanrı’dır (Mektup: 54). Tanrı da bu konuda nihai hükmünü öte dünyada verecektir. Öte yandan kiliseler inananlar arasındaki birliği ve düzeni korumak için aykırı davranan kişileri sivil haklarına tecavüz etmeden sadece dışlama yetkisine sahiptirler (Mektup: 28). Locke’a göre kiliseler, (afroz edilen) bireyin dünyevi mülkiyetinin hoş görülmesini, malına veya canına bir zarar verilmemesini görev bilmelidirler.

İnsanlar kiliselerden kendi iradeleri ile ayrılabilirler. Kimse ikna edilmediği sürece başkasının nasihatlerine boyun eğmek zorunda değildir (Mektup: 51). Bu durumda İsa’nın izinde giden birisinin kendi selameti için cemaatten ayrılması onu inançsız kılmayacaktır (Mektup: 14). İyi bir Hristiyan’ın yükümlülüğü ayrılmak isteyenlere karşı yalnızca iyiliksever öğütler ve şefkatli çabalar olmalıdır.

Her insan kendi selametine ulaşmak için meşru olan “kiliselere” veya “dini topluluklara” katılabilir, dolayısıyla amaçları bakımından milli kilise ile diğer cemaatler arasında hiçbir farklılık bulunmamaktadır. İster pagan olsun, ister Müslüman, hoşgörü ödevini kabul ettikten sonra “ona hiçbir şiddet y neltilmemeli”

ve “kötülük edilmemelidir” (Mektup: 25). Siyasal yönetimin bunları hoş görmesi gerekir. Çünkü “İncil”in, “aklın” ve “içinde doğduğumuz doğal ortaklığın” bizden talep ettiği budur. Dinsel hoşgörü böylelikle inanç özgürlüğünü sivil yönetimin otoritesi altından alır. Eğer birisi “doğru yoldan” ayrılmışsa, bu onun “talihsizliğidir”, bu hayatta yaptıklarının hesabını “öte dünyada” vereceğinden cezalandırılması gerekmez (Mektup: 25).

Locke’a göre siyasal yönetimin bütün yargılama yetkisi sadece sivil konuları kapsamaktadır. Tüm bu “sivil güç, hal ve hâkimiyet” hiçbir zaman ruhların selametini kapsayacak biçimde genişletilemez (Mektup:17). Locke bu tutumu temellendirmek için üç argüman geliştirir.

Bunlardan ilki, ruhların “iyiliği”nin siyasal yönetime emanet edilemeyecek olmasıdır. Çünkü “hakiki dinin” bütün gücü, aklın “samimi ve tam olarak ikna edilmesine” bağlıdır. Siyasal yönetim de kimseye “hangi inancı veya ibadeti benimseyeceğini” emredemez. Aksi takdirde “beyan ettiğimiz inanç, uyduğumuz zahiri ibadet her ne olursa olsun, birinin doğru, diğerinin Tanrı’yı daha hoşnut kılıcı olduğu konusunda aklımızda herhangi bir şüphe varsa”, böyle bir beyan ve böyle bir uygulama “selametimiz” için büyük “engel” oluşturacaktır. (Mektup: 17). Bu şekilde Tanrı’yı hoşnut kılmak yerine insanlar diğer günahlarına “riyakârlık ve Onun İlâhi Haşmetine saygısızlık” günahlarını da eklemiş olurlar (Mektup: 18).

İkincisi, yetkisi sadece “dış kuvvete” bağlı olduğu için ruhların iyiliğinin siyasal yönetime ait olmamasıdır. Çünkü siyasal yönetim, kanunların yaptırım gücünü cezalar ile uygular. Cezalar ise yapısı gereği doğrudan insan aklını ikna etmekten uzaktırlar. Bu nedenle Locke, insan idrakinin doğasının “dış baskıyla” inanışa mecbur edilemeyeceğini öngörür. “Mülk müsadereleri, hapsolunmalar, işkenceler” iç yargılarımızı etkilemekten bütünüyle uzaktırlar (Mektup: 18). Dolayısıyla, siyasal yönetimin kullanacağı zor, içsel bir arınma ya da ikna için akıldışı görünmektedir.

Locke için siyasal yönetim bizzat kiliseye yahut vahye uygun eylemlerde bulunduğu iddiasını taşısa bile bireyler kendi aklına güvenemiyorsa yönetimin bir

faydası olmayacaktır. “Zevk almadığım bir zanaatla zenginleşebilirim, inanmadığım ilaçlarla bazı hastalıklarda tedavi olabilirim; fakat şüphe duyduğum bir din ve tiksindiğim bir ibadet aracılığıyla kurtulamam” (Mektup: 36). Neticede insana akıl ve vicdanına karşı gireceği her yol “kutsal ödüller” getirmeyecektir.

Locke’un hoşgörü felsefesinin asıl merkezini oluşturan en önemli üçüncü argümanı ise, “kanunların sertliği ve cezaların şiddeti, insanları ikna etmeye ve fikirlerini değiştirmeye yetse bile” sivil yönetimin kendisinin ruhları kurtuluşa götürecek hakikatin ışığına sahip olmamasıdır. “Tek bir hakikat, cennete giden tek bir yol bulunduğuna göre” eğer insanlar akıllarının ışığından vazgeçip kendilerini “yöneticilerinin iradesine veya cehalete, hırsa yahut batıllığa doğdukları ülkelerde yerleşme fırsatı vermiş olan dine” teslim etmiş olsalardı ruhun selameti için bağlanacakları bir umutları kalmayacaktır (Mektup: 19).

Dünya hükümdarlarının kendi dünyevî isteklerinin sayısı kadar bölündüğü vasatta, dindeki fikirlerin çeşitliliği ve çelişkisi o dar yolu iyice daraltmıştır; sadece bir ülke haklı olacaktır ve dünyanın arta kalan bütün kısmı, kendilerini yıkıma götüren hükümdarlarını izlemeye mecbur kalacaktır; saçmalığı çoğaltan ve sağlıklı bir Tanrı nosyonuna uygun düşen bu vasatta, insanlar, mutluluk veya mutsuzluklarını doğum yerlerine borçlu olacaklardır (Mektup: 19).

Öte yandan siyasal yönetimler yalnızca verdikleri kararlar sonucunda ortaya çıkabilecek dünyevi kayıpları tazmin edebilme gücüne sahiptir. İnancımızın zarara uğramasıyla öte dünyada kaybedebileceğimiz “Cennetin Krallığı” için güvence veremez, garanti gösteremezler (Mektup: 34).

Locke’a göre devletin asıl amacı sivil çıkarları tedarik etmek, korumak ve geliştirmektir. Sivil çıkarlar ise hayat, özgürlük, sağlık, bedenin çalışma dışındaki dinlenmesi, para, araziler, evler ve benzeri dışsal şeylerin mülkiyetini içermektedir (Mektup: 16). Siyasal yönetim mülkiyeti yeniden dağıtma, yasaklama ya da kullanabilme yetkisine sahiptir. Ancak yetkisi sadece bireylerin dışsal edimlerini ve toplumsal konuları kapsamaktadır (Mektup: 17).

Siyasal yönetim yetkisini kanunlar aracılığıyla kullanır. Kanun yapımının ölçüsü de kamu çıkarıdır (Mektup: 38). Dolayısıyla kamu çıkarı dinsel hoşgörünün sınırlarını oluşturur. Örneğin siyaset yönetim ibadet etmek amacıyla kurban kesimini yasaklayamaz, fakat kıtlık veya “devletin çıkarlarıyla ilgili olağanüstü durumlar” gereği kurban ibadetini bir süre askıya alabilir (Mektup: 43). Dini bir amaçla yasa yapamaz, fakat sivil çıkarlara ilişkin kural koyabilir.

Locke’a göre hayatın genel icapları veya sıradan işleri içerisinde bulunan şeyler siyaset yönetimin hoşgörü görevi içerisinde bulunmaktadır. Hayatın sıradan akışına aykırı şeyler ise hoş görülemezler. Örneğin insanların inancı gereği “insan kurban etmek” istemesi yahut “kendilerini şehvetli bir şekilde önüne çıkan herkesle cinsel ilişki kurmanın pisliliği ile kirletmeleri” bu açıdan meşru değildir (Mektup: 42).

Locke’un felsefesinde dört tür insan grubuna hoşgörü gösterilmeyeceği görülür. Bunlardan ilki sivil toplumun korunması için gerekli olan “ahlak kurallarına aykırı kanaatleri” ileri sürenlerdir. Bu kişiler bütün insanların “öz çıkarlarını”, “barışı”, “toplumun temellerini yıkan” ve diğer her şeyi tehlikeye düşüren doktrinlerin öğretimini uygun bulurlar. Locke’a göre bu durumun örneklerine kilisede nadiren rastlanır. Çünkü hiçbir “mezhep” bu türden bir “çılgınlık” derecesine vardırılmaz işi (Mektup: 55).

Hoş görülmeyen ikinci grup ise ateistlerdir. Locke’a göre “insan toplumunun bağlarını oluşturan sözler, akitler ve yeminler bir ateist üzerinde hiçbir etki yaratmaz. Düşüncede bile olsa Tanrı’yı işin içinden çıkarmak, her şeyin dağılıp çözülmesine yol açar” (Mektup: 57). Dolayısıyla bu tür kimseler nihai bir yargıç olarak Tanrı’ya boyun eğmezler, tanrısal ya da ilahi olan yasayı kabul etmezler ve yasanın bize şart koştuğu çeşitli yükümlülüklerin altına girmeyi de istemezler. Locke Tanrısal yasayı tanımayanların yurttaşlık yasasına da bağlılık göstermeyeceğini düşünür.

Üçüncü grup dini konularda bütün insanlara hoşgörü gösterme ödevini reddeden bağınaz kimselerdir. Çünkü bu kimseler “sivil uğraşlarda” kendilerine diğer ölümlüler üzerinde “özel bir imtiyaz ve güç” atfederler. Ya da dini bahane ederek, kendi ruhani cemaatlerinde, “kendileriyle birleşmeyen her türlü otoriteyi”

reddederler. Böylece “sadece din konusunda bütün insanlara hoşgörü gösterme görevini ne kabul ettikleri ne de öğrettikleri için siyasi yönetim tarafından hoş görülmeye hakları yoktur” (Mektup: 56).

Son grup ise, “kendilerini başka bir hükümdarın korumasına ve hizmetine” fiilen teslim eden kiliselerdir (Mektup: 56). Böyle bir durumdaki hem kilise hem de kiliseye bağlı olan siyasal yönetici, kendi ülkesinde yabancı bir güce teslim olmuş olur ve onun yargısına boyun eğer.

Locke’un düşüncesinde “itaat öncelikle Tanrı’ya, sonra kanunlara yönelik olmalıdır” (Mektup: 53). Çünkü sadece Tanrı öte dünya da her şeyin nihai yargıcı olarak bu dünyaya ilişkin eylemlerimizi yargılayacaktır. Bu nedenle “herkesin asıl ve ilk uğraşı, kendi ruhu, daha sonra ise, toplum barışı olmalıdır” der (Mektup: 54). Eğer insanlar Tanrı’ya karşı sorumlulukları nedeniyle herhangi bir yönetime veya kurala itaat yükümlülüğü bulunmadığı halde itaat etmeye zorlanırlarsa, bu çeşit kaba kuvvete karşı “direnmeleri” meşru bir hak olacaktır (Mektup: 64).

Sonuç olarak, Locke hükümetin ruhların kurtuluşu ile ilgilenmesi için çeşitli engeller bulunduğunu ortaya koymaktadır. Öncelikle siyasal yönetim, bireylerin ruhsal kurtuluşları için gerekli dinsel inançlar üzerinde egemenlik kuramaz. Çünkü dış güç, inancın iç samimiyetini sağlayamaz. Dahası inanç bakımından ikna sağlansa bile hangi inancın gerçek ve hakiki din olduğuna dair epistemolojik bir kesinlik yoktur. Üçüncüsü kiliseler aynı devletler gibi gönüllü birlikler olduğu için devletten mutlak surette ayrılmaktadırlar. Locke’a göre dinsel pratikler sadece kamusal faydaya göre sınırlanabilir. Toplum barışı ise tek biçimli bir din ile sağlanamaz çünkü din adamlarının ve siyasal yöneticilerin aç gözlülüğü ve hırsları bulunur. Nitekim Locke, nihai anlamda din ile devletin arasındaki “mutsuz anlaşmanın” sona ermesini, ikisinin de birbirinden ayrılması gerektiğini ifade eder (Mektup: 65).

İKİNCİ BÖLÜM

1. DİYANET'İN YAPISI VE HİZMETLERİ

1.1. Kuruluşu ve Tarihçesi

Osmanlı İmparatorluğu döneminde din işlerini yürüten yetkili kişiye işaret eden Şeyhülislamlık, 1920-1924 yılları arasında yerini Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'ne bırakmıştır. Cumhuriyetin ilanının ardından bir kurum olarak Diyanet İşleri Reisliği, Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'nin yerine kurulmuştur (Gözaydın, 2009: 15).¹ Bu kanunda görevi “İslam dininin itikat ve ibadet alanıyla ilgili işleri yürütmek ve dini kurumları idare etmek” şeklinde ifade edilmiştir. Türkiye sınırları içerisindeki tüm cami, mescitler, tekke ve zaviyeler ile bunların görevlilerinin idaresi Diyanet İşleri Reisliği'ne verilmiştir. Daha sonra tekke ve zaviyeler kapatılmış, bu kurumlara dair hususlar Diyanet'in görev alanından çıkarmıştır (Gözaydın, 2009: 58).²

Kuruluş yasası, Diyanet teşkilatı ve kadroları hakkında net bir husus içermemiş, kuruma dair açıklama 6. maddede “Müftilerin mercii Diyanet İşleri Reisliği'dir” şeklinde yer almıştır. Fakat 1924-1926 yıllarına ait bütçe kanunlarında kadro dereceleri ve sayıları belirtilmeksizin çeşitli idari kadrolar ve maaş miktarlarına yer verilmiştir. Daha sonra 1927 Yılı Bütçe Kanunu'nda, 71'i merkezde olmak üzere toplam 7172 adet kadro tahsis edilerek Diyanet İşleri Reisliği'nin merkez ve taşra teşkilatlarının idarî yapısı ilk defa belirtilmiştir.

1931 yılında tüm cami ve mescitlerin yönetim ve denetimi ve personel kadroları Evkaf Umum Müdürlüğü'ne devredilmiştir.³ Bu doğrultuda, Diyanet İşleri Merkez Örgütü'ndeki Dini Müesseseler Müdürlüğü ve Levazım Müdürlüğü personel Evkaf Umum Müdürlüğü'ne geçmiştir. Bu düzenlemeyle Diyanet'in görev alanı ve

¹ 03.03.1924 tarihli ve 429 sayılı Kanun.

² 30.11.1925 tarihli ve 677 sayılı Tekke ve Zaviyeler ile Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun.

³ 1827 sayılı Evkaf Umum Müdürlüğü'nün 1931 Mali Senesi Bütçe Kanunu.

yetkileri sadece hutbe ve vaaz metinlerini kontrol etmek olarak daraltılmıştır (Helsinki Yurttaşlar Derneği [HYD], 2014: 7). Diyanet'in yetkilerindeki bu daralma ile etkinliğinin azalmıştır. 1935 yılında teşkilatın yapısı, kadro durumu, merkez ve taşra görevlilerinin nitelikleri ve tayin usulleri belirlenmiş, her vilayet ve kazada bir müftü bulunacağı hükme bağlanmış, müftü seçimi usulü belirlenmiştir (TDVİA, C:09/S:456).⁴

1950 yılında Diyanet İşleri Reisliği'nin adı "Diyanet İşleri Başkanlığı" olarak değiştirilmiş, Evkâf Umum Müdürlüğü'ne devredilen cami ve mescitlerin idaresi ve cami görevlileri (Hademe-i Hayrat) kadroları yeniden Diyanet İşleri Başkanlığı'na verilmiştir.⁵

1961 Anayasası, Diyanet İşleri Başkanlığı'nı Anayasal bir kurum olarak düzenleyerek genel idare içinde yer vermiş ve bu kurumun özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirmesini öngörmüştür. 1965 yılında daha önceki düzenlemeden farklı olarak Diyanet'in İslam dininin ahlak alanına yönelik işleri yürütmesi de görevleri arasında sayılmıştır.⁶ Diyanet'in görevi, 'İslâm dininin inançları, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek' şeklinde ifade edilmiştir. 1978 yılında ilk defa 10 adet Yurtdışı Din Hizmetleri Müşavirliği kadrosu ihdas edilerek, Diyanet'in yurtdışında da teşkilatlanmasının önü açılmıştır.⁷

1982 Anayasası'nda, "Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir" hükmü ile Diyanetin görevlerini yerine getirirken uyması gereken bir takım kıstaslar da belirlenmiştir (1982 Anayasası: 136. Mad.). Böylece Diyanet'e siyasal ve toplumsal bir görev yüklenmiştir. Mevcut durum 28 Şubat

⁴ 2800 sayılı Diyanet İşleri Reisliği Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun.

⁵ 5634 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilât ve Vazifeleri Hakkındaki 2800 Sayılı Kanunda Bazı Değişiklikler Yapılmasına Dair 3665 Sayılı Kanuna Ek Kanun.

⁶ 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun.

⁷ 1935 yılı 7/14656 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı.

1997’de gerçekleşen askeri müdahaleye kadar devam etmiş, bu dönemde Diyanet’in işlerliği kısıtlanmış ve bütçeleri azaltılmıştır (HYD, 2014: 8).

Son olarak 2010 yılında çok kapsamlı değişiklikler yapılmış, bu kanunla Diyanet, hiyerarşik olarak genel müdürlük seviyesinden müsteşarlık seviyesine yükseltilmiştir (Resmi Gazete [REGA], Sayı: 27640).⁸ Ayrıca verilen birçok yeni görev ve sorumluluklarla uluslararası alanda yürütülecek etkin bir din hizmeti sunmanın yasal alt yapısı oluşturulmuştur. Böylece ulusal bir dini kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığı hizmet alanını genişleterek 22 ülkede çeşitli müşavirlikler kanalıyla çalışmaya başlamıştır (Diyanet İşleri Başkanlığı Web Sayfası [DİB Web]: A).

1.2. Görev ve Sorumlulukları

1924 yılında kabul edilen kuruluş kanununda “muamelat-ı nas” (inanç ve ibadet dışındaki toplumsal işlemler) dışında İslam dininin itikat (inanç) ve ibadet ile ilgili bütün hükümleri ve dini kuruluşların idaresi Diyanet İşleri Başkanlığına bırakılmıştır.⁹ Böylece devletin yasama ve yürütme ile ilgili işlemlerinde (muamelat-ı nas) düzenlemelerin İslam dinine uygunluğu ilkesi ortadan kaldırılmıştır. Böylece devletin dini bir gerekçe ile yasa yapması, toplumsal ilişkileri dini kurallara göre düzenlemesi yasaklanmıştır.

1965 yılındaki düzenleme ile Diyanet İşleri Başkanlığı’nın amacı, “İslam Dini’nin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek...” şeklinde ifade edilmiştir.¹⁰ Söz konusu kanun ile bireyin toplumsal ilişkilerine dair tutumlarına işaret eden

⁸ 6002 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.

⁹ 03.03.1924 tarihli ve 429 sayılı Şer’iyye ve Evkâf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiyye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun’un 1. Maddesi: “Türkiye Cumhuriyetinde muamelât-ı nasa dair ahkâmın teşrî ve infazı Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Onun teşkil ettiği hükümete ait olup, dîn-i mübîn-i İslâmın bundan maada itikadad ve ibadeta dair bütün ahkâm ve mesâilinin tedviri ve müessesat-ı diniyenin idaresi için Cumhuriyetin makarrında bir (Diyanet İşleri Reisliği) makamı tesis edilmiştir.”

¹⁰ 22.06.1965 tarihli ve 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun.

“ahlak esasları” kanuna girmiş ve Başkanlığa daha geniş bir yetki çerçevesi tanımlanmıştır. Başkanlığa verilen özel görevlerden bazıları şunlardır:

İslam dininin temel bilgi kaynaklarını, metodolojisini, tarihî tecrübesini ve güncel talep ve ihtiyaçları dikkate alarak dinî konularda karar vermek, görüş bildirmek ve dinî soruları cevaplandırmak,

Yurt içinde ve yurt dışında İslam dinine mensup farklı dinî yorum çevrelerini, dinî-sosyal teşekkülleri ve geleneksel dinî-kültürel oluşumları incelemek, değerlendirmek, bu konularda ilmî ve istişarî toplantılar, konferanslar düzenlemek ve çalışmalar yapmak,

Cami ve mescitleri ibadete açmak, yönetmek, ibadet ve irşat hizmetlerini yürütmek, Aile, kadın, gençlik ve toplumun diğer kesimlerine yönelik dinî konularda aydınlatma ve rehberlik yapmak,

İlgili kurum ve kuruluşlarla işbirliği yaparak eğitim programları geliştirmek, planlamak ve uygulamak, bu amaçla eğitim merkezleri açmak ve bu merkezlerle ilgili iş ve hizmetleri yürütmek,

Toplumu din konusunda aydınlatmak amacıyla gerçek ve elektronik ortamda basılı, sesli ve görüntülü eserler hazırlamak, hazırlatmak, bunları inceleyerek yayınlamak, süreli yayınlar yapmak ve gerektiğinde ücretsiz yayın dağıtmak,

Gerektiğinde yardım kampanyaları düzenlemek, aynî ve nakdî bağışları kabul ederek bunların dinî hizmetler için sarf edilmesini temin etmek. (REGA, Sayı: 12038)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan 2012-2016 yılına ait stratejik planda ise “toplumun dinî, ahlakî ve manevi değerlerini sürekli canlı tutmak amacıyla İslâm Dini’nin temel kaynaklarına dayalı doğru ve güncel bilgi ile toplumu din konusunda aydınlatmak, inanç, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek ve ibadet yerlerini yönetmek” hedefleri belirlenmiştir (Diyanet İşleri Başkanlığı [DİB], 2012: 52). Bu misyonu yerine getirebilmek için söz konusu planda beş stratejik amaç ve bunlara bağlı on iki hedef belirlenmiştir. Bu amaç ve hedefler şunlardır:

Amaç 1: Din hizmetlerini toplumun tüm kesimlerine ulaştırmak ve etkinliğini artırmak.

Hedef 1.1: Yurt içinde hizmet ulaştırdığımız vatandaşlarımızın sayısını artırmak ve onlara daha nitelikli din hizmeti götürmek.

Hedef 1.2: Yurt dışında hizmet ulaştırdığımız vatandaşlarımızın sayısını artırmak ve onlara daha nitelikli din hizmeti götürmek.

Hedef 1.3: Hizmet çeşidini ve veriliş şeklini toplumun farklı kesimlerine hitap edecek şekilde artırmak.

Amaç 2: Dinî bilgi üretimini, İslâm'ın bilimsel metodolojisi temelinde sistematik hâle getirmek ve kurumsallaştırmak.

Hedef 2.1: İslâm'ın bilimsel metodolojisine uygun dinî bilgi üretmek, bunu içselleştirmek ve yaymak.

Hedef 2.2: Dinî bilgi bankası oluşturmak.

Amaç 3: Toplumun birlik ve beraberliğine katkı sağlayacak faaliyetlerde bulunmak.

Hedef 3.1: Toplumsal problemlerin çözümünde etkin rol almak.

Hedef 3.2: Ahlaki yozlaşmayı önleyici çalışmaları artırmak.

Amaç 4: Başkanlığımızın kurumsal kapasitesini geliştirmek.

Hedef 4.1: Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin verimliliğini artırmak.

Hedef 4.2: Başkanlığımızda hizmet verimliliği ve kalitesini artıracak yeni yönetim sistemi uygulamalarını kurmak ve geliştirmek.

Amaç 5: Dünyada objektif İslâm algısı oluşturmak ve bu anlayışı yaymak.

Hedef 5.1: İslâm ülkeleri ve Müslüman topluluklarla ilişkileri geliştirerek ortak çalışma alanlarının artırılmasına katkı sağlamak.

Hedef 5.2: İslâm ülkeleri ile birlikte dünyada objektif İslâm algısını oluşturmak.

Hedef 5.3: İslâm'ın bilimsel temellerine dayalı bir İslâm anlayışı sunmak ve yaygınlaşmasına öncülük etmek.” (DİB, 2012: 56-89)

Yukarıda bahsedilen görev ve sorumluluklar incelendiğinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın dini bilgi ve eylemlere dair belirleyiciliği bulunan tek kurum olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu resmi organ dini itikadı, ibadetleri ve ahlakı da içeren çok boyutlu bir yapı biçimindedir. Diyanet, dini bilginin üretiminden olduğu kadar uygulanması ve yaygınlaştırılması ve içselleştirilmesi için de yetkili ve sorumlu tutulmaktadır. Ayrıca toplumda birlik ve beraberliğe katkı sağlayacak sosyal faaliyetlerde bulunması istenmektedir. Buna koşut olarak ahlaki yozlaşmayı (İslâm'la bağdaşmayan ahlakı) önleyici çalışmalarda bulunması beklenmektedir. Böylece Diyanet, hem dini hem de dünyevi unsurlar üzerinde geniş bir yetki alanına sahip kuruluş olarak belirlemekte, hem de yapısı ve işleyişı bakımından politik ve sosyal eğilimlere göre hareket etmektedir.

1.3. Hizmet ve Faaliyet Alanları

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın faaliyetlerinin birinci basamağını dini bilginin üretimi oluşturmaktadır. Diyanet, temel olarak İslâm'ın bilimsel metodolojisi temelinde bilgiyi sistematik hâle getirmeye ve kurumsallaştırmaya çalışmaktadır. Bu amaçla dinî konularda telif, tercüme, inceleme ve araştırmalar yapmaktadır. Ardından elde edilen verilerin kullanılmasıyla talep ve ihtiyaçlar ekseninde sistematik bir bilgi üretilmektedir.

Dinsel bilginin üretilmesine ilişkin işlemler Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki 16 kişilik Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı'nın sorumluluğuna verilmiştir. Kurul üyeleri “Kur'an ve Sünneti esas alarak tarihi-ilmi birikim ve tecrübeden de yararlanmak sureti ile güncel talep ve ihtiyaçlar doğrultusunda dini konularda karar vermek”le yükümlü kılınmıştır (REGA, Sayı: 28661). Üyeler beş yıl süre ile seçilmekte ve görev yapmaktadır. 633 Sayılı Kanunda “Diyanet İşleri Başkanı, Aday Tespit Kurulunca en az lisans düzeyinde dini yüksek öğrenim görmüş veya dini ilimlerde temayüz etmiş kişiler arasından belirlenen yirmi dört adaydan on iki, ayrıca ilahiyat fakültesi öğretim üyelerinden dört kişiyi Kurul üyeliğine atanmak üzere tespit eder” denilmektedir (REGA, Sayı: 12038). Bu noktada Diyanet İşleri Başkanı adaylar arasından istediği üyeyi seçme yetkisine sahip olmaktadır. Din İşleri Yüksek Kurulu üyeliğinin istisnai memurluk kadrolarından biri olması Başkanın bu yetkisinin suiistimal edilebileceği iddialarını dile getirmektedir (Tutum, 1976: 16).

Din işleri Yüksek Kurulu'nun kararları nihai bağlayıcılığa ya da değişmez niteliklere sahip bulunmamaktadır. 2002 yılında düzenlenen “Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı”nda dönemin Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz tarafından yapılan açıklamada “bu kararların resmi bir yaptırımı yok ama isteyen uyar, isteyen uymaz. Vatandaş bize bu konularda görüş sorduğunda, biz bunları onlara intikal ettireceğiz. Bu açıdan bağlayıcıdır” denilerek bu husus belirtilmiştir (Hürriyet, 2002). 2015 yılında gerçekleştirilen 30. İl Müftüleri Toplantısı'nın sonuç bildirgesinde Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez tarafından açıklanan kararlarda “İslâm geleneğinde kişiye özel verilen fetvalar, umumileştirilemez. Alo 190 Fetva Hattı ile verilen fetvalar, tamamen fetva isteyen kişiyle ona fetva veren görevlinin

arasında geçen ve sonuçta fetva isteyeniy bağlayan bir husustur” denilmiş ve Kurul kararları dışındaki görüşlerin Diyanet’i kurumsal olarak bağlayıcı kılmadığı, görüşlerini yansıtmadığı ifade edilmiştir (DİB Web, 2015: B).

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın hizmetlerinin diğer basamağını camii ve mescitlerin ibadete açılması, yönetilmesi, her türlü dini irşat hizmetlerinin yürütülmesi gibi dinsel pratiklere yönelik faaliyetler oluşturmaktadır. Diyanet’in bu konudaki yetkisi “cami ve mescitleri ibadete açmak, yönetmek, ibadet ve irşat hizmetlerini yürütmek” biçiminde belirtilmiş ve ilgili işlerin Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yönetilmesi kararlaştırılmıştır.¹¹ İlgili yasada Diyanet’in doğrudan ibadethane inşa etmesi ve bu tür faaliyetlere ödenek ayırma yetkisi bulunmamaktadır. Bu nedenle camii ve mescitler çeşitli sivil toplum örgütleri, camii ve Kuran kursu dernekleri tarafından vatandaşların desteği ile yaptırılmaktadır (Yeni Şafak, 2014). Fakat Diyanet, il ve ilçe müftülükleri aracılığıyla dolaylı da olsa bu tür inşaatların bitirilmesi ve ibadete açılması için katkılarda bulunmaktadır. Diyanet’in yurtiçindeki ibadethaneler için yalnızca camilerden para yardımı toplanması hususunda yönlendirme ve duyurma faaliyetlerinde bulunulduğu, yurtdışında açılacak ibadethaneler için ise teşkilatları aracılığıyla çeşitli projeler ve yardım kampanyalarını düzenlediği görülmektedir. Örneğin 2006 yılında uygulamaya konulan “Kardeş Şehir Projesi” kapsamında Mali’nin başkenti Bamako’da İstanbul Eyüp İlçe Müftülüğü’nün desteği ile Osmanlı Mimarisine uygun olarak “İstanbul Eyüp Sultan” Camii yaptırılmıştır (DİB, 2014: 61). Ayrıca Arnavutluk’un başkenti Tiran’da yapılacak olan “Tiran Merkez Camii” inşası için Diyanet tarafından 21 Haziran 2013 tarihinde ülke genelindeki tüm camilerde düzenlenen yardım kampanyasında 10.394.939,14 TL toplanmıştır (DİB, 2014: 70).

İbadet alanlarına yönelik önemli bir gelişme 633 sayılı kanunun 35. maddesinin değiştirilmesiyle sağlanmıştır.¹² Bu değişiklikte “cami ve mescitler Diyanet İşleri Başkanlığının izni ile ibadete açılır ve Başkanlıkça yönetilir. Hakiki ve hükmi şahıslar tarafından yapıldığı halde izinli veya izinsiz olarak ibadete açılmış bulunan cami ve mescitlerin yönetimi üç ay içinde Diyanet İşleri Başkanlığına

¹¹ 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun’un 7. Maddesi.

¹² 31 Temmuz 1998 tarihli, 4379 sayılı kanun.

devredilir.” hükmü getirilmiştir. Böylelikle daha önce inşa edilmiş veya bitmekte olan Diyanet’in bilgisi dışındaki tüm camii ve mescitler doğrudan Diyanet’in kontrolü altına alınmış ve buradaki din görevlilerinin de Diyanet tarafından belirlenmesi şartı konulmuştur. Daha sonra “beldenin ve bölgenin ihtiyaçları göz önünde tutularak” imar planlarının tanziminde camii yerlerinin ayrılmasına dair yeni düzenlemeler yapılmıştır (REGA, Sayı: 4380). Tüm bu yasal düzenlemelerle aslında Diyanet’e yerel yönetimlerde daha etkin bir rol verilmiş, haiz olduğu görevlere ilave olarak hem camii yerlerinin belirlenmesinde hem de kurumun (müftünün) “izni” dışında mevzuata aykırı camii yapımı sınırlandırılmaya çalışılmıştır.

2010 yılında yapılan değişikliklerle de Diyanet’in hizmet ve faaliyet alanlarının cami dışına çıkmasının önü açılmış ve personelin özlük hakları iyileştirilerek, kariyer planlaması dâhilinde eğitimlerini alması ve çalışmalarına devam etmesi sağlanmıştır. *Fetva* işlerini yürütecek Din İşleri Yüksek Kurulu’na üye seçimini yapacak heyetin kapsamı geliştirilirken aynı zamanda heyete teşkilatın her biriminden temsilcinin katılımı da sağlanmıştır. Kurumun uluslararası alandaki faaliyetleri de yasal bir çerçeveye yerleştirilmiştir. Ayrıca, Başkanlığın radyo ve televizyon kurması, hizmet ve faaliyetlerini medya kanalı ile topluma ulaştırması imkânı sağlanmıştır.

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın hizmetlerinin bir diğer basamağını ise toplumda uyulması beklenen dini ahlakın ve buna uygun değerlerin insanlara ulaştırılmasını, öğretilmesini ve yaygınlaştırılmasını sağlayacak faaliyetler oluşturmaktadır. Bu görev 633 sayılı kanunda İslam dininin “ahlak esasları” ile ilgili işleri yürütmesi olarak belirtilmektedir. (REGA, Sayı: 12038) “Ahlak esasları” ifadesiyle tam olarak ne tür İslami ilke ve değerlerin kastedildiğine dair yasada bir netlik bulunmadığı halde bu ifadenin bireyler arası her türlü ilişkiyi ve toplumsal tutumları kapsayıcı bir niteliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır (Diyanet Dergisi, 2000, Sayı:119). Örneğin Diyanet’in hazırladığı *İlmihal*’de İslam ahlakı şöyle tanımlanmıştır:

Bu durumda İslâm ahlâkı ne filozofların –az çok eski Yunan tesirindeki- rasyonel ahlâk düşünceleri; ne mutasavvıfların –az çok Yeni Eflâtunculuk, Hint, İran tesiri taşıyan- mistik tecrübeleri ne de fukahanın –zaman zaman sırf şeklî ve sûrî olmakla

itham edilen- spekülâtif çalışmalarıdır. Kitap ve Sünnet’in hükümleri ve kanunları İslâm ahlâkının esasını teşkil eder; işaret edilen bütün bu ahlâk nazariyelerinin “İslâm ahlâkı” ile alâkaları da bu iki temel kaynağın ahlâkî hükümleri ve prensipleri ile uyumları nisbetindedir. Ancak, müslüman ilim ve fikir adamlarının ahlâk nazariyeleri ve çalışmaları da, en azından İslâm ahlâkının yorumlanması, zamanla ortaya çıkan ihtiyaçlar karşısında inkişaf ettirilmesi, zenginleştirilmesi ve sistemleştirilmesi bakımından ihmal edilemez bir kıymet taşır. (DİB İlmihal II, 1998: 500)

Ahlak’ın kaynağının ise din olduğu, dinin de ahlaki bir takım genel ve özel hükümlerinin bulunduğu ifade edilmiştir:

Kur’an ve Sünnet’e göre hakkında nas bulunan konularda yükümlülüğün ve dolayısıyla ahlâkın kaynağı dindir. “Allah ve Resulü bir şeye hükmedince, artık mümin erkek ve kadınlara işlerinde bir seçme hakkı kalmaz. Her kim Allah ve Resulü’ne isyan ederse apaçık bir sapıklığa düşmüş olur”(el-Ahzâb 33/36). Bununla birlikte, Allah’ın hükümlerine aykırı olmamak kaydıyla ana, baba, devlet gibi başka otoriteler de vazife koyabilirler ve bunlara itaat gerekir (Buhârî, “Ahkâm”, 4, 43; Müslim, “İmâre”, 34, 38).

Kur’an ve Sünnet’te ahlâk ile ilgili genel hükümler yanında birçok ahlâkî davranış için özel hükümler de yer almış olmakla birlikte, her şeye rağmen, hakkında hüküm bulunmayan girift meselelerle karşılaşılabilceği de hesaba katılmıştır. (DİB İlmihal II, 1998: 516)

Dolayısıyla burada öngörülen İslam ahlakı spesifik olarak yalnızca Kur’an ve Sünnet’e uygun kuralları, “İslam’a aykırı olmamak” kaydıyla otoriteye itaati ve “Müslüman ilim ve fikir adamlarının” çalışmalarıyla zenginleştirilmiş ve sistemleştirilmiş fikirleri içermektedir. Hakkında hüküm verilmemiş konularda ise insanların vicdanlarına göre hareket edilmesi vurgulanmakta ama vicdanın hükümlerine ihtiyatla yaklaşılmaktadır. Çünkü insanın, “kendisine kötülük ve edepsizlikler telkin eden şeytanın” baskısı altında olduğu, “hevâ adı verilen kötü arzu ve eğilimler”in ahlaklı yaşamın engelleri olduğu ifade edilmektedir. (DİB İlmihal II, 1998: 517) Netice itibariyle Diyanet bu ekseninde biçimlendirilmiş özel bir ahlakı öğretmek, ulaştırmak ve yaygınlaştırmak istemektedir. Ahlak esasları, Diyanet’in faaliyetleri içerisinde ilerleyen yıllarda önem kazanmış ve kurumun “ibadet merkezli

bir dindarlık değil, ahlak merkezli, etkili ve anlamlı bir dindarlık üzerinde” durduğu vurgulanmıştır (DİB Web, 2013: A).

Öte yandan Diyanet, İslam dininin ahlaki prensiplerinin ortaya konulması dışında “ahlaki yozlaşmayı önleyici” çalışmaları da yaygınlaştırmaya çalışmaktadır. 2014-2016 yıllarına ait Stratejik Plan’da bu amaca uygun olarak çeşitli stratejiler ortaya konulmaktadır:

Milli Eğitim Bakanlığı ve üniversitelerle işbirliği yaparak ahlaki problemlerin sebep ve sonuçları hakkında farkındalık oluşturmaya yönelik konferans, panel, seminer vb. faaliyetler düzenlemek.

Gençlere yönelik dinî konuları içeren bir roman serisi hazırlamak.

Çocuklara yönelik çizgi film hazırlamak.

Bireysel ve toplumsal hayatta ortaya çıkan ahlaki problemlerin çözümüne yönelik kitap serisi hazırlamak.

TV yayınlarında hedefe yönelik konulara yer vermek.

Aile ve gençlere yönelik süreli bir yayın çıkarmak.

Süreli yayınlarda hedefe yönelik konuları gündem yapmak.

Dini, ahlaki hassasiyetleri ile öne çıkan rol modelleri takdir etmek ve ödüllendirmek.

Toplum yararına ahlak temelli yeni projeler geliştirmek. (DİB, 2012: 75)

Diyanet, ahlaki yozlaşmayı önlemek ve dini erdemleri benimsetmek için gerek gördüğü çalışmaları taşra teşkilatı kanalıyla gerçekleştirmektedir. 2015 yılı itibariyle Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Mehmet Görmez tarafından Diyanet’in taşra teşkilatlarına yapılan bir konuşmada “il ve ilçe müftüleri, şehrin dini, manevi, ahlaki, kültürel hayatını, ruhunu ayakta tutan insandır” denilmesi, taşradaki kurumların yapılacak her hizmetin öncüsü ve takipçisi olmalarının arzulandığına işaret etmektedir (DİB Web, 2014: E). Yine Diyanet İşleri Başkanı tarafından il müftülerine yapılan bir başka konuşmada bu misyon daha geniş olarak “bizler sadece şehirlerde yapılacak cami inşaatlarıyla değil, bu camileri dolduracak bedenlerin imar edilmesiyle ve bu mümin vicdanların oluşturacağı ahlaka dayalı toplumsal bir yapının oluşturduğu mamur kentlerin oluşmasıyla ilgilenmeliyiz” biçiminde belirtilmiş ve Diyanet’in toplumsal yapı üzerinde İslam dininin ahlak esaslarına

dayalı bir projeyi/düzeni gerçekleştirme isteminin bulunduğu ifade edilmiştir (DİB Web, 2013: A).

Nitekim hizmet alanlarının topluma genişletilmesi amacıyla Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü bünyesinde “İrşad Hizmetleri”, “Aile ve Dini Rehberlik”, “Cami Hizmetleri”, “Sosyal ve Kültürel İçerikli Din hizmetleri” isimli üç yeni daire başkanlıkları oluşturulmuştur.¹³ Ayrıca Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü’ne yorum farklılıklarından dolayı ortaya çıkabilecek dinsel çatışmaları ortadan kaldırmak amacıyla İslam dinine mensup farklı dinî yorum çevreleri, dinî-sosyal teşekküller ve geleneksel dinî-kültürel oluşumlarla ilgili çalışmaların yürütülmesi görevi verilmiştir (DİB Web: B). Bu durum, “iktidar ile gerilim yaşayan” çeşitli dini gruplara yönelik bir eylem mekanizması olduğuna dair tartışmalara da yol açmıştır (Milliyet, 2014: L).

Stratejik planda belirtilen performans göstergeleri verilerine bakıldığında Diyanet’in hizmetlerinde genel eğilimin camii merkezli çalışmalar olduğu anlaşılmaktadır. Bu verilerde Diyanet’in dört yıl içinde ortalama bir STK ve üç kamu kurumu ile çalışmasının planlandığı buna rağmen camilerde her yıl yaklaşık olarak 8000 hutbe ve vaaz verilmesi hedeflendiği bilgisi göze çarpmaktadır (DİB, 2012: 74). Öte yandan Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından aylık olarak yayımlanan Diyanet Dergisi’nde bu misyonun “camiler” eliyle yapılmasının uygun olduğu görüşü ifade edilmiştir. Dergide “İslâm toplumsal dayanışmayı sağlayıcı, birlik ve beraberliği tesis edici ilkelere sahip olan bir dindir. Cami İslâm’ın özünde yer alan dayanışma ve uzlaşma ruhunun canlılık kazanmasına katkı sağlayan, birlik ve beraberliği sembolize eden bir kurumdur.”...“Eğer din görevlileri üzerlerine düşen görevleri en iyi şekilde yerine getirirlerse camilerin toplumsal barışı, uzlaşmayı ve dayanışmayı sağlayıcı fonksiyonu gerçekleşmiş olacaktır” denilmektedir (Diyanet Dergisi, 2000, Sayı: 118). Dolayısıyla Diyanet yönetimi, sosyal problemlere çözüm üretmek amacıyla camii ve mescitlerin dini ibadetler dışında kullanılmasına yönelik gayretinde daha fazla insanın ibadet alanlarına çekilmesi ve bu alanlarda “irşad” edilmesi ile olumlu sonuçlar alacağını düşünmektedir.

¹³ 01.07.2010 tarihli ve 6002 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş Ve Görevleri Hakkında Kanun İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.

1.4. Türkiye Diyanet Vakfı

Diyanet İşleri Başkanlığı vakıf hizmetlerini Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) eliyle yürütmektedir. Vakıf 13 Mart 1975 tarihinde, dönemin Diyanet İşleri Başkanı Dr. Lütfi Doğan öncülüğünde bir özel hukuk tüzel kişisi olarak kurulmuştur.¹⁴ Öncelikle Vakfa vergi muafiyeti tanınmış,¹⁵ daha sonra izin almadan yardım toplayabilen kuruluşlardan sayılmıştır.¹⁶

Vakfın kuruluş amacı Resmi Gazete’de şöyle belirtilmiştir:

İslam dininin gerçek hüviyetiyle tanıtılmasında, toplumun din konusunda aydınlatılmasında Diyanet İşleri Başkanlığı’na yardımcı ve destek olmak, gereken yerlerde cami yapıp donatmak, fakir hastalar için tedavi kurumları açıp işletmek, zekât, fitre gibi Müslüman vatandaşlarımız tarafından yapılacak yardımları şartlarına uygun olarak toplumdaki ihtiyaç sahiplerine intikal ettirerek sosyal yardım ve hizmeti geliştirmektir. (REGA, Sayı: 15230)

TDV çeşitli gelir kaynaklarına sahiptir. Bunlardan birincisi, vakıf senedinin 2. maddesine uygun olarak şartlı bağışları kabul etmesidir.¹⁷ İkincisi, Vakfın yurt çapında bir kısmına bağış, bir kısmına satın alma yoluyla sahip olduğu çeşitli gayrimenkulleridir. Bunların büyük çoğunluğu da Diyanet İşleri Başkanlığı hizmetinde kullanılmaktadır. Üçüncüsü, Vakfın en önemli gelir kaynağı olan hac ve umre faaliyetleridir. 1979 yılında hükümet tarafından çıkarılan bir kararname ile hac ve umre seferlerini düzenleme görevi Diyanet İşleri Başkanlığı’na verilmiş, ancak bu konuda Başkanlığın Türkiye Diyanet Vakfı ile iş birliği yapılması öngörülmüştür. Buna göre hac ve umre seyahatlerinin paraya ilişkin bütün işleri vakıf tarafından yürütülmektedir. Dördüncüsü, Türkiye Diyanet Vakfı’nın ticari işletmeleridir. Vakıf

¹⁴ Türk Medeni Kanununda Değişiklik Yapan 903 Sayılı Kanun.

¹⁵ 13.01.1978 tarih ve 16168 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 20.12.1977 tarih ve 7/14433 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı.

¹⁶ 12.07.2005 tarih ve 2005/9171 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ve 2860 sayılı Yardım Toplama Kanununun 6’ncı maddesi.

¹⁷ Şartlı bağış, bağışlanan mal veya paranın bağışçının arzusuna uygun şekilde kullanılmasıdır.

bu işletmelerle kısa süre içinde bir holding görünümüne bürünmüştür (TDVİA, C:09/S:464).

Türkiye Diyanet Vakfı'nın önemli gelir kaynaklarından biri de ticari amaçlarla kullanılan cami müstemilatlarından elde edilen kiralar ve kullanım bedelleridir. Önceleri ibadethanelerin giriş kısımlarında bulunan dükkân ve sair yapıların ticari işletmelere verilmesi yasak olduğundan elde edilen kira gelirleri vakfa aktarılmaktaydı. 2013 yılında mazbut ve mülhak vakıflar ile gerçek ve özel hukuk tüzel kişilere ait olanlar hariç mülkiyeti kamu, kurum ve kuruluşları ile Hazineye ait taşınmazların üzerinde dernek ve vakıflarca kendi kaynaklarından ve /veya toplanan bağış ve yardımlarla yaptırılan cami ve mescitler ile Kur'an kurslarının müstemilatında bulunan ticari faaliyetlerde kullanılması öngörülen kısımlarını kiraya verilmesi yetkisi dernek veya vakıflara verilmiştir.¹⁸ Böylelikle mülkiyeti kamuya ait camilerin altlarında veya eklentilerinde bulunan işyerlerinden alınan kiranın yüzde 90'ı cami derneklerine bırakılmıştır. (Hürriyet, 2013: D)

Genişleyen gelir kaynaklarına rağmen, vakfın gelir ve giderlerine ilişkin mali tablolar şeffaf bir biçimde kamuoyu ve yasama organı ile paylaşılmamaktadır. Bu tür verilerin paylaşılabilmesi mütevellî heyetinin kararına bağlıdır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin genel kurul tutanaklarından öğrendiğimiz kadarıyla Plan ve Bütçe Komisyonu'ndaki milletvekillerinin de talep ettikleri halde vakfın bütçesine dair bilgileri bulunmamaktadır. Örneğin CHP İstanbul milletvekili Müslim Sarı 2014 yılında TBMM'nde yaptığı konuşmada şunları ifade etmektedir:

Bir başka önemli husus burada 122'nci maddededir. Bakınız, Diyanet Vakfı, Türkiye'de Diyanet Vakfı, özel hukuk tüzel kişisi çerçevesinde oluşan bir vakıf olduğu hâlde, özel hukuk tüzel kişiliği çerçevesinde bir vakıf olduğu hâlde, âdetâ, diğer vakıflardan, aynı statüde bulunan diğer vakıflardan farklı olarak korunmaktadır, kollanmaktadır. Bugün, burada, Plan ve Bütçe Komisyonu üyesi olarak iki buçuk yıllık milletvekilliği dönemim boyunca Diyanet İşleri Vakfının bütçesinin ne kadar olduğunu öğrenebilmiş değilim. En son görüşmelerimizde Plan

¹⁸ 02.08.2013 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 6495 sayılı Kanunla 633 Sayılı Kanuna eklenen Ek 4 Madde.

ve Bütçe Komisyonunun Sayın Başkanı Diyanet İşleri Vakfının bütçesinin ne kadar olduğunu Diyanet İşleri Vakfıyla ilgili yasa görüşülürken bize bildirileceğini söylemişlerdi ama bugün buraya geldik ve burada hâlâ bunu bilmiyoruz. Defalarca soru önergesi verdiğimiz hâlde, ilgili kuruluşlara bunu anlatmaya çalıştığımız hâlde, sorduğumuz hâlde bunu öğrenme şansımız olmadı.”¹⁹

Fakat Türkiye Diyanet Vakfı’nın internet sayfası incelendiğinde 2010 yılından itibaren kendi bütçelerini yayınladıkları görülmektedir. Bu tablolarda sadece genel gelir ve gider kalemleri belirtilmiş olup, özgül olarak hangi faaliyetlere ne kadar kaynak ayrıldığı görülememektedir. Şeffaflık konusundaki eleştirilerin kaynağında bu nokta yatmaktadır. Tabloları kısaca özetlemek gerekirse vakfın toplam gelirinin 2010-2014 yılları arasında %39 artış gösterdiği ve 2014 yılında 584.713.253,35 TL’ye ulaştığı görülmektedir (TDV Web: B).

Vakfın başlıca faaliyetleri ise şunlardır:

“Hac ve Umre Seferleri: 1979 yılında hükümet tarafından çıkarılan bir kararname ile hac ve umre seferlerini Diyanet İşleri Başkanlığı ile birlikte yürütülmektedir.

Kutlu Doğum Haftası Faaliyetleri: Hz. Peygamber’in doğum yıldönümü, vakıf mütevelli heyetinin aldığı bir kararla 1989 yılından itibaren Kutlu Doğum Haftası adı altında yedi gün süreyle kutlanmaktadır.

Dinî Yayınlar Fuarı: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın, Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi tarafından 1983 yılından beri her yıl ramazan ayında Dinî Yayınlar Fuarı düzenlenmektedir.

Burs Tahsisi: Vakfın kurulduğu tarihten bugüne kadar yaklaşık 1500 öğrenciye burs verilmiş olup halen bu imkândan yurt içinde otuz yedi orta öğrenim, 227 yüksek öğrenim ve yirmi sekiz doktora öğrencisiyle dört araştırma görevlisi, yurt dışında ise on altı doktora öğrencisi faydalanmaktadır.

Öğrenci Yurtları: il ve ilçe şubeleri tarafından irili ufaklı 167 yurt daha işletilmekte olup bunların binalarından 115’inin mülkiyeti Türkiye Diyanet Vakfı’na aittir. Merkez ve şubelerce işletilen yurtlardaki toplam öğrenci sayısı 10.924’tür.

Dış Ülkelerdeki Faaliyetler: Birçok Türk vatandaşının çalışmak üzere yabancı ülkelere gitmesiyle Diyanet İşleri Başkanlığı hizmetleri bu ülkelere doğru

¹⁹ 05.02.2014 tarihli 24. Dönem 4. Yasama Yılı 57. Birleşim tutanağı.

genişlemiştir. Türkiye Diyanet Vakfı bu konudaki çalışmalarında Diyanet İşleri Başkanlığı'na malî destek sağlamaktadır.

Ticarî Amaçlı Faaliyetler. Vakıf ticarî nitelikteki işlerini yürütmek üzere doğrudan kendine bağlı iki işletme ile dört şirket kurmuştur.” (TDVİA, C:09/S:461-464).

Ancak yukarıda belirtilen vakfın faaliyetleri “belirli bir malvarlığını gerçekleştirmek istediği amaca özgülemiş bir özel hukuk tüzel kişinin ötesinde” olduğunu sergilemektedir (Gözaydın, 2009: 230). Vakfın yapılanması yakından incelendiğinde model olarak Diyanet'in alınmış olduğu görülmektedir. Vakıf Mütevelli Heyeti'nin 13 Ocak 1985 tarih ve 4 sayılı kararıyla kabul edilmiş olan “Türkiye Diyanet Vakfı Personel Talimatı”nda vakfın faaliyetleri arasında “yurt içindeki ve yurt dışındaki vatandaşlarımıza irşad ekipleri göndermek” bulunmaktadır. Bu madde açıkça Diyanet tarafından yerine getirilen bir kamu hizmetine işaret etmektedir (TDV Web: D).

Benzer durum kendisini vakıf organlarında da göstermektedir. Vakfın en üst organı olan Genel Kurul, iki yılda bir toplanarak Vakfın Mütevelli Heyeti ile Denetim Kurulu Üyelerini seçmektedir. Genel Kurulda Diyanet İşleri Başkanı, kurucu üyeler, ilk mütevelli heyeti üyeleri, Diyanet İşleri Eski Başkanları, vakıf kurulduktan sonra genel kurul üyeliğine kabul edilenlerle, mütevelli heyeti tarafından davet edilecek beş müftü bulunmaktadır. Mütevelli Heyeti vakfın yürütme organını oluşturmaktadır. Heyet vakfın temsiline ilişkin görevleri yürütmektedir. Yedi kişilik mütevelli heyetinin en az üçünün Diyanet İşleri Başkanlığı'nda görevli olması gereklidir. Heyetin doğal başkanı ise Diyanet İşleri Başkanı'dır.

TDV'nin vakıf senedinin 4. maddesinde belirtildiği üzere mütevelli heyetine il ve ilçelerde şube açma yetkisi verilmiştir. Şubeler beş veya yedi kişiden oluşan yönetim kurulu tarafından idare edilmektedir. Vakıf Mütevelli Heyeti'nin aldığı karar uyarınca şube yönetim kuru başkanı, şubenin bulunduğu il veya ilçenin müftüsü ya da vekilidir.²⁰

²⁰ 20 Mart 1986 tarih ve 76 sayılı kararıyla kabul edilmiş olan “Türkiye Diyanet Vakfı Şubeleri Çalışma Talimatı”nın 10. Maddesi.

Vakıf personelinin büyük çoğunluğunun Diyanet İşleri Başkanlığı'nın personeli olması, verilen hizmetler bakımından bir takım sakıncaları da içinde barındırmaktadır. Bir özel hukuk faaliyeti olan vakıf işlerinin kamusal nitelikte ve kamusal faaliyetlere has özellikler taşıması, ortaya çıkabilecek herhangi bir uyuşmazlıkta uygulanabilecek hukuki hükümler için bir karmaşa oluşturmaktadır. Nitekim Hüseyin Hatemi'ye göre bu durum "anayasaya aykırılık" taşıyacağı gibi "baskı gruplarının kamu hizmetlerinin görülmesi işlevleri üzerinde olumsuz, kamu yararına aykırı etkilere" de yol açabilir (Hatemi, 1977: 78).²¹

Sonuç olarak Diyanet İşleri Başkanlığı bütçe imkânları ile yerine getiremediği birçok hizmeti vakfın maddî desteğiyle yürüttüğü gibi cami, Kur'an kursu, eğitim merkezi, müftülük hizmet binası, lojman vb. ihtiyaçlarını da büyük ölçüde vakıf eliyle karşılamaktadır. Böylece yasal olarak Diyanet'in yetkisi dışında bulunan

²¹ Hüseyin Hatemi bu konuyu şöyle açıklamaktadır: "Dikkati çeken bir diğer husus da şudur: Türkiye'de, kamu hukuku alanında "iş yapmak" isteyen kişilerin karşısına çıkan "bürokratik engellerden" öteden beri yakınıdır. 903 sayılı kanun "cazip" hükümler getirince, İkinci Meşrutiyet'de alıp yürüyen "dernekçilik akımına" benzer bir akım bu defa da vakıf hukuki çerçevesinden yararlanmak üzere kendisini göstermiştir. Böylece, her bakanlığın, her kamu kurumunun ve her mahalli idarenin yanında, ilkokulların yanındaki "okul-aile birlikleri"ni veya koruma derneklerini andırır biçimde "koruma, destekleme, güçlendirme vs. vakıfları" kurulmak istenmektedir. Bu vakıflar sadece "parayı verip düdüğü çalmayı" kamu tüzel kişiliklerinin yetkili organlarına bıraksalar, bu uygulama karşısında endişeye kapılmak yersiz görülebilir. Oysa vakıf yöneticilerinin kamu tüzel kişiliğinin iç işlerine karışması sonucunu doğuracak dolaylı ve dolambaçlı yollara girilmesi, "hiçbir kimse veya organ kaynağını Anayasa'dan almayan bir devlet yetkisi kullanamaz" diyen bir anayasa ilkesine (m. 4/son) aykırı olur. Ayrıca, bu vakıflar dolayısı ile baskı gruplarının kamu hizmetlerinin görülmesi işlevleri üzerinde olumsuz, kamu yararına aykırı etkilerine yol açılabilir. "Türkiye'yi Güçlendirme Vakfı" adı altında bir vakıf kurulduğunu, bu vakfın yönetim kurulunun bakanlar kurulu gibi çalıştığını bir an için düşünelim. Bu örnek nasıl çarpıcı ise, bir kamu tüzel kişiliği ile bir özel hukuk tüzel kişiliğinin fazla "içli dışlı" olmasının da çarpıcı görünümeler doğurabileceği hesaba katılmalıdır. Devlet tüzel kişiliği için sakıncalı görülebilen bir uygulama, Devlet dışındaki kamu tüzel kişilikleri için de kendi çapında ve boyutlarında sakıncalıdır. Hele bu vakıfları kamu kişilikleri bizzat kuruyorsa, buna imkân olup olmadığı kamu tüzel kişilerinin "ehliyeti" açısından da incelenmelidir. Kamu tüzel kişiliği değil de bu tüzel kişiliğin yetkili makam veya kurullarında görevli olan kişi veya kişiler birer "fert" olarak kuruyorlarsa bu davranışın saikleri üzerinde düşünülmelidir: Gerçekten sıkıcı ve yararsız bürokratik engeller dolanılmak isteniyorsa mevzuat gözden geçirilmeli, "teşri'i müdahale" ile "kanuna karşı hile" istekleri söndürülmelidir. Kamu hukuku kurallarının haklı ve yararlı denetim kuralları dolanılmak isteniyorsa, yine kanuna karşı hileleri önleyecek tedbirler alınmalıdır. Ne olursa olsun "dolaylı yoldan da olsa, kamu gücünün özel hukuk tüzel kişilerine aktarılması önlenmelidir."

Derhal belirtelim ki, bir kamu tüzel kişiliğine mali destek sağlama amacı, meşru olmayan bir amaç değildir. Yapılacak şey, bu amaçla vakıf kurulmasını önlemek değil, sadece vakıf senetlerini iyi inceleyerek "kanuna karşı hile"leri, bu yol ile kamu hukuku kurallarının denetiminden kaçınılmasını, kamu mal ve gelirlerinin özel hukukun serbesti alanına aktarılmasını ve baskı gruplarının kamu yararı amacından saptırıcı etkilerde bulunabilmesini önlemektir" (Hatemi, 1977: 78-79).

faaliyetler, imtiyazlı bir yapı olarak vakıf aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bu durum Diyanet'in vakıf faaliyetleri ile kapsamı içinde bulunduğu kamu hukuku kurallarının denetimini esnetebildiğine işaret etmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı, TDV aracılığı ile olağanüstü güce ve kaynaklara sahip olmaktadır. Vakfin hizmetlerinde ve harcamalarında şeffaflığın bulunmayışı da Diyanet ile vakıf arasındaki ilişkinin boyutları hakkında daha somut bir sonuca ulaşmamızı engellemektedir. Bu durum, siyasal iktidarların toplumu kontrol kapasitesini artırdığı kadar, isteğe bağlı olarak da kurumu kullanılmaya açık bırakmaktadır.

2. DİYANET'İN TÜRKİYE'DEKİ SOSYAL VE SİYASİ ROLÜ

Cumhuriyetin ilanı ile başlayan modernleşme sürecine göz atıldığında, kurucu elitin zihninde reformların hem siyasal hem de ideolojik açıdan tepeden tabana inen bir süreç olarak kavrandığı anlaşılmaktadır. Bu anlayış ortamın ve kuramların değişmesi halinde bireyin davranışlarının kolayca biçimlendirileceğini varsaymaktadır. Dolayısıyla birçok açıdan içinde bulunulan koşulların maddi ve biçimsel yapılarının yeniden değiştirilerek geleneksel/Osmanlı kurumlarının Avrupa'daki karşılıklarına benzemesine çalışılmaktadır (Bozdoğan ve Kasaba, 2010: 29).

Kurucu elit, bu süreçte Anadolu coğrafyasında görülen milletleşme ve modernleşme sorununa bir çözüm olarak dinin sosyal fonksiyonundan yararlanmak istenmiş ve Diyanet İşleri Başkanlığı da bu anlamda gerekli bir kurum olarak düşünülmüştür. Bu amaçla Diyanet, ilk olarak modernleşme sürecinin bir parçası olarak dinin kontrolü ve tanzimi üzerine faaliyetlerini genişletmiş, daha sonra milli birlik ve bütünlük ögesi görülen dini kurumsallaştırma aracı olarak düşünülmüş ve ulus devletin çıkarlarına uygun hareket etmiştir. 2000'li yıllardan itibaren ise toplumun ve düzenin İslamileşmesine dair bir dönüşümün aracı olmaya başlamıştır.

Diyanet, tüm bu süreç içerisinde topluma gittikçe kök salmış, geniş çapta kabul gören bir dini temsil kurumu olarak toplumsal bellekte yerini sağlamlaştırmıştır. Tezin bu bölümünde önce Diyanet'in kuruluşundan itibaren üstlendiği sosyal fonksiyonu ve dini kontrol çabaları ortaya konulacak, ardından toplumun İslamleştirilmesinin bir parçası olarak kurumun faaliyetleri sorgulanacaktır. Diğer bölümde ise Diyanet'in hoşgörülü bir İslam yorumunu öğretmesi incelenecektir.

2.1. Modernleşme Sürecinde Dinin Kontrolü ve Diyanet

Cumhuriyet'in ilk yıllarına bakıldığında siyasal tercihlerin temelini gerilikle uygarlık, gericilikle ilerlilik gibi kavramların çerçevesinin oluşturduğu görülmektedir. Mustafa Kemal Atatürk de bir konuşmasında ilerlemeyi ölçerken kullanacağımız standartlarımız için “geçmiş asırların gevşetici zihniyetine göre değil, asrımızın sürat ve hareket mefhumuna göre düşünülmelidir” demektedir (Türk Tarih Kurumu [TTK], 1959: 275). Böylece devlet tarafından modern ulus kimliğinin inşasına yönelik hızla hayata geçirilen faaliyetler bulunmaktadır.

Bu süreçte bir yandan dinin devletle olan ilişkisi de sorgulanmış ve kurulan Diyanet'in dinin devlet işlerine müdahalesine karşı önlem niteliği taşıırken, aynı zamanda devletin de din üzerindeki kontrolünü sağlayan bir kurum olması amaçlanmıştır. Diyanet'in kurulmasının hemen ardından kabul edilen bir takım kanunlar ile ulusal egemenlik ilkesini temel alan Cumhuriyet'in hukuksal yapılanmasının adımları atılmıştır.²² Öte yandan toplumsal yaşamda da devletin dine dair yapılandırmaları devam etmiştir.²³

Bu adımların devlet-din ilişkileri açısından teokratik bir nitelik taşımakta olan 1924 Anayasası ile bir çelişki taşımaması için²⁴ 10 Nisan 1928'de Devletin dini İslam olduğu ibaresi, TBMM'nin şeriatı uygulama yükümlülüğü kaldırılmış; mebusların ve reisicumhurun dinsel yemin biçimleri yenilenmiştir (Gözyayın, 2009: 21).

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun yürürlüğe girmesinin ardından medreseler kapatılmış; kanunun 4. Maddesi gereğince din eğitimi vermek üzere açılmış olan

²² “430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu, 431 sayılı Hilafetin ilgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun ve 08.04.1924 tarihli Mehakimi Şer'iyenin İlgasına ve Mehakim Teşkilatına Ait Ahkâmı Muaddil Kanun.

²³ 30.11.1925 tarihli Tekke Ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine Ve Türbedarlıklar İle Bir Takım Unvanların Men Ve İlgasına Dair Kanun, 25.11.1925 tarihli 671 No'lu Şapka İktizası Hakkında Kanun.

²⁴ 1924 Anayasası'nın 2. maddesindeki “Türkiye Devletinin dini, dinî İslâmdır” ve 26. maddesindeki Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) “ahkâmı şer'iyenin” (şer'i kuralların) uygulanması ile görevli olduğu belirtilen kuralı.

imam-hatip okullarının sayısı da gittikçe azaltılarak kalan son iki okul, 1930 yılında kapatılmıştır. 1933'te İstanbul Darülfünunu ilga edilerek ilahiyat fakültesi kaldırılmış, onun yerine 1936'ya kadar hizmet verecek İslam Tetkikleri Enstitüsü kurulmuştur; böylece dinsel eğitim işlevi yerini salt araştırma faaliyetlerine bırakmıştır (Gözaydın, 2009: 25).

Yukarıda belirtilen düzenlemelerle Cumhuriyetin oluşturduğu yeni ulusal bilinçte din, toplumsal görevlerini bırakarak vicdanlara itilmiş, sadece ibadet ve inanç işi olarak iç dünyada kalması istenmiştir. Bu dönemde siyasi alan dışında toplumun da modernleşme projesi içinde laikleştirilmesi istenmiştir. Bu sistem gereği “Türkiye Cumhuriyeti sadece bir dünya devletidir” (Tunaya, 1981: 288).

1930'lardan itibaren yetkileri azaltılan ve bütçesi düşük tutulan Diyanet, aynı zamanda devlet tarafından sürekli olarak kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Örneğin, Diyanet tarafından 1939 tarihinde Başbakanlığa yazılan bir yazı da Ankara'da valilik tarafından camiler dışında cemaatle namaz kılınmasına getirilen yeni kısıtlamalardan duyulan endişeler dile getirilmektedir. Yazışmalarda kullanılan üslup ve dil, Diyanet'e duyulan güveni ve doğrudan Başbakanlığa bağlı olan bir kuruluş karşısında İçişleri Bakanlığı'na bağlı olan idari bir birimin kendisini nasıl daha üst bir pozisyonda algıladığı bize göstermektedir. (Koçak, 2011: 49-51)

Çok partili hayata geçişle birlikte iktidara gelen Demokrat Parti (DP) yönetimi dinin toplumsal rolü ve işlevi konusunda daha tavizkâr davranmaya başlamışsa da temelde Kemalist laiklik anlayışına sahip çıkmaya çalışmıştır (Gözaydın, 2009: 32). Bu dönemde Arapça ezan tekrar yasallaştırılmış, -isteğe bağlı olmak kaydıyla- din dersleri eğitim müfredatının bir parçası olmuş, imam hatip okulları tekrar açılmaya başlanmıştır. Yeni yönetim din kurumunun (Diyanet İşleri Başkanlığı yoluyla) bürokrasiyle bütünleşmesine son vermemiş, aksine çeşitli tarikatların ve dini grupların desteğini alarak bu tür yapıların devlet nezdinde meşrulaştırılmasını sağlamışlardır (Zürcher, 2010: 340).

Demokrat Parti'nin ılımlı siyaseti, İslamcı grupların bir takım şiddet eylemlerine başvurmalarına neden olmuştur. Bunun üzerine siyasi yönetim bu tür

dinsel eğilimleri kontrol altına almak amacıyla yasalar çıkarmaya başlamıştır. Yurdun çeşitli yerlerinde Atatürk heykellerine yönelik saldırılarda bulunan “Ticaniler”in lideri tutuklanmış, Büyük Doğu, Sebilürreşat ve İslamiyet gibi İslamcı yayınlara karşı olduğu gibi Necip Fazıl Kısakürek gibi İslamcılara karşı da davalar açılmıştır (Ahmad, 2010: 466). Dönemin İç İşleri Bakanı Halil Özyörük tarafından verilen bir demeçte Ticaniler hakkında “şimdi gerek polisçe yapılan tazyik ve gerekse Diyanet İşleri Reisi’nin telkinatı sayesinde batıl itikatlarından kurtulmak üzeredirler. Aralarında tam bir çözüntü bulunmaktadır” denilerek Diyanet’tin bu tür gruplar karşısındaki vazifesi bir kez daha ifade edilmiştir (Milliyet, 1951).

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ile devlet-din ilişkisinde bir gerilimin olacağı, askeri rejimin İslami liberalizasyona karşı bir hareket başlatacağı kanısı oluşmuştur. Ancak Milli Birlik Komitesi’nin faaliyetlerine bakıldığında modern bir din anlayışı için 1960’lı yıllar boyunca imam ve vaizlerin eğitilmesine, gerici din adamları ile mücadeleye, din adamlarının yeni kurs programlarına katılmasına ve sunulan din hizmetlerinin kontrol altında tutulmasına çaba harcandığı görülmektedir. Anti-reformist bir araç olarak kullanılmasını önlemek amacıyla İslam’a milli ve ilerici (modern) bir imaj verilmesi istenmiştir (Ahmad, 2010: 476). Örneğin, Türkiye Ülkü ve Kültür Birliği adında bir yapı oluşturmuş ve Milli Eğitim Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı Basın Yayın, Vakıflar ve Beden Terbiyesi Umum Müdürlüğü teşkilatı bu yapıya bağlanmıştır (Milliyet, 1960: B). Ancak bu birliğin ömrü kısa sürmüştür.

1961 anayasasında genel idare içine alınan kurumun “özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirmesi” maddesi, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın teşkilat kanununa dikkatleri çekmiş, yeni kanun tasarısı ile “cahil din adamlarıyla mücadele edileceği”, din ve siyaset işlerinin birbirinden tamamen ayrılacağı ifade edilmiştir (Milliyet, 1964: C). Nitekim 1965 yılında Diyanet bütçesi tartışılırken, siyasi yelpazenin her kanadından milletvekili dinin toplum yaşamındaki önemi ve din adamlarının gelirleri konusunda hemfikir görülmektedir. Böylece “aydın din

adamlarının” yetiştirilmesi ve siyasal yönetimin otoritesi altında devlete dâhil edilmesi önem kazanmıştır.²⁵

1965 yılında yürürlüğe giren 633 sayılı “Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun” ile Diyanet kadrolarında yeniden yapılandırılmaya gidilmiş ve devletin din üzerinde otoritesi sağlamlaştırılmıştır.

Bu dönemde Diyanet tarafından Nurcular, Süleymancılar, gibi çeşitli Sünni tarikat veya cemaatler hakkında geçmişte olumsuz ve hicvedici birçok metnin kaleme alınması desteklenmiştir. Mahkemelerde aleyhte delil olarak kullanılan bu raporların bir kısmı sonra kitap olarak bastırılmıştır. Bu yayınlara örnek olarak 1964 yılında Ankara’da yazarı belirtilmeden basılan “Nurculuk Hakkında” ve “Biberiye Tarikatı Hakkında” başlıklı iki kitapçık verilebilir (Kara, 2000: 53). Yine Diyanet’in 1960’lı yıllarda “gericiler, tarikatçılar, şeriatçılar” ve “komünistler” gibi adlandırılmış çeşitli gruplara karşı devletin yanında mücadele verdiği anlaşılabilmektedir. Dönemin Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki’nin 1950 yılında üst makamlara gönderdiği bir raporunda şu ifadeler yer almaktadır:

“Memleketteki dini müesseselerin kapatılması batıl akide ve tarikatların üremesine yol açmıştır. Diğer cihetten bugün bir takım batıl akide ve yalancı tarikatların sinsi sinsi ve fakat sistemli denecek surette memleketin her köşesinde yayılmakta ve üremekte olduğu da bir vakıadır” (Kara, 1997: 369).

Devlet karşısında cemaatler veya tarikatlar yoluyla gelişen bu akım, Müslümanların inanç alanında giderek özerkleşmesi ile devlet katında yeni politikaların oluşturulmasına neden olmuştur. 1980’li yıllardan itibaren devlet dindar Sünni Müslümanların bireyselleşmesinden çekinmiş, İslam dini’nin bireysel olarak yorumlanmasının Diyanet’i zayıflatacağı düşünülmüştür (Çakır, 2009: 42).

²⁵ Bu husus ilk defa Suat Hayri Ürgüplü başkanlığındaki 29. Hükümet’in programında kendisine yer bulmuştur: “Anayasamızın genel idare içinde öngördüğü Diyanet İşleri teşkilâtına yeni ve hakiki hüviyetini verecek olan kanun projeleri Millet Meclisi Genel Kuruluna gelmiştir. Bu kanun sonuçlandırılması, din görevlilerin maddi sıkıntılarına son verilmesi ve aydın din adamlarının yeterli vasıf ve sayıda yetiştirilmesi dikkatle takip edeceğimiz başlıca konulardan birisidir.” Bkz: Türkiye Büyük Millet Meclisi Web Sayfası, *TBMM 29. Hükümet Programı*, <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP29.htm> (02.02.2015).

1990’lı yıllarda ise Diyanet, kontrol amacıyla dini cemaatlere ait kuran kurslarında temsil hakkı elde etmiş ve cemaat yapılarıyla ilişkisini sürdürmeye devam etmiştir. Cemaatler de kendi din anlayışlarını ve dünya görüşlerini meşrulaştırmak, hukuki açıdan takibattan kurtulmak için bu ilişkiyi benimsemiştir. Böylece Diyanet’in kontrolünde görülen bu mekânlarda Diyanet’e verilen vazifeler gerçekte cemaatlerin eliyle yürütölmeye başlanmıştır (Kutlu, 2009: 116).

Tüm bu süreçte Diyanet’in giderek, daha ılımlı bir tavır aldığı, gerek hutbelerle gerekse yayın organlarıyla din üzerinde kontrolünü diğer grupları da içerecek bir biçimde güçlendirdiği görölmüştür. Öte yandan topluma nüfuz ederek kontrol altına aldığı Sünni Müslümanlar açısından da güvenilirliğini tesis etmiştir. Dolayısıyla verdiği dini kararlar ile İslam’ın farklı ve “modern” bir biçimini sunmuştur. Böylelikle “Diyanet bir din anlayışı geliştirmekte (icthiat), bu anlayışa uygun olarak halkı aydınlatmakta (tebliğ) ve din hizmetlerini yerine getirmektedir” (Yar, 2001: 43).

2.1.1. Diyanet’in Fetvalarında Modernlik

Dini grupları kontrol, öte yandan Diyanet’in dini otorite olarak bir başvuru mercii konumuna katkıda bulunmuştur. Diyanet bu süreçte teknik gelişmelerden ekonomik konulara, ibadetlerden muamelata (az da olsa) dair birçok soruya “toplumu aydınlatmak” amacıyla modern bir İslami yorumla cevap vermiştir. Kamu kurum ve kuruluşlarından gelen talepler, Başkanlık tarafından üzerinde durulan konuların çoğunluğunu oluşturmuştur. Bu soruların bir kısmına geniş çapta ulaşılabilirken, bir kısmı sadece evrak kayıt defterlerinde yer almıştır. Dahası bazı evraklar “arşiv yönetmeliği” gereğince mükerrer görölmüş ve imha edilmiştir (Eren, 1994: 75).²⁶

Diyanet’e sorulan soru sayıları ve çeşitliliğinin ise yıllara göre değiştiği görölmektedir. Örneğin “hisse senetleri” konusunda 1982 yılına kadar soru yoktur. “Sigortalar” konusu 1976 yılına kadar, “ipek böceği” 1979, “eşcinsellik” 1983 yılına

²⁶ Örneğin 1981-84 yılları arasındaki soru sayılarının, yönetmelik gereğince düşük miktarda olduğu söylenilebilir.

kadar sorulmamıştır. “Boşanmalarda nafaka” da 1981 yılına kadar konu dışıdır. Çünkü bu yıllarda halkın gündemine girmiş ve dini yönü öğrenilme ihtiyacı ortaya çıkmıştır (Eren, 1994: 80).

Genel olarak bakıldığında kamu kurum ve kuruluşlarından gelen soruların önemli bir kısmının olumlu cevaplanırken, toplum bireylerinden gelen soruların cevabı ise çeşitlilik arz etmiştir (Bıçakçı, 1994: 40-43).

Burada önemli noktalardan birisi devletin Diyanet kanalıyla batıl inançlar ve hurafeler karşısında rasyonel bir din anlayışı sunma çabası olmuştur. Nitekim halkın batıl inançlar konusunda aydınlatılması amacıyla Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı’nın yazısına istinaden alınan bir kararda “sağlık bakımından mahzurlu” bir sudan “şifa” beklemenin “İslamlıkla” bağdaşmadığı ifade edilmiştir (Bıçak, 1994: 42).²⁷ Kurul başka bir kararında ise “Hıdırellez’in dinde yeri olmadığı gibi, türbelere herhangi bir zamanda gidip iplik bağlamak veya emsali şeyleri yapmak hurafedir” şeklinde bir karar ifade etmiştir.²⁸

Bir diğer önemli nokta ise Diyanet’in teknik ve teknolojik gelişmelere dair aldığı kararlar olmuştur. Örneğin göz bankasının, bir yaralıya veya tedavi maksadıyla başka birine kan vermekte veya kör bir insanı gördürmek için, ölü bir insanın gözünden bir kısmını alıp takmanın “dinen bir mahzur olmadığına” karar verilmiş, organ nakline destek verilmiştir.²⁹

1961 yılında verilen bir kararda ise dönemin tartışmalı konuları arasında bulunan doğum kontrol yöntemlerine cevaz verilmiş, Devlet Planlama Teşkilatı’nın da anne ve çocuk sağlığı bakımından doğum kontrolünün yerinde olacağı görüşü belirtilmiştir (Milliyet, 1961).³⁰ Bir başka kararda, camilerde hoparlör ile ezan okunması uygun görülmüştür (Milliyet, 1964: A).

²⁷ İlgili bakanlığın 02.02.1963 tarihli ve 332.1368 sayılı yazısı.

²⁸ Din İşleri Yüksek Kurulu, 09.01.1969 tarihli kararı.

²⁹ Din İşleri Yüksek Kurulu, 25.10.1960 tarihli kararı.

³⁰ Ancak 23.10.1969 tarihli bir kararda “çocuk olmaması için doktorun kadının tenasül uzvuna bir cihaz yerleştirmesi caiz değildir” denilmiştir. Öte yandan bu durum doğum kontrolünün kadınlar aleyhine bir hüküm olarak yorumlandığı anlamına gelmektedir.

Et üretimi, süt üretimi, damızlık veya diğer amaçlarla yetiştirilen hayvanlarda verimliliğin artması için de Diyanet “suni döllene” olumlu görüş bildirmiştir. (Bıçak, 1994: 43). Hatta suni tohumlamada başarı sağlamak amacıyla halk elinde bulunan ve damızlığa elverişli olmayan boğaların kısırlaştırılmasının da uygun olacağı ifade edilmiştir. Hatip ve vaizlerin hutbe ve vaazlarında “bu konuya temas ederek halkı irşat etmeleri” konusunda müftülere “tamim” ile bildirilmesi istenmiştir (Bıçak, 1994: 44).

Diyanet tarafından ele alınan hususlardan birisi modern siyasal kurumlar ve ekonomik ihtiyaçlar olmuştur. Örneğin THK’nın ilgili yazısı üzerine kurul zekatın THK’ya verilebileceğini belirtmiştir.³¹ Bu kararıyla Diyanet açıkça yeni bir hüküm getirmiş ve dinen “icthat” yapmıştır (Bıçakçı, 1994: 55). Böylelikle bir kamu kurumuna bağış yapmak aynı zamanda dini bir ibadet statüsü kazanmıştır.

Ekonomik alandaki değişimler de dini hayatı etkilemiş, faizin niteliğinin değişmesi ile şeklen onu anımsatan uygulamaların çeşitlenmesi karşısında Diyanet modern finans işlemlerine dair yeni kararlar almıştır.³² Özellikle halkta oluşan faiz endişesi, meselenin ısrarla Diyanet’e sorulmasına neden olmuştur (Eren, 1994: 93).

Faize ilişkin verilen kararlar ise dönemin şartları göz önüne alınarak sürekli değişime uğramıştır. Örneğin 1948 taşrada bir müftülüğün faiz alınabileceğine ilişkin fetvası üzerine Diyanet harekete geçmiş, “faizin hurmeti (hükmü) nass (kesinlik) ile sabittir” müftülükten savunma mahiyetinde “banka faizinin cevazına fetva veren varsa bir suretinin ve isnad ettiği delillerin bildirilmesi” istenmiştir.³³ 1965 yılında verilen bir kararda ise Diyanet, “banka faizi hayır cemiyetlerine veya muhtaç olanlara verilebilir” görüşünü dile getirilmiştir.³⁴

Bu noktada ilginç bir husus yurtdışına göç eden Türk işçilerinin faize dair sorularıyla ortaya çıkmıştır. Örneğin Almanya’dan 1970 yılında sorulan “yabancı

³¹ Din İşleri Yüksek Kurulu, 01.06.1961 tarihli kararı.

³² Hisse senetleri, vadeli satışlar, kar oranları, yabancı ülke bankalarına yatırılan paralar, bazı mallara (araba gibi) kiralama usulüyle sahip olma bu tür uygulamalara dair akla gelen örneklerdir.

³³ Din İşleri Yüksek Kurulu, 26.03.1948 tarihli kararı.

³⁴ Din İşleri Yüksek Kurulu, 01.04.1965 tarihli kararı.

bankalardan alınan faizin durumu”na dair bir soru “alınması caizdir” biçiminde cevaplandırılmış ve bu durum benzer sorular için iki sene boyunca devam etmiştir. Bu döneme kadar Diyanet tarafından Türk bankalarından alınan faiz caiz görülmemiştir. Ancak 1972 yılından itibaren sorulan benzer sorulara ise “ecnebi memleketlerde çalışanlar paralarını, ecnebi bankalardan alarak orada bulunan Türk bankalarına yatırmalıdır” cevabı verilmiştir.³⁵ Fetvalardaki bu değişimin asıl sebebi ise dinsel bir hüküm yüzünden değil, politik bir karar nedeniyle olduğu anlaşılmıştır. Yurtdışındaki Türk işçileri “alınan para faiz değil” diyerek paralarını yabancı bankalara yatırmışlar, Türk bankalarındaki döviz hacminin azalması üzerine üzerine Başbakanlık tarafından Diyanet’e bir uyarı yazısı gönderilmiştir. Bu uyarıya cevaben Diyanet “birçok işçinin bu derece paralarını söz konusu bankalarda toplayacağı tahmin edilememiştir” diyerek hatasını beyan etmiş, hatta “bundan sonra hazırlanacak broşürlerde paralarını yurt kalkınmasında faydalı olan milli tesislerde kullanılmasının daha verimli olacağı açıklanacaktır” biçiminde bir karar almıştır. Söz konusu “milli tesisler”e 1972 yılında verilen bir kararla “Türk bankaları” şeklinde anlam kazandırılmıştır (Eren, 1994: 91).

Bu durum, ilerleyen yıllarda kurum olarak Diyanet’in dinin emir ve yasakları karşısında faiz işlemlerine yönelik ikircikli bir tutum geliştirmesine neden olmuştur. Nitekim hac paralarının banka faizinde işlem görmesi hakkında dönemin Diyanet İşleri Başkanı Tayyar Altıkulaç şunları ifade etmiştir:

“Hacı adaylarından 4 ay kadar önce topladığımız paraları bankaya yatırıyoruz. İster 4 ay önce yatırın, ister bir gün önce. *Faiz haramdır*. Faiz alıp, muhtaç insanlara vererek dualarını alıyoruz. Aksini iddia etmek caiz değildir” (Milliyet, 1985).³⁶

Popüler kültürün metaları da Diyanet’e sorulan sorular arasında bulunmaktadır. Örneğin, alınan bir kararda “Pepsi-Kola ve Coca-Cola gibi meşrubatın içilmesinde bir sakınca yoktur” denilmiştir.³⁷ Milli piyango hakkında

³⁵ Din İşleri Yüksek Kurulu, 02.02.1972 tarihli kararı.

³⁶ Vurgu bana aittir.

³⁷ Din İşleri Yüksek Kurulu, 29.12.1969 tarihli kararı.

sorulan sorulara ise “konuya cevap vermek yetki dışı” olduğu belirtilerek cevaplamaktan kaçınılmıştır.³⁸

Sigortacılık da bir dönemin tartışmalı problemleri arasında yer almış, 1991 yılında Din İşleri Yüksek Kurulu başkanı İrfan Yücel’in basına yansıyan görüşlerinde SSK ve Bağ-kur tarafından sigortalanmanın helal, özel sigorta şirketleri tarafından yapılan sigorta sözleşmelerinin ise caiz olmadığını belirtilmiştir (Güneş, 1991). Daha sonra kurul 2005 yılında aldığı yeni bir kararda “öz itibariyle sosyal sigorta kurumları ile özel sigortalar arasında, hüküm değişikliğine götürecek temel bir fark yoktur” diyerek bir önceki resmi görüş ile uyumsuz bir tutum geliştirilmiştir (DİB Web, 2005)

Diyanet tarafından ele alınan hususlardan bir diğeri kadınlara dair soru ve taleplerdir. Sağlık ve Sosyal Yardımlaşma Bakanlığı’nın ebe ve hemşireliğin İslamiyet’teki “kutsiyeti” hakkında müftülöklere tamim gönderilmesi isteği üzerine kurul “Ebe ve Hemşire Okulları’na seve seve müracaat etmeleri”nin çok önemli olduğunu “münasip bir lisan” ile “halkımıza telkin edilmesi” kararını almıştır.³⁹ Milli Birlik Kurulu’nin yazısı üzerine de kurul, kadınların kıyafetleri ile ilgili olarak “bu husustaki tavsiyelerin dikkate alınacağı”nı ifade etmiştir (Bıçakçı, 1994: 41).⁴⁰

Ancak kurulun bu kararı ne ölçüde dikkate aldığı şüphelidir. Örneğin bir kararda sadece “Peygamberimiz (S.A.V.) Efendimiz: ‘Kendini kadına benzeten erkeklerle, kendisini erkeklere benzeten kadınlara lanet olsun’ buyurmuştur” cevabı verilmiştir.⁴¹ Başka bir vatandaşın İslam’da kadınların mini etek ve pantolon giymelerine dair sorduğu bir soruya ise “dinen mahzurludur” kararı ile yanıt verilmiştir.⁴²

Kimi zaman Diyanet’in kadınlara dair soruları cevapsız bıraktığı da görülmüştür. Nitekim dini bilgisi yeterli olmayan bir din görevlisinin “radyoda

³⁸ Din İşleri Yüksek Kurulu, 20.03.1964 tarihli kararı.

³⁹ Din İşleri Yüksek Kurulu, 07.07.1960 tarihli kararı.

⁴⁰ Milli Birlik Kurulu Sekreterliğinin 13.12.1960 tarih ve 26077 sayılı yazısı.

⁴¹ Din İşleri Yüksek Kurulu, 12.11.1971 tarihli kararı.

⁴² Din İşleri Yüksek Kurulu, 19.07.1976 tarihli kararı.

dinlediği” konular karşısında “inancının yanlış” olduğu fikrine kapılması, Diyanet’e çeşitli soruların yanında “kadın sesinin” haram olup olmadığı, “dansın” kadınla mı erkeklerle mi yapılacağını sormasına neden olmuştur. Diyanet ise “TRT’de yapılan dini yayınlarla Başkanlığımızın resmen ilgisi yoktur. Adı geçen teşkilat özerk olduğu için, dini programları kendisi yapmaktadır” cevabını vermiştir.⁴³

Yine Diyanet tarafından nikâh, talak (boşanma), miras ile ilgili soruların birçoğuna “konu muameleye ait olduğundan cevap vermek yetkimiz dışındadır” denilmiştir.⁴⁴

2000’li yıllara gelindiğinde ise kadın hukuku üzerine yeni kararlar alındığı görülmektedir. 2002 yılında kurul tarafından “İslâm’da, erkeklere tanınan temel hak ve hürriyetlerin, aynı derecede kadınlara da tanındığına, kadın olmanın, hak ve fiil ehliyetini daraltan bir sebep olmadığına” karar verilmiş, kadınların iş hayatında ve yönetimde yer almaları gerektiği ifade edilmiştir (DİB Web, 2002). 2003 yılında ise kadınların şahit ve mirasçı olmaları hakkında verilen bir kararda kadın ve erkeğin İslam’a göre gerek ontolojik olarak, gerekse dini sorumluluk, hukuki ehliyet, temel hak ve özgürlükler bakımından ayrılmadığı tekrar belirtilmiş, fakat mirasçılık hususunda “kardeşlerin miras paylaşımında kadınların payının, erkeklere nispetle farklı olarak düzenlenmesinin”...“uygun olduğuna” hükmedilmiştir (DİB Web, 2003). Bu noktada yaradılıştan gelen psikolojik farklılıklar nedeniyle kadın-erkek arasında bir eşitsizliğin varlığı kabul edilmiştir.

2.2. Milli Birlik-Bütünlük Aracı Olarak Din

Devlet eliyle hızlı bir modernleşme sürecinin parçası olarak genellikle Diyanet’in varlığının korunması ve İslam’ın ulusal dayanışmanın bir aracı olarak kullanılmasının arzulandığı görülmektedir. Bu bağlamda merkezden gönderilen hutbe, vaaz ve fetvalarda devlet sevgisinden, yapılan reformlara uyulması gerektiğine kadar çok çeşitli konular ele alınmıştır. Bunlardan biri 1925 yılında Şapka Kanunu

⁴³ Din İşleri Yüksek Kurulu, 20.02.1976 tarihli kararı.

⁴⁴ Din İşleri Yüksek Kurulu, 30.07.1962 tarihli kararı.

ıkarıldığında Diyanet'in bu konuda bir hutbe yayınlayarak yurttaşlara şu şekilde seslenmesidir:

Müslümanlık, Türklük iddiasında bulunan her fert yaşamak ister, Allah'a, Peygamber'e karşı vazife-i ubudiyetini (kulluk vazifesini) yapmak isterse, hükümet-i hazıramızın (bugünkü hükümetimizin) emirlerine ifada zerre kadar eser-i te'allül (bahane) göstermemeli, can ü yürekten itaat ve riayet etmeli. Onun bu itaat ve riyeti nezd-i Halik'da (Allah katında) bir cihad-ı mukaddes ve nezd-i mahlûkta (insanlar katında) bais-i şeref ve haysiyettir (Kara, 2008: 125).

Bu hutbede göröleceği üzere Diyanet kutsal bir alanı (dini) kullanarak dünyevi bir varlığı (devleti) meşrulaştırmaktadır. Bu örnek bir açıdan dinin devlet işleri için kullanılması anlamına geldiği kadar dinin devletleştirildiği (millileştirildiği) biçiminde de yorumlanabilir.

Çok partili hayata geçişle birlikte İslam'ın komünizm karşısında “güçlü bir silah” olarak gösterilmiş Diyanet'te faaliyetleri ile bu sürece destek olmuştur. Örneğin Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki'nin düzenlediği bir basın toplantısından gazetelere yansıyan görüşlerde İslam “kesinlikle komünizmi, onun her biçimdeki ideolojisini ve bütün uygulamalarını reddeder. İman ve ruh, komünizme karşı en güçlü silahtır. Gerçek bir müminin kendisini komünizm düşünceleri ve uygulamalarıyla bağdaştırması mümkün değildir” denilmektedir (Ahmad, 2010: 464). Kemalist reformlar konusunda mutabık görünen Cumhuriyet Halk Partisi [CHP] ile Demokrat Parti'nin de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bildirdiği komünizm karşıtı “fetva”ya itiraz etmemesi bu açıdan anlamlı görünmektedir. Hatta 1950 yılının sonlarında Türkiye'nin savaşa katılmasının ardından Diyanet İşleri Reisi'nin Süleymaniye Camii'nde verdiği bir hutbede Kore Savaşı'nın “hak ile batıl”, “imansızla imanlı”, “hayır ile şer” kuvvetlerinin mücadelesi olduğu ifade edilmiş, bu “kutsal mücadele” övölmüş ve dinen desteklenmiştir (Milliyet, 1950).

1960'lı yıllara gelindiğinde ise Diyanet'in hutbelerine ve yayınlarına daha fazla denetim getirilmiş ve “İslam'da birlik ve beraberlik, ülölemre itaat, vatan ve millet” gibi konulara daha fazla ağırlık verilmiştir. Örneğin Diyanet Dergisi'nde

1964 yılında yayınlanan vaaz konuları listesindeki şu başlıklar dönemin egemen algısı çerçevesine dair fikir vermesi açısından önemlidir:⁴⁵

46- ÜLÜLEMRE İTAAT

Din ve dünya işlerinin düzeni için hükümete ve ülülemre itaatin lüzumu.

50 - VATAN VE MİLLET

Dünyasız ahiret ve vatansız millet olamayacağı.

Vatan sevgisi, vatan için çalışmaktır.

Vatan müdafası.

İnsan kendi başına ve yalnız kendisi için yaşamadığı için mensubu bulunduğu milletin bir cüzü olduğunu düşünerek millet ve vatan uğrunda elele vermek suretiyle çalışmanın ve fedakârlıkta bulunmanın maddi ve manevi önem ve değeri.

(Diyanet Dergisi, 1964: 263-268)

Öte yandan Diyanet, Türkiye’de baş gösteren “mezhep kavgaları” karşısında yetkili bir kurum olarak göreve çağrılmış (Milliyet, 1966) ve dünyada “İslam âleminin zararlı ideolojilerle, özellikle komünizm karşısında yapacağı müşterek mücadelenin esaslarını tespit etmek amacıyla” din adamlarının bir şuraya davet edilmesi kararlaştırılmıştır (Ahmad, 2010: 482). Aynı yıl basılan “Komünizm Karşısında İslami Görüşler” isimli kitap da dikkate alınırsa Diyanet toplumda birleştirici ve zararlı ideolojilere karşı mücadelecî bir güç olarak desteklendiği görülmektedir.

12 Eylül 1980 askeri müdahalesi ile Diyanet’in “laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinmesi” öngörülmüştür. Böylece Diyanet İşleri Başkanlığı anayasal olarak Türk milli kimliğini korumakla görevli kılınmıştır (Gözyayın, 2009: 47). Diyanet’e dair 136. maddedeki sınırlamalar hukuken diğer kamu kurumları için de geçerli olmasına rağmen sadece Diyanet için anayasada yer alması, kurum hakkında duyulan endişeler olduğuna da işaret etmektedir.

⁴⁵ 1964 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi’nde yer alan “Mübarek Ramazan Ayında Camilerimizde Yapılacak Vaazlar İçin Diyanet İşleri Başkanlığı’nca Tesbit Olunan Konular”. Bkz: EK-I.

1983 yılında Siyasi Partiler Kanunu'nda yapılan değişiklikle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yerinin korunması düzenlenmiştir.⁴⁶ Böylece siyasi partilerin Diyanet'e dair kanuna aykırı görüş belirtmeleri engellenmiştir, Diyanet ise ayrıcalıklı konumunu sürdürmüştür.

Bu dönemde, temelleri yakın bir zamanda atılmış olan Türk-İslam sentezi fikrinin uygulanması imkânı da doğmuş, öte yandan olası tüm siyasal İslam hareketleri yasaklanmaya başlanmıştır. Zürcher bu dönüşümü şöyle ifade etmektedir:

Ordu, sosyalizm ve komünizmi Türkiye'nin en büyük düşmanları olarak görmeye koşullanmıştı; azgın bir milliyetçilik ve devletle dost olan bir İslam versiyonunun karışımından oluşan bir doktrin aşılamaı, etkili bir antidot olarak görüyordu. "din ve ahlak"ın bütün okulların temel öğretim programının bir parçası haline gelişinin 1980 sonrasındaki askeri yönetim zamanında olmuş olması rastlantı değildir." (Zürcher, 2010: 415)

Bu çabalarla aslında iki amaç için İslam'ın birleştirici gücünden istifade edilmiştir: Birincisi "Türk toplumunun arzulanan üniter özelliğini yaratmak", ikincisi de "Türkiye'nin Kürt nüfusu içinde milliyetçi ideolojilerin yayılmasını önlemektir" (Jung ve Piccoli, 2004: 142).⁴⁷

1990'lı yıllarda Diyanet tarafından çıkarılan aylık yayınlarda ise militarist ve milliyetçi bir dil kullanılmaya başlanmıştır. Vatanın korunması ve sevilmesi, Türk uygarlığı, askerliğin kutsallığı üzerine birçok sayı yayınlanmıştır (HYD, 2014: 35).

⁴⁶ 22 Nisan 1983 tarihli ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 89. Maddesi: "Siyasi partiler, laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek özel kanunda gösterilen görevleri yerine getirmek durumunda olan Diyanet İşleri Başkanlığının, genel idare içinde yer almasına ilişkin Anayasanın 136. maddesi hükmüne aykırı amaç güdemazler."

⁴⁷ Bu dönemde (1982 yılında) çıkarılan bir yasa ile din dersleri de eğitimde zorunlu bir hale getirilmiş ve devlet tarafından resmi bir dinin öğretilmesi söz konusu olmuştur. Yasanın gerekçesi üzerine Diyanet İşleri Eski Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz şunları ifade etmiştir:

"Batıcılık" ve "Marksizm" gibi ideolojilerin gençlerimizin zihinlerinde önemli boşluklar oluşturduğu, milli kimlik ve kişiliğimizin son elli yılda önemli yaralar aldığı bir gerçek olarak karşımızdadır. 1980'den sonra bu hastalık teşhis edilmiş ve ilk ve orta öğretim kurumlarına "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" dersleri konmuştur. Bkz: Yılmaz, 1996: 159.

Militarist vurguların altında ise 1990’larda oldukça aktif olan PKK’nin faaliyetleri ve devletle arasındaki çatışmaların yattığı söylenebilir.

Örneğin 1996 yılında verilen Askerlik ve İslam adlı hutbede şehit olmanın anlamının yeniden üretildiği görülmektedir:

Bu kuvvet sayesinde vatan topraklarını düşmanın saldırısından korumak nasıl dini bir görev ise; nöbet tutmak da dini bir vazifedir. (...) Görüldüğü gibi, dinimiz askerliğe oldukça değer vermektedir. Diğer taraftan icabettiği zamanlarda dinimizin ve vatanımızın muhafazası için mallarımızla, canlarımızla harbetmeyi de biz Müslümanlara farz kılmıştır. Din için, vatan için cihat edenlere Cenneti, cihat meydanına gitmeyen, harp meydanından geri kaçanlara da akıbetlerinin kötü olacağı haberini vermiştir (HYD, 2014: 39).

Böylece şehitlik, vatan savunması ve terörle mücadele gibi unsurlar devletin bekası ile eş değerde tutulmakta, ruhun ebedi kurtuluşu için şehitlik olmak kutsal bir yol olarak ifade edilmektedir.

Ekim 1998’de yazılan “Milletimiz Parçalanmak İsteniyor” başlıklı hutbede ise “bölücü örgüt” lanetlenirken Türk milletinin doğuştan geldiği farz edilen özellikleri, erdemleri övülmektedir:

Asırlarca üç kıtada hâkimiyet kuran, en önemli denizlerle adalara ulaşan ve İslam Dini’ne yıllar boyunca hizmet eden yüce milletimiz, dün olduğu gibi bugün de parçalanmak istenmektedir. Dünya milletlerine insanlık anlayışıyla örnek olmuş olan milletimiz, dünya üzerinde insan için verilmesi gereken en güzel yaşayış ve davranış biçimini İslam adına sergilemiş bir millettir. (...) Bundan sonra da bu birlik ve beraberliğin sürdürülmesi Devlet-Millet kaynaşması, Bayrak, Sancak ve Vatan sevgisinin toplu bir şekilde yüreklerde hissedilmesiyle sürdürülecektir. (...) Gerçek böyle iken ne hazindir ki; ülkemizin milli bütünlüğü ve güvenliğine karşı eylemlerde bulunan bölücü terör örgütü, İslami inanç ve itikat esaslarıyla bağdaşmayan eylemleriyle; yolları kesmekte, köyleri basmakta, çocuk, ihtiyar, kadın demeden masum insanlarımızı acımasızca öldürmekte ve her türlü zararı vermektedir. Gerçek huzurumuz; bu konuda uyanık olmamıza ve dayanışma içerisinde bulunmamıza bağlı bulunmaktadır (HYD, 2014: 36).

Bu dönemde Diyanet'in hutbelerinde Türk kimliği dışındaki kimliklere yönelik vurgunun genellikle belirsizleştiği görülmektedir. Örneğin, Diyanet tarafından Nevruz kutlamaları çerçevesinde 1998 yılında hazırlanan “Milli birlik ve beraberlik” konulu hutbede, vatandaşlar birlik ve beraberliğe çağrılırken Nevruz'un “dini hüviyeti bulunmayan” bir gelenek olduğu ifade edilmiştir:

Orta Asya'dan Anadolu'ya, Anadolu'dan Balkan Türkleri'ne kadar çeşitli isimlerle kutlanan Nevruz, dini hüviyeti olmayan bir gelenektir. Düşmanlarımıza fırsat vermemenin dini ve milli sorumluluğumuz olduğunu asla hatırimızdan çıkarmayalım. (Hürriyet: 1998)

28 Şubat 1997 Milli Güvenlik Kurulu (MGK) kararlarının ardından devlet-din ilişkilerinin daha sert bir zemine oturması, Diyanet tarafından hazırlanan hutbelerin doğrudan Milli Güvenlik Kurulu tarafından gözetim altında alınmasına neden olmuştur. Nitekim dönemin Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz bir söyleşisinde MGK'yı üç defa ziyaret ettiğini, kendisinin emekli bir albayı danışman olarak işe aldığını ve askerlerin dinin siyaset aracı olarak kullanılması konusunda hassas olduklarını ifade etmiştir (Zaman, 2002).

2000'li yıllara gelindiğinde, AK Parti tarafından izlenen politikalardan birisi olarak yeni bir “Türk Milleti” söyleminin geliştirildiği görülmektedir. Bu söylemde tüm etnik unsurlar asimile edilerek “Tek devlet, tek millet, tek bayrak ve tek din” altında birleştirilmektedir (Radikal, 2012). Bu dil, Başbakanlığa bağlı bir kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından da benimsenmiş ve kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin Temmuz 2011'de yazılan “Birlik ve Beraberlik” başlıklı hutbede hiç “Türk” kelimesi geçmemekte ve dini bütünlüğün önemi şöyle ifade edilmektedir:

Tarihe baktığımız zaman görürüz ki, birlik ve beraberliğini koruyan milletler yücelmiş ve yükselmişlerdir. Bölünüp parçalanan ve bölücülüğün pençesine düşen milletler ise tarih sahnesinden silinip gitmişlerdir. (...) Şu halde, Allah'ın varlığına ve birliğine iman eden, kitaplara, peygamberlere, meleklerle inanan Müslümanlar, İslam esasları etrafında birleşmeli ve asla bölünüp parçalanmamalıdır (İstanbul Müftülüğü Hutbe Komisyonu [İMHK], 2011).

Dikkat çeken bir diğer husus da 1990'lı yıllarda hutbelerde sıkça ele alınan “şehitlik” söyleminin militarist vurgular göz ardı edilerek yeniden kullanılmaya başlanmasıdır. Bu söylemin, toplumu derinden etkileyen olaylarda dini kavramlar çerçevesinde haklı teskin etme ve aslında bu tip olaylarda ölüm yerine şehitlik mertebesine erişildiğini belirterek kitlesel bir karşı duruşu önleme çabası olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Diyanet “acı ve öfkeyi” bastırma aracı olarak belirlemektedir.

Örneğin 2011 yılında PKK ile Türk Silahlı Kuvvetleri arasında gerçekleşen Çukurca çatışması akabinde, “Aziz Şehitlerimize” başlıklı hutbede şehitlik teması şöyle işlenmiştir:

Biz her bir şehidimizin acısını ayrı ayrı duyarız. Her şehid haberiyle yüreğimizden bir parçanın daha koptuğunu hissederiz. Biliriz ki; “Toprak, eğer uğrunda ölen varsa vatandır” inancı acımızı hafifleten teselli kaynağımızdır. Bu yüzden feryat etmeyiz, bağırıp çağırmayız, taşkınlık yapmayız, alkışlarla, tezahüratlarla cenazelerimizi gösteriye çevirmeyiz. Acımız ve öfkemiz, bizi vakarımızdan, ağırbaşlılığımızdan uzaklaştırmaz. Öteden beri biz, şehitlerimizi, bir büyük milletin uğurlayışıyla uğurlarız: Tıpkı Resulullah (s.a.s.)’ın ve onun sahâbilerinin yaptığı gibi. Onlar nice şehitlerini toprağın bağrına verdiler de mü’mine yakışan vakar ve olgunluktan asla taviz vermediler. (İMHK, 2011)

Benzer şehitlik temasının bir madencilik kazasının ardından “Müminler Tek Vücut Gibidir” başlıklı hutbede yeniden gündeme geldiği görülmektedir.⁴⁸ Böylece ayrılmaz, sarsılmaz bir toplum yapısının altı çizilmektedir:

“Hayatını kaybeden kardeşlerimize Cenab-ı Hak’tan sonsuz rahmet diliyoruz. Mekânları cennet olsun! Rabbim, onları şehitler zümresine dâhil eylesin! (...) Müminler, bir musibetle karşı karşıya kaldıklarında “İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn/Biz Allah’a aidiz ve O’na döneceğiz.” derler. Bunu da Rabbimiz öğretiyor bize. Dönüşümüz Allah’adır. İnsanın ebediyet yurdu orasıdır. Oraya çoluk

⁴⁸ 13 Mayıs 2014’te Türkiye’nin Manisa ilinin Soma ilçesindeki bir kömür madeninde çıkan yangın nedeniyle 301 madencinin ölümüyle sonuçlanmış madencilik kazası.

çocuğunun rızkını ararken gidenler, toza toprağa bulansalar bile yüzleri ak giderler. Soma’da, Zonguldak’ta ya da başka bir yerde yerin yüzlerce metre altına inerek rızkını arayan madenci kardeşlerimizi, oralarda sahur ve iftar yaparken görmüşüzdür. Onlar ne mübarek kardeşlerimizdir. Onlar bize emeğin, alın terinin ve helal rızık peşinde koşmanın ne mübarek bir şey olduğunu öğretirler. Onlar şimdi Rabbimizin misafiridirler. Onlar şimdi Sevgili Peygamberimiz (s.a.s)’e komşuluk yapacaklardır. “(İMHK, 2014)

Diyanet’in Kürtlük, Kürt dili ile ilgili atılan adımlar karşısındaki tutumu da siyasal konjonktüre mukabil yeni İslami söylemin çevresinde geliştirilmiştir. Önceleri Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu tarafından Kürtçe vaaz ve hutbe okunması ile ilgili tartışmalar sonuçsuz kalmış, fakat Başkanlık talep gelmesi halinde konunun gündeme alınacağına değinmiştir (CNNTürk, 2009). Haziran 2012’de Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez döneminde ise ağırlıkla Kürtlerin yaşadığı Diyarbakır, Urfa, Mardin gibi şehirlere Kürtçede “imam” anlamına gelen ve dini eğitimlerini yerel medreselerde almış 1000 mele atanmıştır.⁴⁹ Ertesi yıl anadilde hutbe ve vaaz verilmesine dair çalışmalar sürerken (İHA, 2013), Türkiye Diyanet Vakfı tarafından 44 ciltlik İslam Ansiklopedisi 2014 yılında tamamlanmış, Arap, Fars ve Türklere toplum ve kültür olarak yer verilirken Kürtler, Kürdistan ve Kürtçeden bahsedilmemiştir. Anadilde hutbe ve vaaz çalışmaları da iki yıl arayla 2015 yılında tamamlanmış, Diyanet tarafından Güneydoğu Anadolu bölgesinde Kürtçe ve Zazaca din hizmetine başlanmıştır (BİK, 2015).

Sonuç olarak Diyanet İşleri Başkanlığı ulusal dayanışmayı, milli birlik ve bütünlüğü sağlamak amacıyla doğrudan faaliyetlerde bulunmuş, çeşitli ideolojiler ve mezhepler karşısında motive edici bir “güç” olarak hareket etmiştir. Böylece devlet çatısı altında, onunla dost bir İslam yorumu ortaya çıkmıştır. Bu yorum 1980’lerden itibaren kontrollü bir “Sünni-Türk” kimliğinin vurgusuna dönüşmüştür. Terörle mücadele ve artan iç çatışmalar neticesinde daha önce din ve devlet işlerinin düzeni için ifade edilen “dinen yöneticiye uymak ödevi”, “dinen yöneticiyi (veya devleti) korumak ödevine dönüşmüş, tek tip militarist bir söylemin sınırlarına çekilmiştir.

⁴⁹ Dönemin Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ, bin kişilik kadronun bir defaya mahsus kullanılacağını açıklamıştır. Bkz: Radikal, 2012.

2000’li yıllarda ise Diyanet’in bu “korumacı” tutumu yerini daha açık ve yayılcı bir eğilime bırakmış, toplumun İslamleştirilmesinde önemli bir dayanak olarak devlet nezdindeki siyasi ve sosyal rolünü korumaya devam etmiştir.

2.3. Toplumun İslamleştirilmesi

2000’li yıllarda Milli Görüş geleneğinden gelen siyasiler tarafından kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AK Parti veya AKP) iktidara gelmesiyle Diyanet’in siyasal rolünde belirgin bir değişim gerçekleşmiştir. AK Parti öncesinde Diyanet’in faaliyetlerinde ve bütçesinde yapılan kısıtlamalar iyileştirilmiş, din, siyasal politikalarda önemli bir unsur haline gelmiştir. Öyle ki dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından bizzat hükümetin “dindar bir nesil yetiştirilmesi” fikri sesli bir şekilde ifade edilmiştir: “Biz muhafazakâr ve demokrat, milletin, vatanının değerlerine, ilkelerine, tarihten gelen ilkelerine sahip çıkan bir nesil yetiştireceğiz. Bunun için çalışıyoruz” (Hürriyet, 2012).

AK Parti’nin 90’lı yıllardan farklılaşan siyasi söylemine dikkat edildiğinde, “muhafazakâr demokrat” kimliğinin dışında, seçmen kitlesine dinsel sembollerle çeşitli mesajlar verdiği de gözlemlenmektedir. Partinin bu dinsel jargonu, laik ve liberal çevrelerde rahatsızlık yaratmış ve devletin dinselleştirildiği yönünde suçlamalara neden olmuştur. Dini referansların hükümet tarafından tüm faaliyetlerinde kullanılması, kimi zaman açık bir hedef olarak da gösterilmesi, İslamleşmenin ciddi bir biçimde arzulandığına işaret etmektedir. Örneğin imam hatip liselerinin 100. kuruluş yıldönümünde konuşan Recep Tayyip Erdoğan yaptıkları mücadelenin yönünü “milletin değerlerini yüceltme milleti kutsallaştırma mücadelesi” olarak belirtmiş, “Firavunları zillate mahrum eden, sabredeni mutlaka zafere ulaştıran bir irade vardır” sözüyle yaratıcının iradesi altında “hak bildiği” yoldan “şaşmadan” mücadeleyi sürdüreceklerini ifade etmiştir (Ensonhaber, 2014).

Nitekim hükümet politikaları bağlamında AK Parti dönemi incelendiğinde Diyanet İşleri Başkanlığı gerek teşkilat gerekse mali kaynaklar açısından güçlendirilmiş, hizmetlerini daha etkin yürütebilmesi için teşvik edilmiştir. Bunlardan biri “50 yıllık bir rüya” olarak tabir edilen “Diyanet TV”nin, 2012 yılında

TRT ile imzalanan bir protokol uyarınca TRT Anadolu Kanalı'nın Diyanet'e tahsis edilmesiyle kurulmasıdır. Kanalı'nın yayın akışında "tefsir saati, dini soruları cevaplandırma saati, hadis sohbetleri, hatim saati, meal saati, naklen Cuma namazı, kültür sanat programları" yer alacağı ifade edilmiştir (DİB Web, 2012: B). Diyanet TV'de yayınlanacak programların hazırlanması, yapımı ve teslimi ile ilgili her türlü alım, satım, kiralama iş ve işlemlerinin ise Türkiye Diyanet Vakfı ile koordineli olarak yapılmasına karar verilmiştir. Diyanet TV'nin yayına geçmesinin ardından, 2013 yılında "Diyanet Radyo" yayın hayatına başlamış, radyonun açılış programında ise Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez Kuran okumuştur (DİB Web, 2013: B).

Diyanet'in bu dönemdeki en büyük faaliyetlerinden birisi de dini yapılan neşriyatın artırılmasıdır. Diyanet tarafından 2015 yılında Kuran'ın Kürtçe, Ermenice, İspanyolca mealleri basılmış, "Konulu Hadis Projesi" kapsamında sekiz yıllık bir çalışma sonucu hazırlanan 7 ciltlik *Hadislerle İslam* adlı eser yayınlanmıştır. Hadislere dair çalışma için Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez "çalışmamız üç ana eksenle odaklanıyor. Birincisi tarih içerisinde Peygamberimiz'e atfedilen, ancak doğruluğu olmayan hadislerin ayıklanması. İkincisi yanlış olarak yorumlanan sözlerin doğru yorumlanması. Üçüncüsü ise doğru yorumlandığı halde günümüz şartlarında daha iyi anlaşılması için çaba sarf edilmesi" beyanında bulunmuştur (Zaman, 2008). 2012 yılında Caferi ilmihali hazırlanmış, 2015 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla Said Nursi'nin *İşârâtü'l-İ'câz* adlı eseri yayınlanmıştır. Böylece Diyanet toplumda dine dair "doğru" bilgi kaynaklarının tek elden dağıtılmasını amaçlamıştır (DİB Web, 2015: C).

Bu dönemde dini eğitim ve öğretim faaliyetlerine de ağırlık verilmiştir. Bu noktada Türkiye Diyanet Vakfı eliyle birçok uygulama gerçekleştirilmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı ile ortaklaşa yürütülen Uluslararası İmam Hatip öğrenci programı kapsamında, yurt dışından öğrencilere, Kayseri, Konya ve İstanbul'daki Uluslararası Anadolu İmam Hatip liselerinde lise düzeyinde eğitim imkânı sağlanmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı ile yapılan başka bir işbirliği kapsamında ise mülkiyeti vakfa ait olan 61 İmam Hatip Lisesi binası Milli Eğitim Bakanlığına tahsis edilmiştir (TDV Web: C).

AK Parti iktidarında dikkat çeken bir husus da Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yetki ve sorumluluklarının diğer kamu kurumları üzerinde yatay olarak genişletilmeye başlamasıdır. Bu genişleme temelde kurumlar arası işbirliği protokolü biçiminde gerçekleşmiştir. İlk protokol Dönemin Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz tarafından Adalet Bakanlığı ile 2001 yılında imzalanmıştır. Protokolün amacı “ceza infaz kurumları ve tutukevlerinde bulunan hükümlü ve tutukluların dini ve ahlaki duygularını geliştirerek, yeniden topluma kazandırılmalarını sağlamaktır.” Protokolde Diyanet'in ilgili personelinin “Dini Danışman” olarak görev yapacağı belirtilmiş ve bir kişilik kadro uygun görülmüştür. Bu danışman dini eğitim verecek ve “insan, aile, millet, vatan sevgisi” aşılayacaktır (EK-II). Ancak 2011 yılı itibarıyla protokol genişletilerek tekrar yenilenmiş, “Din ve Moral Hizmetleri”nin saat sınırı kaldırılmış, görev alacak personelin sayısının cezaevi şartlarına (hükümlü sayısı ve kurumun büyüklüğü) bağlı olarak belirlenmesi kararlaştırılmıştır. (EK-III)

Diyanet'in protokol imzaladığı bir kurum da Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'dır. 2011 yılında Protokol ile “aile yapısının ve değerlerinin korunması, gelecek nesillere sağlıklı biçimde aktarılmasını sağlamak üzere ailenin güçlendirilmesi, aile, kadın, çocuk, genç, yaşlı ve özürlü bireylerin bilinçlendirilmesi ile sosyal destek sistemlerinin güçlendirilerek problemlerin çözümüne katkı sağlanması” amaçlanmıştır (EK-IV). Bu amaçları gerçekleştirmek için Bakanlığa bağlı kuruluşlarda görevlendirilen Diyanet personeline ilgili mevzuat hükümleri çerçevesinde Bakanlık tarafından ek ders ücreti ödenmesi kararlaştırılmıştır. Bu protokolün imzalanmasıyla benzer hususları içeren Diyanet ile kapatılan Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü arasında yapılan başka bir İşbirliği protokolü yürürlükten kaldırılmıştır. Yine 2013 yılında Bakanlık tarafından Türkiye Diyanet Vakfı ile protokol imzalanmış, protokolde vakfın yükümlülüğü olarak “Aile bireylerini psikolojik, sosyolojik, ekonomik, hukuki, kültürel ve dini konularda bilgilendirmek” ifade edilmiştir. (EK-V) Vakıf adına protokolü aynı zamanda Müttevelli Heyeti Başkanı olan Mehmet Görmez imzalamıştır.

Bir diğer protokol ise Diyanet İşleri Başkanlığı ile Sağlık Bakanlığı arasında 2009 yılında imzalanmıştır. Bu protokolün amacı, Diyanet İşleri Başkanlığı ile Sağlık Bakanlığı arasındaki ana-çocuk sağlığı ve üreme sağlığı konusundaki

işbirliğinin esas ve yükümlülüklerini belirlemektir. Sağlık Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla ülke genelinde, sağlıkla ilgili konularda, toplumun duyarlılığının arttırılması ve bilgilendirilmesini sağlamaya çalışmaktadır (EK-VI). 2012 yılından beri üzerinde çalışılan bir diğer protokol olan “Hastanelerde Manevi Destek Sunmaya Yönelik İşbirliği Protokolü” ise 2015 yılında imzalanarak yürürlüğe girmiştir. Bu protokol uyarınca hastalara ve hasta yakınlarına dini danışmanlık ve rehberlik hizmeti verilecektir. Türk Tabipleri Birliği ve Türkiye Psikiyatri Derneği’nin ortaklaşa düzenledikleri basın açıklamasında protokol eleştirilmiş, Sağlık Bakanlığı “bu protokolü iptal etmeye; ruh sağlığı hizmetlerinin iyileştirilmesi için bilim ve uzmanlığı temel alan gerekli yaklaşımları geliştirerek somut adımlar atmaya” davet edilmiştir (Türk Tabipler Birliği [TTB], 2015). Türk Tabipler Birliği’nin açıklamalarını değerlendiren Sağlık Bakanı Mehmet Müezzinoğlu ise eleştirileri dikkate almamıştır. (İhlas Haber Ajansı [İHA], 2015)

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın imzaladığı protokollerden bir diğeri ise 2013 yılında Gençlik ve Spor Bakanlığı Yüksek Öğrenim Kredi Ve Yurtlar Kurumu Genel Müdürlüğü’ne bağlı yurtlarda Kur’an eğitim ve öğretimi kursu açılmasına ilişkindir. Protokolün amacı “Kur’an-ı Kerim öğrenme ve İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esasları ile Hz. Peygamberin hayatı ve örnek ahlakı hakkında dini bilgiler alma ihtiyacı duyan ve bu hizmetten yararlanmak isteyen gerek yurt çalışanlarının gerekse yurtlarda barınan öğrencilerin taleplerini karşılamak” olarak belirtilmiştir (EK-VII). Protokol sayesinde yurtlarda barınan öğrencilerin ve çalışanların Kur’an-ı Kerim (öğrenme, tecvitli okuma, güzel okuma ve ezber, ezber ve anlam) ve Dini Bilgiler (itikat, ibadet, ahlak, siyer, tefsir, hadis, Arapça) alması sağlanacaktır. 2012 yılında imzalanan “Diyanet İşleri Başkanlığı İle Spor Genel Müdürlüğü Arasında Yaz Kurslarına Katılanlara İlişkin İşbirliği Protokolü” ise 2012 yılından itibaren üç yıldır düzenli olarak uygulanmaya devam etmektedir (EK-VIII).

2015 yılında Gençlik ve Spor Bakanlığı ile imzalanan “Değerler Eğitimi” protokolüyle hayata geçirilecek çeşitli projelerin genç bireylerin beden ve ruh sağlıklarına, manevi gelişimlerine katkıda bulunulması amaçlanmaktadır. Protokol uyarınca Gençlik ve Spor Bakanlığı’na bağlı kurumlarda, yurtlarda, kamplarda ve gençlik merkezlerinde görev alacak olan Diyanet İşleri Başkanlığı görevlileri,

talepleri olan gençlere motivasyon ve manevi rehberlik sağlayarak, din ve değerler eğitimi verecektir. Bu eğitimler yanında Umre programları da düzenleneceği belirtilmektedir. (Gençlik ve Spor Bakanlığı [GSB], 2015)

2014 yılında Diyanet ile Yeşilay Başkanlığı arasında imzalanan protokolde ise din görevlilerinin bağımlılıklar konusunda bilgilendirilmesi ve toplumu bilinçlendirmede seferber edilmesi amaçlanmaktadır (Yeşilay, [t.y.]).

Bu dönemde siyasal iktidar tarafından dindarlaşma faaliyetlerinin Diyanet dışında çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarında ele alındığını görmekteyiz. Örneğin Aralık 2014'te Diyanet tarafından tertiplenen V. Din Şûrası'nda "imam hatip liseleri ve ilahiyat fakültelerindeki eğitim kalitesinin artırılması için YÖK, Milli Eğitim ve Diyanet'in işbirliği yapması" ve "Diyanet'in fonksiyonlarının artırılması" gibi yalnızca idari tavsiye kararları alınırken, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından düzenlenen Milli Eğitim Şurası'nda Diyanet'ten farklı olarak daha fazla dinsel içeriğe sahip kararlar alınmıştır. 19. Milli Eğitim Şûrası'nda alınan bazı kararlar şunlardır:

Okul öncesi eğitim programında değerler eğitime yer verilmesi.

İlkokul 1, 2 ve 3. sınıflara da Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin konulması, Liselerde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin 2 saate çıkarılması.

Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Liselerinin öğretim programları ve ders çizelgelerinden "Alkollü İçki ve Kokteyl Hazırlama" dersinin kaldırılması; Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Liselerinde 10. sınıftan itibaren staj amacıyla tesis ve kurumlara gönderilen öğrencilerin alkollü içki servisi yapılan ya da alkollü içecek hazırlanan bölümlerde staj faaliyeti yapmalarının kaldırılması.

Osmanlı Türkçesi dersinin sosyal bilimler lisesinde olduğu gibi, Anadolu imam hatip lisesinde de zorunlu ders olarak, diğer ortaöğretim kurumlarında ise seçmeli ders olarak okutulması.

Ortaokulda hafızlık eğitimi alacak öğrenciler için ara verme süresinin 1 yıldan 2 yıla çıkarılması ve ara verilen sürelerde öğrencilere dışarıdan sınav hakkı verilmesi (MEB, 2014).

Şura’da alınan yukarıdaki tavsiye kararları çeşitli tartışmalara neden olmuş (Hürriyet, 2014: A), özellikle Başbakan Recep Tayyip Erdoğan yaptığı bir konuşmada eleştirilere sert bir dille karşı çıkmıştır. Erdoğan konuşmasında “dindar nesil” tartışmalarına tekrar değinerek “İsteseler de istemeseler de bu ülkede Osmanlıca da öğrenilecek ve öğretilecek. Bu dinin bir sahibi var. Sahibi bu dini dünya var oldukça muhafaza edecektir” demiş, “emanet sahibi olarak” alınan politik kararları uygulamada kararlılık göstereceklerini ifade etmiştir (Hürriyet, 2014: B).

AK Parti tarafından desteklenen “dindar nesil” isteminin çeşitli sivil toplum örgütleri için bir misyon ve görev olarak algılandığı açıktır. Örneğin 2015 yılında İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Ensar Vakfı, ÖNDER, İlim Yayma Cemiyeti, İlim Yayma Vakfı ve TÜRGEV işbirliğiyle düzenlenen ‘İstanbul İmam Hatip Liseleri 1. Bilim, Kültür ve Sanat Günleri’nde yapılan açıklamalar bu kanıyı doğrular niteliktedir. Etkinlikte, Ensar Vakfı Genel Müdürü Hüseyin Kader İmam-hatip okullarına değinerek “Bir zamanlar ne olacağı bile belli değil denilen bu okulların gençleri arasından milletvekillerimiz, bakanlarımız, valilerimiz, başbakanlarımız ve cumhurbaşkanlarımız çıktı. Şimdi de bu okullarımızdan yeni Türkiye’nin kurucusu ve mimarları çıkacak. Dindar bir nesil bu okullardan yetişecek” açıklamasını yapmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü Öğrenci İşleri ve Sosyal Etkinlikler Daire Başkanı Abdülhalik Baş tarafından da benzer hususlar dile getirilmiştir (Hürriyet, 2015). Bu örnek devletin din politikalarına dair tutumunu yansıttığı kadar, bir takım sivil toplum örgütleri ile devlet organlarının aynı amaç etrafında nasıl iç içe geçtiğine de işaret etmektedir.

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere Diyanet’in, AK parti iktidarında geçmiş yıllara oranla daha fazla itibar gördüğü anlaşılmaktadır. Bu durum protokol tartışmalarıyla⁵⁰ da gündeme gelmiş, ancak “makam aracı” tartışmasıyla hükümetin bakış açısı daha spesifik bir şekilde açığa çıkmıştır. Aralık 2014 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığı makamına alınan lüks aracın fiyatının “1 milyon TL” olarak basına yansımaları, gerek aracın sahip olduğu özellikler nedeniyle gerekse siyasal iktidarın

⁵⁰ “Ankara’nın uzun zamandır merakla beklediği yeni Devlet Protokolünde en göze çarpan değişiklik Diyanet İşleri Başkanı’nda yapıldı. Eski listede 51’inci sırada olan Diyanet İşleri Başkanı 10’uncu sıraya yerleştirildi. Böylece Diyanet İşleri Başkanı, kuvvet komutanları, bakanlar kurulu üyeleri ve orgenerallerle oramirallerin önüne geçmiş oldu.” Bkz: Sabah, 2012.

açıklamalarıyla tartışmaları beraberinde getirmiştir. Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez de basına yansıyan haberlerden rahatsızlık duyduğunu belirtmiş, “İbret-i alem olsun diye” o aracı iade edeceğini belirtmiştir (Milliyet, 2015). Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından yapılan eleştirilere yönelik sert açıklamalarda bulunulmuştur:

Cumhurbaşkanlığı makamından bir Mercedes’i ben Diyanet İşleri Başkanımıza tahsis edeceğim. Hem de zırhlı olacak. Başbakanlığım dönemimde yargıda birçok başkana bu tür tahsisler yapmıştım. Şimdi de Cumhurbaşkanı olarak bu tahsisi kendisine yapacağım. Çünkü o makam bunlara fazlasıyla layıktır (HaberTürk, 2015).

Sonuç olarak Diyanet İşleri Başkanlığı, AK Parti iktidarı döneminde topluma yönelik hizmetleri ve faaliyetleri ile dikey bir biçimde; devlet kurumları arasında protokoller ve anlaşmalar yoluyla da yatay bir biçimde yetki ve görev alanını genişletmiştir. Bu genişleme, hükümet politikalarına uygun olarak “dindar nesil” söylemiyle toplumun İslamileştirilmesi çabalarını yaygınlık kazandırmaktadır. Ancak Diyanet kanalıyla siyasal iktidarın topluma sürekli olarak nüfuz ediyor olması, süreç içinde Diyanet’e yönelik “aşındırıcı” bir takım problemleri ortaya çıkaracaktır. Herhalükarda böyle bir gücün zorlayıcı olması yadsınmayacak bir sonuçtur.

3. DİYANET ve HOŞGÖRÜ

3.1. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Dinsel Ötekiler'in Durumu

1982 Anayasası'nın 136. Maddesine göre Diyanet'in anayasal bir kuruluş olarak genel idare içinde yer alması, bütün kamu hizmetleri için geçerli olan ortak ilkelere ve yasal yükümlülüklerle uyması zorunluluğunu meydana getirmektedir.⁵¹ Nitekim Anayasanın “Kanun Önünde Eşitlik” başlıklı 10. maddesinin ilk fıkrasıyla “Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir”, son fıkrası ile de “devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar” hükümleri yürürlükteki yerini korumaktadır. Bu anayasal yükümlülüğe göre idare bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun hareket etmektedir. Dolayısıyla idari bir kurum olarak Diyanet İşleri Başkanlığı, tüm yurttaşlara ilgili kanunda belirtilmiş görevler çerçevesinde eşit hizmet vermekle yükümlüdür.

Ancak hukuksal açıdan öngörülen bu durum, Diyanet'in tarihsel gelişimi ile tezatlık içinde bulunmaktadır. 3 Mart 1924 günü Hilafet makamı, Şeriye ve Evkaf Vekâleti, ve yerine Diyanet İşleri Reisliği, Vakıflar Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Bu durum din işlerine dair Osmanlı İmparatorluğu içindeki tutumun daha üniter bir anlayışla Türkiye Cumhuriyeti'ne devredildiğine işaret etmektedir (Karaman, 1998: 438). Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kuruluş döneminde devraldığı kadrolar ve bastırdığı dini yayınlar da içerik bakımından bu devamlılığa dayanak oluşturmaktadır (Kara, 2003: 23). Dolayısıyla Osmanlı tecrübesinde yerleşmiş bulunan “Sünni” gelenek Türkiye Cumhuriyeti'ne bu yollardan intikal etmiştir. Her ne kadar Diyanet İşleri Başkanlığı'nın herkese eşit mesafede olduğuna dikkat çekiliyor olsa da bazen örtülü bazen de açık bir biçimde “Sünni” eğilimler kendisini göstermektedir. Netice itibarıyla İslam'ın “Sünni” kaynaklarına bağlı Müslümanlar Diyanet'i onaylarken

⁵¹ 136. Madde: “Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir.”

diğer dini veya din dışı gruplarda Diyanet'in tarafsızlığı üzerine olumsuz algılar görülmektedir (KONDA, 2014: 23).

Bu durum toplumsal çatışmaları doğurmakta ve farklı inanç gruplarının “Sünni-Türk” anlayışı içinde ötekileştirmesine neden olmaktadır. Hukuksal açıdan Diyanet dini bir temsil kurumu olmadığı İslam'ın bir yorumunu lehine halde farklı inanç grupları karşısında dinsel hoşgörüyü dışlayacak çeşitli tutumlarda bulunmaktadır.

3.1.1. Sünni Mezheplerin Konumu

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından İslam'ın Sünni yorumunun benimseniyor olması, faaliyetlerinde her Sünni grubun çıkarına yönelik ayrımcılıkta bulunması anlamına gelmemektedir.

Nitekim Diyanet'in faaliyetleri Sünni ekole mensup Şafii mezhebine karşı da ötekileştirici biçimde olmuştur. Örneğin Abdullah Kazancı'nın derlediği “Şafii İlmühali” adlı eser DİB Müşavere Kurulu tarafından incelenmiş, Kurula göre, ülkede çoğunluğu oluşturan Hanefi mezhebine ilişkin yayınlanan eserlerde haşiye ve not şeklinde diğer mezheplerle ilgili bilgiler de verildiğinden ilmihalin yayınlanmasına lüzum görülmemiştir. Fakat o zamana kadar yayınlanan ilmihallere Hanefi İlmihali diye ayrıca bir isim de verilmemiştir. “Bu nedenle mezkûr şahsın yazısının incelenmeyerek kendisine geri gönderilmesine ve böyle mezhebi ayrılıkları alevlendirecek şeylerden uzak olunması gerektiğinin bildirilmesine” karar verilmiştir (Uyanık, 2015: 95).

2009 yılında “Kürt açılımının” konuşulduğu bir dönemde Diyanet'in Şafiileri de temsil etmesi gerektiği önerisi tekrar ortaya atılmış, Diyarbakır, Bitlis gibi yoğun Şafii nüfusun yaşadığı yerlere Şafii müftülerin atanmasına dikkat edilmesi istenmiştir (HaberTürk, 2009). Ancak bu talepler sonuçsuz kalmış, Diyanet 2015 yılında yalnızca iki ciltlik Şafii İlmihal'i hazırlamakla yetinmiştir (A Haber, 2009).

Diyanet'in sahip olduğu “Sünni” inancın katı bir tutum benimsediğı kanısı, bir takım tartışmalara da neden olmuştur. Bu durumun nedenlerinden biri olarak Diyanet'in daha çok klasik Sünni gelenekte geçmişte belli dönem veya dönemlerde ortaya çıkan tikel olaylara yönelik üretilen çözümleri esas alıp bunların dışına çıkamaması, bu çerçeveye sıkışıp kalması gösterilmektedir (Kutlu, 2009:114). Ancak bu ifade Diyanet'in problemlili bir alanını işaret etse bile tam olarak gerçeğı yansıtmamaktadır. Çünkü Diyanet'in geliştirdiğı pratikler Sünni inancı içerisinde bile yeniliğe dönük tavrıyla dikkat çekmektedir. Dinsel açıdan ayrımcı nitelikleri olan hareketlere olumsuz tutum geliştirdiğı gibi modern düzen ile uyumsuz olan gruplara da karşı çıkmaktadır. Bu tür faaliyetlerinde ise sürekli olarak “devrin şartları gereğı laik yapıya uygun çağdaş cevaplar” vermeye gayret etmiştir (Uyanık, 2015: 111).

Diyanet'in kendisi de kimi zaman Sünni inançlar çerçevesinde bir takım eleştirilere uğramıştır. Örneğın TDV'nin en önemli yayını olan İslam Ansiklopedisi'nin fıkıh merkezli bir okuması yapıldığında “bilgi yanlışları” ve “yanıltan genellemelere” sahip olduğı ileri sürülmüştür (Yaman, 2000: 119-121).⁵² Yine Diyanet tarafından yayınlanan “İslam'a Giriş” serisi içerdiği yanlış dini bilgiler bakımından kasıtlı olarak “bütün bir Kelam sistemini ve âlimlerini pervasızca töhmet altında” bıraktığı ifade edilmiştir (Milli Gazete, 2009).

Netice itibariyle Diyanet'in izlediğı çizgi Sünni inanç içerisindeki gruplarla kimi zaman barışık, kimi zaman da çekişmeli bir seyir izlemekte, Sünni gruplar üzerinde üzeri örtülü bir biçimde otoritesini göstermektedir. Yapılan araştırmalarda Türkiye'de çoğunluğu oluşturan Sünni inanca sahip bireyler arasında Diyanet'e güven duyulması da bu otoriteyi kanıtlar niteliktedir (KONDA, 2014: 21).

⁵² Yaman'a göre ansiklopedi maddeyi yazarlar ve redakte edenler olarak geniş bir kadronun kaleminden çıktığı için buradaki yanlışların “kasıt” mı “ihmal” mi olduğı bilinmemektedir. Örneğın “Hilafet” maddesinde “hilafetin vacip bir kurum olmadığına dair”, izleri geçmişte bulunan modern görüşlere yer verilmemiştir (Yaman, 2000: 133). Hanefi mezhebine ait bir din âliminin görüşleri de mezhebin tek görüşü gibi belirtilmiş, yorum farklılıklarına yer verilmemiştir (Yaman, 2000: 137).

3.1.2. Alevilerin Durumu

Diyanet İşleri Başkanlığı ile Alevi-Bektaşî çizgisindeki grupların ilişkisine genel olarak bakıldığında, problemlerin çözümü için çeşitli engellerin bulunduğu yadsınamaz bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak bunlar: Mevcut yasaların Alevi-Bektaşîlerin Diyanet İşleri Başkanlığı içinde temsil edilmesine izin vermemesi (Laiklik anlayışı, Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu, Diyanet'in yetki ve sorumluluk alanlarını belirleyen kanunlar); cem evlerinin dinsel, toplumsal ve yasal statüsü konusunun belirsizliği, Diyanet'te temsil konusunda Aleviler arasında henüz bir birlikteliğin olmaması ve Alevileri hangi statüyle ve kim tarafından temsil edileceği şeklindeki kendi iç sorunları biçiminde özetlenebilmektedir. (Keskin, 2010: 5)

Problemin yapısal olarak Diyanet basamağındaki bölümü çözümlense bile Aleviler açısından yine de çözümlenmiş sayılabilecektir. Çünkü Aleviliğin bir mezhep mi, bir yaşam tarzı mı, yoksa bir tarikat mı olduğu konusunda, Alevi kesim içerisinde bir birliğin sağlanması kolay değildir. Diyanet'in Alevilik tanımı ise net olmayıp daha çok siyasi niteliklere dikkat çekmektedir:

“Alevilik, müstakil bir mezhep olmayıp diğer bazı dini ekollerden etkilenmiş, tarihi süreç içersinde tasavvufî ağırlıklı bir özellik arz etmiş bazı Türk boylarının kendisine münhasır dini görüş, anlayış ve inançlarını ifade etmektedir... Alevilerle Sünniler arasındaki görüş ayrılığı, dini olmaktan çok, siyasidir” (Özdemir, 2005: 444).

Bu tanım yeni bir görüş olmaktan ziyade, Diyanet'in Alevilikle ilgili konuya son derece sınırlı ve negatif bir perspektiften bakışının dönüşümüne işaret etmesi bakımından önemlidir. Örneğin 1948 yılında Diyanet tarafından başka bir dilden tercüme edilerek yayınlanan “Batıniler ve Karmetilerin İç Yüzü” isimli kitabın önsözünde Ahmet Hamdi Akseki'nin yaklaşımı şöyledir:

Bâtınilerin, Mecusi ve Yahudilerin bir devamı olduğu, bu kişilerin “gafil”, “görgüsüz”, “cahil”, İslam'ı içerden yıkmak için gizli cemiyetler kuran “dinsiz”, Şia (Ehl-i Beyte muhabbet) maskesi takan “soysuz”, Müslümanlar arasında her devirde

kanlı olaylar yaratan “zındık”, “kötü ruhlu, hurafeye düşkün, sömürgeci zihniyetli İslam düşmanları” olduğunu; Bâtınlığın, “dış görünüşü Ehl-i Beyte muhabbet, iç yüzü ise Mecusilik ve Yahudilikten ibaret bulunan”, “siyasi ve İslam aleyhinde kötü maksatlar takip ederek ortaya çıkmış olan fırkalar ve tarikatlar” olduğu açıklanmaktadır (Aktaran: Mertcan, 2012: 154).

Diyanet birçok yayınında eleştiriler yönelttiği Bâtınilerin hangi mezhepler olduğuna değinmemesine karşın yukarıdaki eserde değişik ülkelerde hangi isimleri aldıklarına dair bir liste verildiği görülmektedir. Listeye göre Alevilik yukarıda tarif edilen Bâtınlığın Türkiye koludur:

En meşhur adı ‘Batıniye’dir. (...) Bugün de bunların bakiyeleri vardır. Bunlar en sahih hadisleri de kabul etmezler. Irak’ta bunların adı Karamita ve Müzdekiyyedir. Çünkü bunlar da tıpkı Sasaniler devrinde Müzdekin ortaya attığı mal ve kadında herkesin ortak olduğunu, bunlarda temellük ve tasarruf olamayacağını da söylüyorlardı. Horasan’da bunlara Talimiye ve Melahide denildiği gibi, Kırmıtın kardeşi olan Meymune nispetle Meymuniyye de denir. Mısır’da meşhur “Ubeyd’e nispetle Ubediyyun; Şam’da Nusayriye, Dürzü, Tayamiye adını alır. Filis’in’de Behaiye; Hint’te Behere ve İsmailiye, Yemen’de Yamiyye, Kürdistan’da Aleviyye, Türkler arasında Bektaşî ve Kızılbaş, Acemistan’da Babiye diye anılırlar (Aktaran: Mertcan, 2012: 155).⁵³

Daha sonraki dönemlerde Aleviliğe dair kuşkulu bakış sürdürülmeye devam etmiş, Diyanet’in bu konuda bir karar makamı olması arzulanmıştır. 1950’li yıllarda Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından yürütülen çeşitli soruşturmalarda Aleviliğe dair hemen her tür evrak Diyanet’e sorulmuş, verilen karara göre hareket edilmesi tavsiye edilmiştir. Örneğin:

1954 senesinin Aralık ayında Emniyet Umum Müdürlüğünün yazısı üzerine, Kuran’da Hikmet, Tarihte Hakikat, Alevilerde Namaz adlı eser kurul tarafından incelenmiştir. Kurul Alevilerin, Sünnilerden yalnızca Hz. Ali’ye meyil ve abdest konusunda ayrıldıklarını, Kur’an ve hadis konusunda bir ayrılığın bulunmadığını

⁵³ Kitapta, Alevilere yönelik önyargılardan biri olan “mum söndü” olayı da mezhebe davet edilen ve bu yolda ilerleyen müridin kutsal bir ayini olarak anlatılmaktadır. Detaylı bilgi için Bkz: Mertcan, 2012: 155-157.

savunmuştur. Buna rağmen mezkûr kitapta muhtemelen yabancıların kışkırtmasıyla Kur'an'ın sarîh hükümleri tağyir ve tahrif edilerek Sünni-Alevi ayrımı yaratılmaya çalışılmıştır. Dahası bu kâğıt parçasının hiçbir ilmi kıymeti olmamakla beraber Müslüman vatandaşlar arasında karışıklığa sebep olması mümkün görülmektedir. Dolayısıyla bu kâğıt parçalarının toplattırılarak tedavülden kaldırılması, sahibinin hangi nedenlerle bu işe cüret ettiğinin kanuni takibatla incelenmesi kurul tarafından uygun görülmüştür. (Uyanık, 2015: 96)

Bu dönemde “Aleviliğin devlet gözünde Sünni Hanefi inanca göre, geri planda kaldığı, ancak bununla birlikte toplumsal huzurun bozulmaması amacıyla bu inanca yönelik ayrımı önleyici bir tavırla yaklaşıldığı” anlaşılmaktadır (Uyanık, 2015: 95).

Alevilik konusunun gündeme geldiği önemli bir dönemin ilk olarak 1961 Anayasası kapsamında Diyanet'in statüsünün tartışıldığı çalışmalarında ortaya çıktığı görülmektedir. Nitekim MBK'nın görev yaptığı ilk günlerde mühendis ve doktorlardan oluşan bir grup alevi meslek temsilcisi “Aleviliğin tanınması, din derslerinin kaldırılması, Diyanet'e bütçeden tahsisat ayrılmaması ve Diyanet'in Bektaşiliği de tanınması” gibi taleplerini dile getirmiş, ancak net bir yanıt alamamışlardır. Bunun üzerine yeni anayasada Alevilik konusu üzerine ciddi girişimlerde bulunulmuş, ancak “toplumun sert tepkisi ile karşılaşıldığı” için bu düzenlemeden vazgeçilmiştir (Mardin, 1991: 128-129). 1963 yılında hazırlanan bir tasarıda, Mezhepler Müdürlüğü'nün kurulabileceği öngörülmüş, ancak bu tasarı, bütünleşmeyi engelleyeceği ve “tefrika yollarını açacağı” dile getirilerek reddedilmiştir (Kutlu, 2001: 37).

1980'lerden itibaren Türk-İslam sentezi anlayışının Sünni İslam'ı yüceltmeye başlaması, Alevi politik hareketinin de bir tepki olarak gelişmesine neden olmuştur. Göç ve Alevi gençliği üzerindeki sol ajitasyon daha önce geleneksel dini elitler kırsal kesimdeki cemaatler arasındaki ilişkileri kopardığından ortaya çıkan yeni alevi elitler çeşitli yayıncılık faaliyetleriyle daha görünür olmaya başlamıştır (Olsson vd, 1999: 46) Bunun üzerine devletin Alevi kimliğini görmezden gelen faaliyetleri, Alevileri Sünnileştirme politikalarıyla birlikte dönüşüme uğramıştır. Ruşen Çakır'a göre “Sünni İslamcılarının temel gayreti, İslam'ı tek bir yoruma (Sünniliğe) indirgemek ve

kendilerini Müslüman gören Alevileri de buraya (gündelik hayatta camiye) çağırmaktır” (Olsson vd, 1999: 80). Fuat Bozkurt ise bu dönemde devletin Aleviliği eritme politikasının iki ana çizgide yoğunlaşmaktadır; eğitim ve uygulama. Zorunlu din dersi ve Sünni eğitim politikalarıyla eğitilen bireyler Aleviliğe yabancılaşmakta, Alevi köylerine yapılan camilerle eritme politikası uygulanmaktadır (Olsson vd, 1999: 112-113).

Aleviliğin bu itirazları karşısında Diyanet’in pozisyonu daha korumacı ve çekimser bir hal almıştır. Eleştirilere karşı cevapları ikna edici olmamıştır. Örneğin Alevi köylerine zorla cami yaptırılıyor iddiası çok defa dile getirildiği halde camilerden sorumlu kurum olarak Diyanet’in cevabı sadece bu tür bir yetkisinin olmadığı biçiminde verilmiştir. Bu durum gerçekten de cami yapılıp yapılmadığını ya da hangi camilerin kim tarafından inşa edildiği konusunda bilgisizliğe neden olmaktadır. Hâlbuki Diyanet’in kayıtlarında Alevi ve Sünni yerleşim merkezlerindeki camii ve mescitlerin tamamının tarihi kayıtları bulunabilmektedir. Bu veriler ışığında problemin çözümüne yönelik önemli bir adım atılabilir.

Bu dönemde yükselen Alevi hareketine karşı da Diyanet kayıtsız kalmamıştır. 1990’lı yıllarda Diyanet Alevilik üzerine bir açılım meydana getirmiş ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından kurumun tarihinde ilk defa Alevilik dosya konusu olarak Diyanet Dergisi’nin Ocak 1992 sayısında işlenmiştir. 1994’te yapılan Din Şurası’na Alevi temsilcileri de davet edilmiştir. “Kesin olan bir şey var ki” Şura’ya kadar “Diyanet hiçbir dini cemaati doğrudan tanımış ve kaale almış değildir” (Kara, 2000: 53).

1995 yılında ise Türkiye Diyanet Vakfı kanalıyla Tarikat-ı Aliyye-i Bektaşîye ve Günümüzde Alevilik ve Bektaşilik adında iki kitap yayınlanmıştır. Ancak bu çabalar din hizmetleri alanında Aleviler için yeterli çözümü üretmekten çok uzaktır. Örneğin daha sonra vakfın yayınlamaya devam ettiği Alevî-Bektaşî Klâsikleri üzerinde yeterli çalışmalar yapılamadığı için eserlerdeki “Hz. Ali” algısının hem kronoloji hem de muhteva bakımından problemleri eleştirilmiştir (Koçoğlu, 2012: 96-97).

AK Parti hükümetinin Alevi politikasına bakıldığında ise süregelen uygulamaların birkaç küçük değişiklikle devam ettiği görülmektedir. Örneğin 2005 yılında alınan bir kararla Alevilik “din kültürü ve ahlak bilgisi” dersinin müfredatına dâhil edilmiş ve müfredatta Alevilik tasavvufi bir yorum olarak tarif edilmiştir.

2011 yılında ise Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez’in İstanbul Zeytinburnu’ndaki Erikli Baba Kültür Derneği’ni ziyaret etmesi ve “canlarla, lokma yemeye geldim. Bu bir nezaket ziyaretidir” açıklaması önemli bir gelişme olarak görülmüştür (DİB Web, 2011). “Can” ve “lokma” gibi sembol kelimeleri kullanması dikkat çekmiştir. Ancak Alevilere yönelik olumlu açıklamaların yapıldığı bu dönem, hükümetin Alevi Açılımı kapsamında çalıştaylar düzenlediği döneme denk gelmiş, somut adımların atılamaması nedeniyle Diyanet’in tavrı konjonktürel değişimlerin etkileriyle biçimlenmiştir. Nitekim Görmez’in 2014 yılında verdiği bir röportaj da cem evleri ibadethane olarak zikredilmemiştir:

“Biz tanımlayıcı değil anlayıcıyız. Cemevi cemevidir. Ben bir akademisyen olarak cemevini bir Mevlevihane gibi, Bektaşî dergahları gibi birer niyaz evi içinde Allah’ın zikredildiği, anıldığı mekanlar olarak biliyorum. Cemevlerini caminin karşısında camiye alternatif farklı bir dinin mabedi gibi görmek, Aleviliği farklı bir din gibi göstermenin çabası olarak ortaya çıkmıştır. Aleviliğin 1000 yıllık geçmişi var. Bunu yok sayarak yapılan tanımlar yanlış olur. (Al Jazeera, 2014)

Yine de tüm bu çabalar siyasal iktidar tarafından Sünnî İslam anlayışına kıyasla Aleviliğin dışarıdan tanımlanmasını değiştirmemiştir. Bu yaklaşımın açık sonuçları yakın bir tarihte siyasal söylemde kendisini gerçekte alevi kimliğinin inkârı olarak göstermektedir. Örneğin “Alevilik Hz. Ali’yi sevmekse ben de dört dörtlük Aleviyim” yargısı içeriği itibarıyla somut şeyleri ifade etmemekte, Alevi kimliğinin dinamiklerinin ihmal edilmesi anlamına gelmektedir (Radikal, 2013).

Sonuç olarak Alevilik, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın faaliyetleri altında Sünnî inançtan ayrılamayan tasavvufî bir yorum olarak görülmekte ve siyasal politikalarda bu yorum üzerinden uygulanmaya çalışılmaktadır. Böylece kitaba dayalı kaynakları ve belli bir tanımı olan Aleviliğin varoluşu desteklenmektedir. Özellikle devlet

kontrolünde bir Alevi açılımının gerçekleştirilmesi ve tek bir tanıma indirilmeye çalışılması ve bunu yaparken Sünni İslam'ı referans alması yeni bir yönetme stratejisi olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla “devletin din alanını yönetmek için kurduğu Diyanet'in, bugün bu fonksiyonunu halen sürdürmekte olduğunu, ancak, daha güçlendirilmiş bir yapıyla, kullandığı teknikleri farklılaştırarak ve toplumu dindarlaştırma yönünde bir dönüşüm geçirerek bu göreve devam ettiği” söylenebilmektedir (Zengin Arslan, 2015: 154).

3.1.3. Diğer Dinler ve Ateizme Bakış

Kuruluşundan itibaren temelde Sünni Müslüman cemaate hizmet vermek amacıyla kurulan Diyanet'in diğer inançlara, inanmayanlara ve ateistlere genel tutumu söylem bazında dahi eleştirel ve ötekileştirici olagelmıştır. Örneğin Diyanet 1998 yılında yayınladığı bir hutbede dinsizliği eleştirerek fikir özgürlüğüne kısıtlı bir anlam getirmektedir:

Asıl olan bunca nimetlere sahip olduktan sonra Allah'ı tanımak, Resulünü sevmektir. Dini muhafaza ettikten sonra, aklı ve fikri insanlık yararına çalıştırmaktır. Fikir özgürlüğü içine dinsizliğin sokulması, insanlık için bir ayıptır. İnsan kendi aklıyla istediği gibi yaşayabilecektir. Ancak, fikir özgürlüğünü müspet manada anlayıp; fikrini Allah'ın kullarına yararlı olacak şekilde kullanmalıdır. İnsanoğlunun fikrine iman, ilim hâkim olmalı ve Allah'ın yarattığı aklı, Allah'a olan iman kontrol etmelidir. (HYD, 2014: 40).

Ateizmle mücadelenin Diyanet'in sürekli olarak gündeminde bir konu olduğu söylenilebilir. Örneğin Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü aracılığıyla kurum çalışanlarına gönderilen bir yazıda ise 1999 yılında Diyanet'in bastırdığı Dr. Aydın Topaloğlu'nun yazdığı “Ateizm ve Eleştirisi” adlı eserin okunması tavsiye edilmektedir. Yazıda “ateizmi iyi anlamak ve bu düşüncede olan kişilere tatmin edici cevaplar verebilmek için, bu akımın argümanlarını iyi bilmenin gerekliliği” belirtilmekte, “hele hele insanlara inançlı olmanın lüzumunu telkin eden bir din görevlisi için konu, daha da önem arz etmektedir” denilmektedir. (DİB Web: C) Söz konusu kitapta ahlaki davranışların kaynağı olarak Tanrı görülmekte ve Tanrı inancını yitiren bir insanın vicdanını da yitireceği

savunulmaktadır (Mertcan, 2012: 173). Daha sonra “Ateizm ve Eleştirisi” adlı kitabın dört farklı dilde baskısı daha yapılmış ve Orta Asya’daki Müslüman topluluklara gönderilmiştir (EK-IX).

Topaloğlu’na benzer görüşler daha önce Diyanet İşleri eski başkanlarından Lütfi Doğan tarafından da dile getirilmiş, Başkanlık tarafından yayınlanan “Dini Felsefi Sohbetler” isimli bir başka kitapta ise dinsizlik bir hastalık, faziletsizlik, akılsızlık ve hayvanlıktan daha aşağı bir düzeye düşmek olarak nitelendirilmiştir (Mertcan, 2012: 180-181).

Diyanet’in ateizm üzerine mücadelesi gazetelerde de yankı bulmuştur. Nitekim Papa 2. Jean Paul’un “Ateistler de cennete gidebilir” sözü tartışmalara yol açmış, dönemin Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz tarafından Papa eleştirilere uğramıştır. Başkan, “Ateist Allah tanımaz demek. Allah’a inanmayan, ahrete ve dolayısıyla cennet ve cehenneme de inanmaz. Öyleyse ateistler cennete gidemez” açıklamasında bulunmuştur. 1999 yılında Kültür Bakanlığı tarafından Papa 23. Jean Roncalli anısına düzenlenen paneldeki konuşmasında “Ateizm, materyalizm, kıtlık ve savaşlara karşı birlikte mücadele vermeliyiz. Dünya evrensel insani değerleri benimsemiş, din adamlarının gayretleriyle çatışma ortamından kurtulabilir” diyerek Başkan açıklamalarını sertleştirmiştir (Milliyet, 2000). Ancak burada bahsedilen “evrensel insani değerlerin” seküler kavramları yansıtıyor olması, belirli bir din mensubunun nasıl evrensel değerleri hâkim kılacağı hususunda bir belirsizliğe sebep olmaktadır.

2000’li yıllardan itibaren diğer dönemlerden farklı olarak Diyanet tarafından inanmayanların ve ateistlerin varlığını kabul eden ve ötekileştirmeyen açıklamalar yapılmıştır. Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu insanların dininin nüfus cüzdanına yazılarak belirlenemeyeceğine değinmiş, cüzdanlardaki din hanesinin kaldırılması gerektiğini vurgulamıştır (Posta, 2010). Bardakoğlu ateistlerin de kendi değerleri doğrultusunda açıkça var olmaları yönünde açıklamalarda bulunmuştur:

“Ateist de bu toplumda özgürce yaşasın. Kiliseler kilise, camiler cami olarak kalsın. İnsanlar özgürce dinlerini ve dinsizliklerini ifade etsinler” (NTVMSNBC, 2010).

Benzer bir çağrıyla 2010 yılında göreve gelen Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez de dile getirmiştir:

“Kuran, herkese bir inanma ve inanmama özgürlüğü verdiğini ifade eder. Dünyada dileyen inansın, dileyenin inkar etme özgürlüğü var. Benim söylediğim tam da belirli bir seviye çerçevesinde küçük görmeden aşağılamadan ifade etme hakkına sahip olmasıdır. Yaradan inkâr etme özgürlüğünü tanıdıysa benim tanımamam söz konusu olamaz” (Hürriyet, 2013).

Ancak Türkiye’deki gayrimüslim azınlıklar söz konusu olduğunda, inanç özgürlüğüne dair bu çağrılar yetersiz kaldığı görülmektedir. Bunun temel nedeni Lozan Barış Antlaşması ve onun din eksenli azınlık ayrımıdır. Cumhuriyet’in ilanından önce yapılmış bir antlaşma olarak Lozan’da Türk hükümeti iki nokta üzerinde durmuştur. Bunlardan biri “Türkiye sınırları dışında kalan komşu ülkelerin Müslümanlarının da aynı haklardan yararlanmaları”, diğeri de azınlıkların korunmasının “Türkiye’nin varlığına ve bütünlüğüne karşı saldırılarda bulunmak için” bahane olarak kullanılmamasıdır (Aytaç, 1999). Bu durum siyasal açıdan mütakabiliyet anlayışına dayalı bir uygulamaya yol açmakta, ayrımcı ve ötekileştirici olmaktadır. Örneğin Türkiye’de ruhban okulu sorununun çözümü için Yunanistan’da cami açılmasını beklemek yurt içindeki azınlık statüsündeki kişiler için belirsiz bir vatandaşlık imgesini ortaya çıkarmaktadır (Millas, 2013). Hâlbuki Lozan’ın azınlık haklarını düzenleyen maddelerinden birinde “Gayrimüslim ekalliyetlere mensup Türk teb’ası, Müslümanların istifade ettikleri medenî ve siyasî hakların aynından yararlanacaklardır. Din, inanç ve mezhep ayrılığı, kamu hizmet ve görevlerine kabul edilme, çeşitli meslek ve işkollarında çalışmada bir engel sayılmayacaktır” denilmektedir.

Nitekim günümüz şartlarına daha uygun ve evrensel insani ilkeleri önceleyen sözleşmeler imzalandığı halde, devlet politikalarında Lozan ısrarı adil ve makul bir tavır olarak görülmemektedir.⁵⁴ Lozan’ın içerik olarak dar kapsamı da bireylere eşit

⁵⁴ Lozan’dan yıllar sonra İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1948), Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi (1966), Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi

hak ve özgürlük payı vermemektedir. Gayrimüslimlere ilişkin diğer hususlar da bu çerçevede Lozan'da çözüldüğü gerekçesiyle ele alınmamaktadır.

3.2. Diyanet'in Hoşgörülü İslam Yorumu

Her ne kadar Diyanet kuruluşundan itibaren devlet kontrolünde bir kurum olarak kendisini biçimlendirmeye çalışan siyasal iktidar tarafından ideolojik bir araç olarak görülse bile yıllar içinde edindiği yeni görev ve sorumluluklarla kendine has dinamiklerini üretmeyi başarmıştır. Bu dinamikler tam anlamıyla özgürlükçü bir anlayışa sahip olmadığı halde Locke'un fikirleri ile mukayese edildiğinde kaynağını dinden alan hoşgörülü bir İslam yorumuna açık olduğu görülmektedir. Bu bölümde genel olarak Diyanet'in son dönemlerde ortaya koyduğu hoşgörülü İslam yorumunun bazı temellerine değinilecektir.⁵⁵

Diyanet'e göre yeryüzünde insanları kurtuluşa götürebilecek bir "hak din" bulunmaktadır. İslam dininin kurallarını öğretmek için yazılmış olan ilmi hal kitabında bu dinin tarifi şu şekilde ifade edilmiştir: "Din akıl sahibi insanları kendi tercihleriyle bizzat hayırlı olan şeylere götüren ilâhî bir kanundur" (DİB, 1998: 4). Dolayısıyla hak dininin karakteristiği bireyin kendi aklıyla yaptığı bilinçli tercihlerden meydana gelmektedir. Zaten insanlar da doğuştan "Allah tarafından gönderilen 'tevhid' dininin esaslarını kavrayıp benimseyecek ve hayatlarını bu esaslara göre düzenleyecek seviyede zihnî, ruhî ve bedenî kapasiteye sahip kılınmıştır" (DİB, 1998: 5).

(1966), Her Türlü Irk Ayrımcılığının Tasfiye Edilmesine Dair Uluslararası Sözleşme (1965), Eşit Kazanç Sözleşmesi (1953), Temel Hak ve Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi (1950) gibi.

⁵⁵ Ali Bardakoğlu'nun Diyanet İşleri Başkanı olarak 2004 yılında ABD'de sunduğu bir bildiride dinsel hoşgörü bağlamında Türkiye'de Diyanet'in üstlendiği işlevi ifade etmektedir. Aşağıda bu bildiriden alınmış olan satırlar, 1998-2010 yılları arasındaki Diyanet'in genel yaklaşımına işaret etmesi açısından anlamlıdır. "Türkiye'nin nüfusunun çoğunluğu Müslüman olmasına rağmen, İslam bu toplumda monolitik bir din değildir. Müslüman nüfusun çoğunluğu gevşek bir tarzda İslam'ın Sünni yorumuna bağlıdır. Fakat İslam'ın algılanması ve uygulanması, mistik ve folklorik İslam anlayışından muhafazakâr ve daha ılımlı İslam anlayışına kadar bir dizi çeşitlilik göstermektedir. Bu durum Türk toplumunun yüzyıllardır çok çeşitli kültürel akımlara maruz kalmasının sonucudur. *Diyanet bu çeşitliliği tanımakta ve ılımlı, hoşgörülü bir İslam'ı teşvik etmekte ve bu İslam kavramını kucaklamaktadır.* Türkiye'de aynı zamanda çeşitli Müslüman olmayan dini gruplar mevcuttur. Bunların çoğu İstanbul ve diğer büyük şehirlerde yoğunlaşmışlardır. Bunların mevcudiyeti bugün Türkiye'de benimsediğimiz büyük çeşitliliğe katkıda bulunmaktadır" (DİB Web, 2004). Vurgu bana aittir.

İnsanın “hak dini” elde edebilecek kapasiteye sahip olması, insanların bir dinin üyesi olarak doğdukları anlamına ise gelmemektedir. Çünkü “Allah, insanları ‘hak dine’ zorlamadığı için (Bakara, 2/256) ‘hak dini’ kabul eden de, hak dinden sapan ve ‘hak dini’ tahrif eden insanlar” da bulunmaktadır.⁵⁶ Kuran’da inanmak veya inkâr etmekte insanların irade hürriyetine sahip bulundukları belirtilmiştir (Kehf, 18/29). İmanın da kalbin tasdikine bağlı olduğu ifade edilmektedir (Kılıç, 2014:86-87).⁵⁷

Diyanet tarafından hak din olarak İslam, evrensel niteliklere yönüyle şöyle tarif edilmektedir:

Kur’ân’a göre İslâm, kişinin kendisini yalnız Allah’a teslim etmesi, yalnız O’na kul olması, yalnız O’na ibadet etmesi demektir. Tevhidin gereği de budur. Bu anlamıyla İslâm, yalnız son peygamber olan Hz. Muhammed’in getirdiği dinden ibaret değil, bütün peygamberlerin insanları tek Allah’a kulluk etmeye, âhirete îmân etmeye ve sâlih amel işlemeye davet etmelerinin özünde olan bir inanç sistemidir.⁵⁸

Öte yandan Diyanet, “mümin ve Müslüman” olabilmek yukarıdaki tarife nazaran daha fazla bir çabanın gerektiğini düşünmektedir:

İnsanın mümin ve Müslüman olabilmesi için bu yetenek, irade ve akıllarını kullanmaları, Peygamber’in davetine kulak vermeleri gerekir. İnsanlar, akıllarını kullanmaz, kalplerini, zihinlerini, gözlerini ve kulaklarını Peygamber’in davetine kapatırlarsa dalaletten kurtulamaz, iman edip Müslüman olamazlar (DİB Web, 2010).

Dolayısıyla insanların “iyi bir müslüman” (mümin) olabilmesi için bilinçli bir çaba göstermesi gerekmektedir. Bu noktada Diyanet dinde zorlamanın olmadığını, insanların istemedikleri bir dine zorlanarak iman etmiş sayılamayacaklarını düşünmektedir. Diyanet’e göre “Zorla ne iman olur ne de ibadet. İmana zorlanan

⁵⁶ DİYK, Dinî Kavramlar Sözlüğü, Din Maddesi. Bkz: DİB Web: D.

⁵⁷ Bkz: Nahl 16/22, 106; Hucurât 49/14.

⁵⁸ DİYK, Dinî Kavramlar Sözlüğü, İslam Maddesi. Bkz: DİB Web: E.

insan ‘mü’min’ değil ‘münafık’; ibadete zorlanan insan ise ‘muhlis’ (samimi, ihlâslı insan) değil ‘mürâi’ (gösteriş yapan, ihlâslı olmayan insan) yapılır.” Hatta bir adım daha ileri gidilerek “Allah da din konusunda insanlara baskı yapmamaktadır. Eğer baskı ve zorlama yapsaydı, insanlar melekler gibi olur, Allah’a asla isyan etmezlerdi” görüşü dile getirilmektedir (Diyanet Dergisi, 2001, Sayı:130). Kuran’da kimseye bir başkasını kendi inancına zorlaması için yetki verilmemiştir.⁵⁹ Baskı ve zor yoluyla insanların İslam’a yöneltilmesi Diyanet tarafından dini açıdan da uygun görülmemektedir. Çünkü bu durum “kulların” Tanrının “iradesine” karşı çıkması anlamına gelmektedir.

Çünkü dininin yeryüzüne zorla egemen kılınmasına Cenab-ı Hakk’ın ihtiyacı yoktur. “Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzündekilerin hepsi toptan iman ederlerdi” (Yunus, 99) buyuran ve buna da hiç şüphesiz muktedir olan Allah, kendi dilemediği şeyi kullarından mı istemektedir? Tabii ki hayır. O halde Allah’ın dinine davet; O’nun elçilerinin yaptığı gibi, iyilikle, güzellikle, anlatarak, öğreterek, güzel örnek olarak, iyiliği tavsiye ederek, kötülüğe engel olarak yapılacaktır. Din bu yolla benimsenir ve yayılırsa anlamlı olur. Zorla güzellik olmayacağı gibi, güzelliklerin toplamı olan Allah’ın dini de zorla hayata geçirilemez (DİB Web, 2013: C).

Öte yandan din adına verilen cezalar da insanların ikna edilebilmesi için yeterli değildir. Cezalar, “İslâm’ın muhafazasını esas aldığı beş temel değer olan akıl, din, can, ırz ve malın korunmasını, insanların genel ve özel yararını bir denge içinde gözetmeyi” ve “işlenen suçun cezalandırılmasından çok o suçu işlemeyi kolaylaştıran sebepleri ortadan kaldırmayı” amaçlamaktadır (TDVİA, C: 7/S: 472). Örneğin İslam dininde en ağır suçlardan olan irtad’a (dinden dönme) üzerine verilen kararın incelenmesi bu açıdan faydalı olacaktır. Dinden çıkan kimseler (mürted) hakkında Diyanet tarafından daha ılımlı bir yaklaşım geliştirilerek uygulanan ölüm cezası hakkında şu görüşler dile getirilmiştir:

“Bununla birlikte Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn döneminde irtidadın mücerret bir din değiştirmeden öte yeni kurulmakta olan içtimaî dinî örgüyü ve siyasî birliği ciddi şekilde tehdit ettiği veya böyle bir tehlikeye zemin hazırladığı, bu sebeple

⁵⁹ Bkz: Bakara, 2 /256.

dinden çıkana o günkü şartların gereği ve kullanılan idarî-siyasî takdir hakkının sonucu olarak böyle bir cezanın uygulandığı da ileri sürülebilir. Klasik doktrinde, irtidad eden kimsenin öldürülmesi ilke olarak benimsenmekle birlikte kaynakların önemli bir kısmında irtidadın had grubunun dışında ayrı bir başlık altında ele alınması ve devlet başkanına diğer hadlere kıyasla çok daha fazla yetkiler tanınması böyle bir yorumu haklı kılmaktadır” (TDVİA, C: 14/S: 548-549).

Ali Bardakoğlu tarafından kaleme alınan yukarıdaki ansiklopedi maddesinde açıkça “ölüm” cezasının siyasal bir karar olduğu ve devrin siyasal iktidarına bırakıldığı anlaşılmaktadır. Bununla asıl gayenin toplumsal birlik ve düzenin sağlanması kanaatinin olduğu ortaya çıkmaktadır.⁶⁰ Bireyin iman etmesine veya kişinin öte dünyada cennete ulaşmasına cezanın bir faydası bulunmamaktadır. Çünkü cezanın neticesine dair görüşler vahiy tarafından desteklenmemektedir. Diyanet’e göre “herkesin üzerinde ittifak kurduğu nokta, hükümlünün Allah katındaki konumu ve akıbetinin tamamıyla Allah’ın dilemesine ve bağışlamasına kalmış bir mesele olduğudur“(DİB, 1998: 180). Bu dünyadaki “fiillerimiz ahretteki yerimiz için temel teşkil edecek” ve nihai hüküm “yaratıcı tarafından” verilecektir (DİB, 1998: 118).

Nihai kararın yaratıcı tarafından verilmesi, hangi edimlerin kesin olarak cennetin kazandıracağı konusunda da bilgisizliğimizi ortaya çıkarmaktadır. Bu anlamda Diyanet’in kimi zaman fetvalarında (T24, 2015) kimi zaman da yayın organlarında (DİB Web, 2012: A) takındığı garantici tavır bir yana bırakılırsa, inanç alanında bilgiye dayalı meselelere ilişkin akılcı yaklaşımı ihmal etmediği görülebilmektedir. Nitekim TDV İslam Ansiklopedisi’ne göre cennete girmenin tek şartı olarak “Allah ile kul arasındaki sevgi bağı” anılmıştır. Cenneti kazandıracağı iddia edilen “salih amellerin” ise “hem sayısı çok hem de işleniş biçimleri değişik” olması nedeniyle, “bir kişinin bunların tamamını yerine getirmesi fiilen imkânsızdır” denilmektedir. Bu hususların “özünde” Müslümanlar açısından “terbiyevî amaçlar” taşıdığı, bir kısım davranışların da “İslâm’dan önceki dönemde puta tapıcılık çerçevesinde yer alan inançlara işaret ettiği” ifade edilmektedir (TDVİA, C: 07/S: 384-385). Ayrıca kaynaklarda “muhtelif naslarda cennete girmeye hak kazanmış

⁶⁰ Yine de bu yorum bir açıdan “katli vaciptir” algısının dışına çıkılmasını sağladığı halde, hoşgörü ilkesi açısından tam bir yeterliliğe sahip değildir. Çünkü ölüm cezası üzerine yorum getirilirken “sürgün etme” gibi görece daha hafif cezalara hiç değinilmemektedir.

kulların mükâfat derecelerinin aynı olmayacağı haber verilmektedir” (TDVİA, C: 07/S: 379) Netice itibariyle türlü ibadetler arasında hangi fiillerin cenneti diğerlerine nispetle kazandıracak kesinlikte olduğu belirsizleşmektedir. Bu nedenle kurtuluş yolu üzerine kesin bir bilginin bulunduğunu söylemek mümkün değildir.

Diyanet’e göre İslâm’da tam bir inanç özgürlüğü bulunmaktadır. Dolayısıyla isteyen Müslüman olur, isteyen “müşrik, kâfir, Hıristiyan, Yahudi veya Mecusi” olarak yaşar. Bu durum İslâm’ın ilk yıllarından itibaren dinin değişmeyen bir ilkesi olarak ifade edilmektedir. “İslâm’daki "cihadın" amacı da insanları baskıdan korumak, baskıyı kabul etmeyen hak dini hâkim kılarak îlâ-i kelimetullâh etmek (Allah’ın yüce kelimesini / tevhit inancını yüceltmek), hak dinî kendi isteği ile kabul etmek isteyenlere, dinin anlatılmasına ve yaşanmasına mani olanlara, zorlama yapanlara engel olmak ve doğru yolu insanlara anlatmaktır.” Dolayısıyla İslâm’da savaş; intikam, öldürme ve din değiştirmeye zorlamak için yapılmaz. Peygamberlerin tebliğ ettiği “tevhit dini” beş şeyi; “dini, malı, canı, akli ve nesli” korumayı amaç edinmiştir. Bu beş şey, temel insan hakları olarak toplum düzeninin temelini teşkil etmektedir.⁶¹

3.3. Dinler Arası Diyalog

1990’lı yıllardan itibaren gerek küreselleşmenin etkisi gerekse Avrupa Birliği’ne (AB) katılım süreci Diyanet’in hoşgörülü İslam yorumuna katkıda bulunmuş, farklı inançları tanıma ve anlama üzerine dışa dönük adımlar atılmaya başlanmıştır. Dönemin siyasal iktidarı tarafından da desteklenen bu süreçte 1998 yılı bir dönüm noktası olmuştur. Hükümetin bilgisi dâhilinde Papa 2. Jean Paul ile Fethullah Gülen’in 2 Şubat 1998 tarihinde buluşmasının ardından “dinler arası diyalog” konusu ciddi bir biçimde gündeme oturmuş, diyalog ve hoşgörü temalı faaliyetler basında yer almaya başlanmıştır.⁶²

⁶¹ DİYK, Dinî Kavramlar Sözlüğü, Din ve Vicdan Hürriyeti Maddesi. Bkz: DİB Web: F.

⁶² Bu olay “dinsel ve siyasal çevrelerde” tartışılmaya başlanmış “Papa’nın neden Diyanet İşleri Başkanı ile değil de Gülen’le görüştüğü” sorusu basına yansımıştır. Öte yandan Fethullah Gülen’in “Yönetim Kurulu Üyesi ve Şeref Başkanı” olduğu Gazeteci ve Yazarlar Vakfı daha önce de dinler arası diyalogla ilgili faaliyetler düzenlemiştir (GYV, 1995). Gülen’in Papa ile görüşmesi akabinde Süleyman Demirel Papa’yı Türkiye’ye davet etmiş ve Diyanet İşleri Başkanı her yıl Ramazan Bayramı’nda tebrik mesajı gönderen Papa’ya ilk defa cevap vermiştir. Bkz: Milliyet, 1998.

Diyanet, dinler arası diyalog konusunu ilk olarak 23-27 Kasım 1998 tarihinde Ankara’da düzenlenen II. Din Şurası’nda işlemiştir. “Din eğitimi” ve “dinî konularda toplumun aydınlatılması ve dinin farklı yorumlanmasından kaynaklanan problemler ve çözüm yolları” yanında dinler arası diyaloga ilişkin kararlarda alınmıştır. Şura’da alınan kararlardan bazıları şunlardır:

KARAR: 31. Farklı din mensuplarının özellikle eğitim kurumlarındaki derslerde ve ders kitaplarında, ayrıca bilgi iletişim araçlarında dinler hakkında açık ve sağlam bilgiler verilmelidir.

KARAR: 33. Yaşayan dinler ve özellikle Yahudilik ve Hristiyanlık konusunda, bu dinlerin kaynak dillerini bilen elemanlar yetiştirilmesi ve bu amaçla ilgili kurumlardan karşılıklı ihtisas burslarının sağlanması için Diyanet İşleri Başkanlığı gerekli girişimlerde bulunmalıdır.

KARAR: 34. İlahî dinlerdeki tebliğ ve irşat hizmetleri, dinî çoğulculuk ve bir arada yaşama anlayışı içinde yeniden gözden geçirilmelidir.

KARAR: 37. Dinler arası diyalog çalışmalarının daha etkin şekilde yürütülebilmesi için T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde “Dinler arası Diyalog Genel Sekreterliği” kurulmalıdır (DİB Web, 1998).

Şura’nın ardından 29.12.1999 tarihli ve 148-72 sayılı Başkanlık onayı ile Diyanet bünyesinde “Dinlerarası Diyalog Şubesi Müdürlüğü” kurulmuştur. Diyanet diyalog çalışmalarını bu şube eliyle yürütmeye başlamıştır. Şube çalışmalarına hızla başlamış “Avrupa Birliği’ne üyelik sürecini olumlu etkileyeceği düşüncesiyle 2000 yılında Tarsus’ta düzenlenecek olan “2000 İnanç ve Hoşgörü Çağında Dinler” konulu sempozyuma Papa 2. Jean Paul da davet edilmiştir (Milliyet, 2000). Aynı yıl Papa’nın çağrısı üzerine Vatikan’a giden Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz “dünyadaki açlık, şiddet ve teröre karşı ortak hareket edeceklerini” ifade etmiştir (Milliyet, 2000).

Öte yandan Diyanet, dinler arası diyalog konusunu kendi yayın organlarında da işlemeye devam etmiştir. Diyanet Dergisi’nin Temmuz 2000 tarihli 115. sayısının kapak fotoğrafında Diyanet İşleri Başkanı ile Papa tokalaşırken yer almış, Başkan ile

Papa'nın görüşmesi “Vatikan’da Tarihi Buluşma” adıyla verilmiştir. Dergide Diyanet’in üstlendiği misyon şöyle ifade edilmiştir:

Diyanet İşleri Başkanlığı, “Dinler Arası Barış Olmadan Dünya Barışı Bir Hayaldir” şeklinde sloganlaştırdığı dinler arası diyalog çalışmalarını çeşitli etkinliklerle büyük bir hızla sürdürmektedir. Ülkemizde bazı çevreler diyalog çalışmalarıyla ilgili birtakım endişeler ileri sürseler de; dünyada geline nokta diyalogu bir seçenek değil, bir zorunluluk olarak önümüze koymaktadır.

Toplumu din konusunda aydınlatmakla görevli olan ve 76 yıllık mazisi bulunan Diyanet İşleri Başkanlığı, dünyadaki bu gelişmelere paralel olarak dinler arası diyalog çalışmalarına hız vermiştir. 1998 yılında gerçekleştirilen “İkinci Din Şûrası”nın bir seksiyonunu dinler arası diyalog konusuna ayırmış, karşılıklı ziyaretlerle bunu geliştirmeye çalışmıştır. Teşkilat bünyesinde “Dinler arası Diyalog Müdürlüğü”nü de kuran Başkanlığımız, bu yıl Mayıs ayı içerisinde İstanbul’da gerçekleştirdiği “Uluslararası Avrupa Birliği Şûrası” ve ülkemizdeki semavi dinlerin temsilcilerinin katılımı ile Tarsus’ta yapılan “2000 Yılı İnanç ve Hoşgörü Çağında Dinler Toplantısı” gibi faaliyetleriyle de yurtiçinde ve yurtdışında dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır (Diyanet Dergi, 2000, Sayı: 115).

Vatikan’daki buluşmanın ardından Papalık ile Diyanet arasındaki “sözlü mutabakat”ın yazıya geçirilmesi arzulanmış, dinler arası diyalogu güçlendirmek adına Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz, Papalık Dinlerarası Diyalog Konseyi Başkanı Kardinal Francis Arinze ile birlikte iki kurum arasında hazırlanan “Niyet Bildirisi”ni imzalamıştır. Herhangi bir yaptırımı olmayan bildiride, “dinler arası diyalog kapsamında yakınlaşmanın artırılması ve teşvik edilmesi gerektiği, bunun barışa ve huzura katkıda bulunacağı” vurgulanmıştır (NTV, 2002).

2003 yılında Avrupa Birliği’ne uyum amaçlı reformlar çerçevesinde, İmar Yasası’nda yapılan bir değişiklik ile, cami dışındaki ibadethanelerin açılabilmesine izin verilmiş, ertesi yıl Antalya’nın Belek beldesinde, aynı bahçede bulunan cami, sinagog ve kiliseden oluşan “Dinlerin Buluşması-Hoşgörü Merkezi” devlet ricalinin katılımıyla açılmıştır. Açılışı gerçekleştiren Başbakan Recep Tayyip Erdoğan konuşmasında “burada inşa edilen eserler bugün ve yarınki nesiller için sadece Türkiye’nin tarihine değil, insanlığın tarihine de ışık tutacaktır. Üç semavi dinin

mabetlerini bir bahçede buluşturan bu mekâna adım atan hiç kimse bu ülkenin kimliğine şaşkı bakamayacaktır” demiştir (BBC, 2004). Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu ise konuşmasında durumu dinen şöyle değerlendirmiştir:

Yüce dinimiz İslâm, genelde insanlar arası özelde ise dinler arası olumlu ilişkilerin kurulmasına, yeryüzünden ayrımcılığın kaldırılmasına ve insanlığı tehdit eden ahlâkî yozlaşma ve adaletsizliğin giderilmesine önem verir. İki farklı din mensubu arasında diyalog, birinin diğerini onaylaması değil birinin diğerini anlamaya çalışması, bilgi, duygu ve eylem düzeyinde arada sağlıklı bir iletişimin kurulabilmesi demektir. Bu çerçevede diyalog, farklı din ve kültüre mensup insanlar arasında hoşgörü ortamının tesisine, tarafların birbirlerini tanıyıp anlamasına ve birbiri hakkında önyargıdan uzak sağlıklı bilgi edinmesine imkân hazırladığı için İslâm’ın genel barış ve kalıcı mutluluk çağrısının da önemli bir adımını oluşturur (DİB Web, 2004: C).

2005 yılında düzenlenen önemli bir etkinlik ise Hatay’da 5 gün süren 1. Medeniyetler Buluşması olmuştur. Buluşmaya yurt içinden ve yurt dışından katılımcılar da dâhil olmak üzere her dinden temsilci davet edilmiştir. Başbakan Erdoğan açıklamada “insanlık binlerce yıl aradan sonra yeniden aynı dili konuşan tek bir aileye, yeryüzü tek bir coğrafyaya dönüşüyor. Kanaatimce bütün yan etkilerine rağmen küreselleşme insanlığa tarihi bir fırsat sunmaktadır.” diyerek “çokluk içinde birlik” arzusunu dile getirmiştir (Zaman, 2005).

Etkinlikte dikkat çeken bir husus ise “Hatay” yazısının üç dinin sembollerini içerecek biçimde yazılmış olmasıdır. Diyanet İşleri Başkanı’nın da bizzat katıldığı bir sempozyumda bu sembollerin kullanımı, uygulamanın devlet makamları tarafından onaylandığına işaret etmektedir. Nitekim etkinliğin asıl sahibi “Evrensel Değerleri Koruma Derneği” isimli bir sivil toplum örgütü olmasına rağmen 2006 yılında Devlet Bakanı Beşir Atalay tarafından yapılan bir açıklamada ”Medeniyetler Buluşması için 1 milyon TL’nin üzerinde kaynak aktarıldığı” ifade edilmiştir. Bu rakam üzerine Hatay Valisi Ahmet Kayahan daha önceki görev yerini kıyaslayarak “Hatay’a önemli bir ayrıcalık gösterildiğini” ifade etmiştir (Zaman, 1996).⁶³

⁶³ Vali Kayahan şunları söylemiştir: “Sayın Bakanım, Hatay’a çok cömert davranmışsınız. Çünkü biz, daha önceki görev yerim Konya’da her yıl Mevlana etkinlikleri yapıyorduk. Üstelik bu

2006 yılına gelindiğinde ise Türkiye'yi ziyaret eden üçüncü papa 16. Benedict Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in davetlisi olarak "ilk defa devlet tarafından eşit şartlarda" Diyanet İşleri Başkanı ile muhatap kılınmıştır (Kara, 2008: 91). Diyanet İşleri Başkanı ise verdiği bir demeçte Papa 16. Benedict'in önceki sözlerini hatırlatarak "Bu ziyaret bütün sorunları çözmeyecektir, ama diyalog yönünde atılan iyi bir adım olacaktır" demiştir (CNN Türk, 2006).

Genel olarak bakıldığında dinler arası diyalog çalışmalarının bu süreçte Diyanet tarafından geniş çapta kabul edildiği görülmektedir. Örneğin Diyanet Dergisi'nin Avrupa edisyonunda Ekim 2009 tarihinde yayınlanan bir yazı, diyalogun İslam'daki teolojik temellerinden bahsetmektedir:

Bilindiği gibi Kur'an-ı Kerim ehl-i kitap kavramına oldukça fazla sayıda atıf yapmakta ve "musaddık" (tasdik edici) (Al-i İmran, 4-5; Maide, 46-47) bir rol üstlenmektedir. Bu hâliyle Kur'an, kendinden öncekileri, kendi tarihsellikleri içinde hakikat, nüzul döneminde fiili olarak tescil etmiş, daha sonra var olacak dinleri ise, "hakikat" şeklinde değilse de dinsel ve sosyolojik bir "vakıa" olarak tanımıştır. Yani Kur'an öteki dinleri "vakıa" olarak tanımakta, onlarla ilişki kurulmasını tasvip etmekte ve onları dışlamamayı esas alan bir yöntem izlemektedir. Aslında Kur'an'ın bu yaklaşım biçimi çağdaş koşullarda İslam'ın diğer dinlere yaklaşımında teolojik bir temeldir. (DİB Web, 2009)

Ancak bu durum sürdürülebilir bir gelişmeyi ortaya koymamaktadır. Değişen şartlar içerisinde daha önce önemli başarılar olarak sunulan ve devletin üst düzeyde temsil edildiği çalışmalar pratikte işlevsiz olarak da tasvir edilebilmektedir. Örneğin Dinlerarası Diyalog Şubesi Müdürlüğü'nün kaldırılması ve Ali Bardakoğlu'nun ardından Diyanet İşleri Başkanlığı görevine gelen Mehmet Görmez'in dinler arası diyalog üzerine tutumu, bu kanıyı desteklemektedir.⁶⁴ 2012 yılında İstanbul'da

etkinlikler 10 gün sürüyordu. Bunun için aldığımız para, 400 bin TL civarındaydı. Bununla kıyasladığımız zaman Hatay'a önemli bir ayrıcalık gösterildiğini anlıyoruz." Bkz: Zaman, 1996.' '

⁶⁴ Dinlerarası Diyalog Şubesi Müdürlüğü, 01.07.2010 tarihli ve 6002 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş Ve Görevleri Hakkında Kanun İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Gereği kaldırılmış, yeni kurulan Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak Dinler ve Kùltürler Arası İlişkiler Daire Başkanlığı adında farklı bir birim oluşturulmuştur.

düzenlenen bir konferansa katılan Görmez, konuşmasında katılımcılara “konferansın, farklı din mensuplarının birbirini tanımak ve güzel temennilerde bulunmak için bir araya geldiği bir diyalog toplantısı olmadığını” belirtmiş ve “konferansın, hak, hukuk ve adaletin ikame edilmesi ve tüm insanlık için daha güvenli hayat alanları oluşturma amacıyla düzenlendiğini” ifade etmiştir (DİB Web, 2012: C).

2014 yılında Papa Francis’un Türkiye ziyareti sırasında Papa’nın açıklamaları nedeniyle dinler arası diyalog konusu tekrar gündeme gelmiş, ancak Diyanet bu konuya mesafeli yaklaşımını sürdürmeye devam etmiştir. Papa Francis ile ortak basın açıklaması düzenleyen Diyanet İşleri Başkanı Görmez şu açıklamada bulunmuştur:

Bugün, din mensuplarının, diyalog adı altında birbirlerinin hakikat iddialarını teolojik boyutta tartışarak misyon icra etmek yerine, insanlık adına uyuşturucudan alkolizme, kadına karşı şiddetten sokak çocuklarına, açlıktan sefalete, nefretten çatışmaya, çevre sorunlarından dünyanın ekolojik dengesinin bozulmasına, her türlü dini fanatizmden inanç özgürlüğüne kadar pek çok meselede ortak çalışma yapmaları elzemdir. Bugün, farklı din ve mezheplerin birbirini ötekileştirme çabaları karşısında kadim geleneğe sahip olanların birlikte yaşama ahlakı ve hukuku konusunda bir arayış içinde olmaları gerekmektedir (DİB Web, 2014: C)

Papa’nın ziyaretinden sonra yapılan bir açıklamada “Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında insani, ahlaki, sosyal, kültürel ilişkiler olur. Fakat tevhid ile teslis arasında diyalog olmaz” diyen Başkan Görmez, Papa Francis’e “Eğer Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında yeni ilişki geliştirmek istiyorsanız kilisenizin 10 yıllar önce belirlediği dinler arası diyalog başlığı altında bu ilişkileri geliştirmek mümkün değil. Bilakis kendi medeniyetlerimiz ve dinlerimizin temellerinden hareketle birlikte yaşama ahlakı ve hukuku çerçevesinde Kudüs kriterleri başlığı altında yeniden düşünmeliyiz” diyerek çağrıda bulunduğunu ifade etmiştir (DİB Web, 2014: D).

2015 yılında gelindiğinde ise dinler arası diyalog konusunun iyice rafa kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Diyanet tarafından diyalogun “kabul edilemez” olduğu, bu çabanın dini “melezleştirici” bir faaliyet olduğu kanaati dile getirilmiştir. Dinler

arası diyalog çalışmaları hakkında Diyanet İşleri Başkanı olan Görmez şu açıklamalarda bulunmuştur:

İnanın son 40 yılda 1960’lı yıllardan bugüne kadar ‘dinler arası diyalog’ başlığı altında yapılan hiçbir toplantı insanlığa hiçbir şey katmamıştır. Dinler arasında diyalog olmaz. Hele hele bazı yerlerde diyalog merkezleri kuruldu. Bu merkezlerde dinlerin ortak yönleri bir araya getirilmek suretiyle adeta melez bir din üretilme çabalarına da şahit olduk. Bu hiçbir Müslüman’ın kabul edebileceği bir şey değildir. Tekrar ediyorum, tevhid ile teslis arasında diyalog olmaz. Ama Müslümanlarla Hristiyanlar arasında Müslümanlarla gayrimüslimler arasında hakka ve adalete dayalı birlikte yaşamanın ahlakı, birlikte yaşamanın hukuku ve bunun kriterleri olur. Bunu da dünyaya armağan eden dinin mensuplarıyız biz (DİB Web, 2015: A).

Diyanet işleri başkanı yukarıdaki beyanatında dile getirdiği “hukuk”un kapsamı ve detayları hakkında ise bir görüş belirtilmemiştir.

Sonuç olarak Diyanet, 2015 itibariyle geldiği noktada teolojik tartışmalar yerine mevcut durumun korunmasına, bu ekseninde dinler açısından “ortak” görülebilecek toplumsal sorunların her dinin kendi prensipleri içinde çözülmesi gerektiğine dair bir görüş belirtiyor olmaktadır. Referansını Papalığın oluşturduğu “dinler arası diyalog” kavramının temelleri nedeniyle yabancı ve gayrimeşru olduğu düşünülmektedir. Bu diyalog biçiminin Diyanet tarafından İslam dini boyutuyla eşitsiz ve yanlı bir bakış açısını içerdiği kanaati ortaya konulmaktadır. Daha nceki diyalog etkinliklerinde dile getirilen dinler arasındaki radikal eğilimler, dini n yargılar yahut dinin kendi içindeki “yanlış” pratiklerin ortaya çıkardığı problemler ise göz ardı edilmektedir. Böylece teleolojik zemin ortadan kaldırılarak 90’lı yılların sonundan itibaren ortaya konulan “ılımlı İslam” düşüncesi yerine nispeten daha “katı” sınırları olan bir İslam anlayışı vurgulanmaktadır.

3.4. Misyonerliğin Durumu

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından geçmişten bugüne Bahailik, Yehova şahitliği, Hristiyanlık gibi inançlar “misyonerlik faaliyetleri” içinde yıkıcı veya

bölücü olarak nitelendirilmiştir. Yurtdışından Türkiye'ye gönderilen kitaplar hatta yurt içinde basılan gayri İslami yayınlar bile şüpheli olarak görülmüştür.

Örneğin Belçika'dan Türkiye'deki çeşitli adreslere gelen kitaplar Emniyet Genel Müdürlüğü'nün (EGM) isteği üzerine DİB Müşavere Kurulu tarafından incelenmiştir. Kurula göre, "İslamiyet'in yükselişte olduğunu gören Batı dünyası, endişeye düşmüş ve bunu giderebilmek ve kendi içlerindeki tutarsızlıkları gizleyebilmek amacıyla Hristiyanlığın sevgi ve atıfet dini olduğuna dair söylemle misyonerlik faaliyetlerinde bulunmaktadır." Türkiye'deki Türklerin, "uzun zamandan beri dinden uzaklaşmakta" olduklarını gören misyonerlerin harekete geçtiği ifade edilmiştir (Uyanık, 2015: 97).

Misyonerlik faaliyetlerine duyulan endişeden Süryani Kilisesi de etkilenmiştir. Yine EGM'nin isteği üzerine kilisenin yayınladığı çeşitli eserler incelenmiş, verilen cevapta "Her ne kadar Müslüman dinine ve kanuni mevzuatımıza göre dinlerin serbestliği kabul edilmiş ise de" denilerek, bu propagandanın kendi içlerinde kalmayarak Müslümanlara da yönelik yapıldığına dikkat çekilmiş ve bu konuda uyarı yapılması kararlaştırılmıştır (Uyanık, 2015: 98).

TDV'nin yayınladığı "Hristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik Faaliyetleri" isimli kitapta ise misyonerlik şöyle ifade edilmiştir:

Misyonerliğin maddi amacı milletleri sömürmek, manevi gayesi de Hristiyan nüfusunu arttırmaktır. Bir bakıma misyonerler için 'sömürgeci devletlerin silahsız fedaileri' deyiminin kullanılması aşırı bir ifade değildir. Misyonerler, gayelerine ulaşabilmek için gittikleri memleketlerde sadece din propagandisti olarak faaliyet göstermezler; değişik adlarla çalışırlar. Bu bakımdan, girdikleri ülkenin mahalli kültürünü yıkmadıkça hiçbir yerlinin Hristiyan olmayacağını gayet iyi bildikleri için işe oradan girerler. Böylece milletleri ayakta tutan dini ve milli değerlerin itibarını sarsarak meydana gelecek boşlukta kendi inançlarını yayacaklarını umarlar (HYD, 2014: 43).

Misyonerlik üzerine vurgular hutbelerde de sıkça tekrar edilen konular arasında bulunmaktadır. Örneğin "Misyonerlik Faaliyetleri" (Mayıs 1999),

“Misyonerlik Faaliyetlerine Dikkat Edelim” (Ağustos 2002), “Gençlik” (Mayıs 2008) gibi metinler bu konuya en fazla dikkat çeken hutbelerdir. “Misyonerlik Faaliyetleri” başlıklı hutbede şu ifadeler yer almaktadır:

Hristiyanlığı yayabilmek için misyonerler, özel okullar, hastaneler, kütüphaneler, yabancı dil öğretim merkezleri, sığınma evleri, öksüz yurtları ve pansiyonlar kurarak fakir ailelere, kimsesiz çocuklara maddî yardımlar yaparak kitap, broşür, dergi basıp dağıtarak ve çeşitli sanat etkinlikleri göstererek amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Bu yüzden Hristiyan inancını yaymakla görevli olan misyoneri bazen bir doktor, bazen bir hemşire, bazen bir öğretmen, bazen bir barış gönüllüsü, bazen bir asker, bazen herkesin yardımına koşan bir eleman olarak görebilirsiniz” (İMHK, 1999).

Diyanet İşleri Başkanlığı 1973 yılında “Yahova Şahitleri” ve “Yehova Şahidlerinin İçyüzü” yayınladığı iki kitapla bu misyonerlere ilişkin görüşlerini ortaya koymuştur. “Yehova Şahitleri’nin İç Yüzü” isimli kitapta nasıl örgütlendikleri, nasıl çalıştıkları anlatıldıktan sonra şu sonuca varılmıştır:

“Yehova Şahitleri” adı ile ortaya çıkan bu dini ve siyasi cemiyetin; fikir sistemi ve dünya görüşü bakımından yurdumuz için tehlikeli, milli birlik ve beraberliğimizi bozucu, manevi, milli değerlerimizi ve mukaddesatımızı tahrip edecek mahiyette ve din maskesi altında siyasi emel güden beynelmilel ve kökü dışarıda siyasi bir cemiyet, Museviliğin tesiri altında kalan yeni bir Hristiyan tarikatı olduğu anlaşılmıştır. (Mertcan, 2012: 162).

1978 yılında Diyanet’e sorulan bir soruda ise eşi ve çocukları Yehova Şahitlerine katılan bir vatandaş “Müslüman olmadıklarını” iddia eden ailesinin durumuyla ilgili soru sormakta ve bu durumun “boşanma” sebebi olarak görülüp görülemeyeceğini öğrenmek istemektedir. Diyanet tarafından verilen cevapta ise “Müslüman bir erkeğin din değiştiren bir kadınla evlenmesi dinen caiz değildir” denilmiştir.⁶⁵ Hâlbuki İslam’da “Müslüman bir erkeğin Ehl-i kitap yani Yahudi ve Hristiyan olmayan bir kadınla evlenmesi yasaktır” hükmü yer almaktadır (DİB,

⁶⁵ Din İşleri Yüksek Kurulu, 28.09.1978 tarihli kararı.

1998: 217). Diyanet'in verdiği tek cümlelik karar, Yehova Şahitlerinin “ehl-i kitap” sayılmadığı için mi boşanmanın gerçekleştiğini yoksa dinen başka bir gerekçe mi bulunduğunu açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Diyanet'in başka dinlere dair yayınladığı eserlerin “ayrımcılık” ve “aşağılama” gibi düşünceleri içermesi, laik anayasal düzen içinde gerek “din ve vicdan hürriyeti” gerekse “ifade özgürlüğü” çerçevesinde serbest olması gereken dini propaganda faaliyetlerinin de engellenmesi anlamına gelmektedir. Nitekim 2006 yılında Trabzon'da Santa Maria Katolik Kilisesi rahibi Andrea Santoro'nun katledilmesi, 2007 yılında Malatya'da Zirve Yayıncılık ofisine giren bir grup saldırganın misyonerlik faaliyetinde bulundukları gerekçesiyle üç kişiyi işkence sonucu öldürmeleri olayları yaşanmışken Samsun Müftüsünün “misyonerlik faaliyeti duyumu alıyorum. Bununla mücadele etmezsek gaflete düşeriz. Herkesi bu konuda üzerlerine düşen görevi yerine getirmeye çağırıyorum” sözleri “ceza kanunu uyarınca içerdiği suça teşvik niteliği” yanında Diyanet'in devlet eliyle bir dinin propagandası anlamını içermektedir (Gözaydın, 2009:167-170). Bu durum öte yandan anayasal laik devlet nitelemesine de aykırılık taşımaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

JOHN LOCKE’UN HOŞGÖRÜ PERSPEKTİFİNDEN DİYANET

John Locke’un düşünsel yaşamı irdelenirse; “eşitlik”, “özgürlük” ve “rıza” kavramları çerçevesinde insanların toplum olarak bir arada kalmalarını ve “barışa” ulaşmalarını sağlayacak bir uzlaşının elde edilmesine çalışıldığı görülmektedir. Dinsel hoşgörü düşüncesi de “sınırlı insan bilgisini”, “ahlaki ilkelerin varlığını”, “verili insan doğasını” ve “dinsel inançların doğruluğunu” kapsayan bir yaklaşımın sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan dinsel hoşgörü, toplum açısından vazgeçilemez bir olgu olarak Locke’un bilgi, ahlak ve siyaset felsefesinin tam ortasında yer alan bir realiteyi yansıtmaktadır.

Öncelikle Locke’un bilgi felsefesi, verili insan doğasından yola çıkarak zihnin sınırlarını ve hakiki bilgiye ulaşmak için hangi işlemleri gerçekleştirebileceğini sorgulamasıyla başlar. Çünkü zihnimiz doğuştan kavram ve ilkelere sahip değildir. Bu nedenle doğru bilgiye duyum ve düşünümünden gelen idelerin üzerinde işlem yaparak (akıl yürütebilerek) ulaşabilmektedir. Örneğin zihin güneşe dair doğru bilgiyi görme duyusuyla edinebilir, fakat Tanrı’nın varlığına veya güzellik, evren gibi şeylere dair doğru bilgiye akıl yürütme ile ulaşabilmektedir. Tanrı ile insan arasındaki (melekler, cinler, şeytanlar gibi) inancın nesnelere ilişkin şeyler hakkında ise tam bir bilgisizliğimiz bulunmaktadır. Öte yandan Locke, Tanrısal bir emir olarak vahyin insana doğru bilgiyi ulaştırabileceğini kabul eder, ancak vahyin sahilliği ve yorumlanması üzerine çeşitli kuşklar bulunduğuna da değinir.

Locke’un ahlak felsefesi ise ahlaki ilkelerin bilğimiz gibi doğuştan olmayışının kabulü ile başlamaktadır. Akıl insanlara evrensel bir ahlak yasasının bulunduğunu söylemektedir. Fakat ahlak yasasının bilinmesi yine de insanları yasaya uymaya mecbur edememektedir. Dolayısıyla yasaya uymayanlara, öte dünya da ceza verebilecek kudreti sonsuz bir Tanrı’ya ihtiyaç duyulmaktadır. Locke, Tanrısal yasaya en uygun, en öz ahlaki ilkeyi ise “insanın, başkasına, kendisine

davranılmasını istediği gibi davranması” olarak formüle eder. Bu ilke aklın ve içinde doğduğumuz doğal ortaklığın sonuçlarına da uygunluk taşımaktadır. Son olarak Locke’un ahlak düşüncesinde “gündelik hayatın sıradan işleri” ahlak yasası altında yer almasına rağmen “ahlaken ne iyi ne de kötü tümüyle nötr” bir alan olarak görülmektedir. Bu alan aynı zamanda yurttaşlık yasasının içinde yer alır, fakat yasa yoluyla dayatılamaz. Çünkü insanlar yurttaşlık yasasının Tanrısal yasa ile çeliştiğini görürlerse, siyasal yönetime karşı Tanrısal yasa lehine direnme hakkına sahip olurlar.

Siyaset felsefesinde Locke, öncelikle siyasal yönetimin olmadığı bir doğa durumunu ele alır. Doğa durumunda herkes özgür ve eşit bireyler olarak kendi mülküne sahiptir. İnsanlar arasındaki ilişkiler doğa yasası gözetilerek belirlenir. Ancak insan doğasında gözlemlenen kendini koruma arzusu, doğa yasasının açık hükümlerine rağmen insanların yasaya uymayıp da neden olabilmektedir. Bu nedenle doğa durumu herkesin yasayı göz ardı edeceği potansiyel bir bozulma tehlikesini de içinde taşımaktadır. Nitekim insanlar doğa durumunun olası tehlikelerinden kaçınmak amacıyla bir araya gelirler ve devleti oluştururlar. Siyasal iktidar da gücünü kendisine rıza göstererek onay vermiş tebaasından alır ve insanlar isterlerse gönüllü olarak kurdukları bu birlikten aynı şekilde ayrılabilirler.

Locke’un perspektifinde, dinsel hoşgörünün asıl kaynağını inancımızın nesnelere dair bilgisizliğimiz oluşturmaktadır. Çünkü akıl, ne öte dünyada ruhların kurtuluşuna dair Tanrı’nın hükmünü ne de yeryüzündeki farklı ibadet biçimlerinden hangisinin onu memnun edecek en doğru yol olduğunu idrak etmekten uzaktır. Böylece Locke, dinlerin doğaüstüne dair beyanlarını zihninin üzerinde işlem yapabileceği konular arasından çıkararak inancın bir parçası haline getirir, dinsel alanda hakikatçiliği ortadan kaldırır. Dolayısıyla mutlak hakikatin bilinemez oluşu, insanların bu dünyada dine ve inanca dair alanlarda herkese eşit ölçüde hoşgörülü davranması gerektiğini ortaya koyar ve yurttaşların ruhsal iyilikleri adına dinsel zorlamanın temellerini geçersiz kılar.

Aynı epistemolojik temel siyasal yönetimin dinsel hoşgörü ödevinde de kendisini göstermektedir. Siyasal yönetimin kendisi Tanrısal hakikatin ışığına vakıf değildir. Ayrıca yeryüzündeki bölünmüşlük ve farklı devletlerin farklı inanç yollarını

“hakikat” olarak ileri sürmesi, ruhun kurtuluşu için güvenilebileceğimiz bir yola ulaşmamızı engellemektedir. Yine de Tanrı’ya karşı itaatkâr kullar olarak sorumlu olduğu halde, insanın aklını kullanmayarak bu yollardan birini kabul etmesi, ona cenneti kaybettirecek olursa, hiç bir devlet tarafından bu kaybın telafi edilmesi mümkün olmayacaktır. Dahası siyasal yönetimin hakikat iddiasının “doğruluğu” kabul edilse bile, sahip olduğu araçlar açısından aklımızı ikna edebilmesi yahut ikna ettirdiği inançta samimiyetimizi sağlaması mümkün değildir. Oysa din içsel bir şey olarak mükâfatının öte dünyada kazanılacağına inanılan erdemli bir hayatın kuralları bütünüdür. Dinde Tanrı’nın rızası kazanılmaya çalışılır, ödül ceza ona aittir. Siyasal yönetime değil. Bu yüzden siyasal yönetim, bu dünyaya ilişkin çıkarlarımızın bir aracı olarak dışsal mülkiyetimizin koruyucusu olan bir güç olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla siyasal yönetim kimseyi “yanlış inanca sahip olduğu” iddiası ile “doğru yola yöneltmek” için zor kullanamaz, ceza veremez.

Locke’un hoşgörü kavrayışı inancı ne olursa olsun (pagan, Hristiyan, Müslüman, Zerdüş) bireylerin mülklerinin korunmasına ve hayatın sıradan işlerinde diledikleri gibi inanmalarına olanak sağlamaktadır. Fakat hoşgörü görevinin bir takım istisnaları da bulunur. Locke, bağınazların, ahlak kurallarına aykırı kanaatleri öğretmeye çalışanların ve dinen başka bir siyasal yöneticiye bağlı olanların hoş görülemeyeceğini düşünür. Ateistler de Tanrı’nın, -dolayısıyla Tanrısal yasanın- varlığını kabul etmeyeceği için toplumsal yükümlülüklerine aykırı davranacakları düşüncesiyle hoşgörüden dışlanır. Eğer Locke Tanrı’nın varlığının ve en güçlü, en bilgili ve ahlaken iyi olan niteliklerinin tanıtılma konusu olamayacağını, -örneğin Kant gibi- görebilseydi, muhtemelen ateizmi bastırma hakkını savunmayacaktı. Dahası tarihsel süreç de, Locke’un içinde bulunduğu çağda tahmin edemeyeceği bir biçimde Tanrı inancı olmadan da toplumların ayakta kalabildiğini, insanların ahlaka uygun davranmaya devam ettiğini göstermiştir.

Türkiye’de ise Locke’un öngördüğü gibi devletin dinsel alandan çekilmesi ve bir hoşgörü pratiğinin uygulanması söz konusu olmamıştır. Tam aksine gerek hızlı modernleşme ihtiyacı gerekse milletleşme çabası içinde Diyanet İşleri Başkanlığı’na önemli bir rol biçilmiştir. Bu rol içinde devlet, Diyanet eliyle dine dair söylem ve pratikleri esasen “ruhların selameti” iddiasıyla değil, sahih bir dinin modernleşme

sürecine uyumlu/uygun yorumlanması ve gerektiğinde de siyasi iktidarın gözündeki milli amaçlara hizmet edebilmesi amacıyla geliştirmiştir. Bu açıdan Locke'un yurttaşların selameti ile ilgilenen iyi niyetli bir devletin hoşgörüsüzlüğü eleştirisi Diyanet'in devletin dünyevi amaçlarına yönelik kurulmuş olması olgusuna tümüyle karşılık gelmemektedir.

Ancak dünyevi siyasi gerekçelerin bir takım dini sonuçları da bulunmaktadır. Diyanet'in kuruluşundan itibaren devlet merkezli bir araç olarak yönetilmesi, belirli bir din yorumunun benimsenmesini ve bunun toplum içinde yaygınlaştırılmasını ortaya çıkarmıştır. Locke'un görüşlerine uygun bir biçimde dini yalnızca ruhların selameti ile ilgili düşünürsek, Türkiye'de devletin zorladığı veya en azından desteklediği dini yorum ve pratiğin yurttaşların ruhlarının selameti üzerinde öte dünya da olumlu veya olumsuz bir sonucunun bulunacağı açıktır. Oysa herhangi bir devlet bu sorumluluğu üstlenebilecek meşru bir otoriteye sahip değildir. Tam da bu nedenle Diyanet, Locke'un perspektifinden hoşgörü gösterme ödevinin tarafı sayılabilecek kurumlardan birisi haline gelmektedir.

İlk olarak Diyanet, dini bilginin üretimi, uygulanması, yaygınlaştırılması ve içselleştirilmesi için yetkili ve sorumlu tutulmaktadır. Toplumda birlik ve beraberliğe fayda sağlayacak sosyal faaliyetlere katkıda bulunması istenmekte, İslam'la bağdaşmayan ahlakı önleyici çalışmalarda bulunması beklenmektedir. Fakat Diyanet, aslında doğrudan dinsel bir bilgi üretmemektedir. Örneğin Din İşleri Yüksek Kurulu (DİYK) kararlarıyla ortaya konulan görüşler bu anlamda sadece sorunların karara bağlanması anlamına gelmektedir. Çünkü DİYK din bilimleri üzerine her görüşün dile getirildiği bir enstitü veya üniversite gibi çalışmamaktadır. Dolayısıyla Diyanet bir din anlayışı geliştirmekte (içtihat), bu anlayışa uygun olarak halkı aydınlatmakta (tebliğ) ve din hizmetlerini yerine getirmektedir. Öte yandan DİYK kararlarının bireyler için mutlak surette bağlayıcı olmadığı ifade edilse bile devlet tarafından kurul kararları önemsemekte, müftüler ve imamlar yoluyla Diyanet, fetvalarını topluma ulaştırmaktadır.

İkinci bir husus Diyanet'in ahlaka dair öncüllerinin evrensel bir ahlak yahut İslam'daki evrensel ahlak ile tümüyle örtüşmemesidir. Diyanet, dayanağını Kuran ve

Sünnetteki bir kültürden alan ahlaki vaaz etmektedir. Çünkü Kuran ve Sünnetteki hükümleri lâfzen ve aynen kabul etmektedir. İslami ahlakın da ne olduğunu da böylece belirlemektedir. Böylece tarihselci bir bakış açısı ile hükümlerin arkalarındaki ilkelere bakılmasını öneren modern teologlar göz ardı edilmektedir. Dolayısıyla Diyanet, Kuran ve Sünneti okumak yetkisini kendisinde görmekte, Locke'un vahyi anlama problemi dediği şeye önem vermeyerek bu problemin kaynak olması gereken epistemolojik tevazuyu göstermemektedir.

Üçüncü bir husus Diyanet'in bütçe imkânları ile yerine getiremediği birçok hizmeti Diyanet Vakfı'nın (TDV) maddi desteği ile yürütmesi ve cami, Kuran kursu, eğitim merkezi, müftülük hizmet binası, lojman vb. ihtiyaçlarını da büyük ölçüde bu kurum eliyle sağlamasıdır. Böylece yasal olarak Diyanet'in yetkisi dışında bulunan faaliyetler, imtiyazlı bir yapı olarak vakıf aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Vakfın hizmetlerinde ve harcamalarında şeffaflığın bulunmayışı da Diyanet ile vakıf arasındaki ilişkinin boyutları hakkında daha somut bir sonuca ulaşmamızı engellemektedir. Bu durum, siyasal iktidarların toplumu kontrol kapasitesini artırmakta, siyasal açıdan vakıf, suistimale açık bir görünüm arz etmektedir.

Her ne kadar Diyanet devlet kontrolünde bir kurum olarak siyasal iktidar tarafından ideolojik bir araç olarak görülse bile yıllar içinde kendine has dinamiklerini üretmeyi başarmıştır. Bu dinamikler tam anlamıyla özgürlükçü bir anlayışa sahip olmamasına rağmen Locke'un dinsel hoşgörü perspektifi içerisinde hoşgörülü bir İslam yorumuna uygun olduğu anlaşılmaktadır.

Yine de Diyanet'in hoşgörülü İslam yorumu din içi ve din dışı grupların ötekileştirilmesini engelleyememiştir. Örneğin Diyanet Sünni inanç içerisindeki gruplarla kimi zaman barışık, kimi zaman da çekişmeli bir ilişki sürdürmüş, Sünni gruplar üzerinde üzeri örtülü bir biçimde otoriteye sahip olmuştur. Diğer dinlere ve ateistlere yönelik genel tutumu ise söylem bazında olumsuz ve ötekileştirici olmaktan çıkmamıştır. Dinler arası Diyalog gibi çalışmalar düzenlendiği dönemde büyük yankı uyandırmış, fakat sürekli bir gelişim çizgisini ortaya koyamamıştır.

2000’li yıllardan itibaren Diyanet, topluma yönelik hizmetleri ve faaliyetleri ile dikey bir biçimde; devlet kurumları arasında protokoller ve anlaşmalar yoluyla da yatay bir biçimde yetki ve görev alanını genişletmiştir. Bu genişleme, hükümet politikalarına uygun olarak “dindar nesil” söylemiyle toplumun İslamileştirilmesi çabalarına yaygınlık kazandırmıştır. Ancak Diyanet kanalıyla siyasal iktidarın topluma sürekli olarak nüfuz ediyor olması, süreç içinde Diyanet’e yönelik “aşındırıcı” bir takım problemleri ortaya çıkaracaktır. Her halükarda böyle bir gücün zorlayıcı olması yadsınmayacak bir sonuç olacaktır.

Locke’çu bakış açısı öncelikle devletin din işlerini düzenlemeye yönelik her türlü faaliyetinin hoş görülmemesini zorunlu kılar. Bunun nedeni devletin varoluş gerekçesinde yatmaktadır. Devletler toplumun dünyevi amaçlarını gerçekleştirmek için kurulmuştur ve bu amaçlar “hayat, özgürlük, sağlık ve bedenin dinlenmesi ve para, araziler, evler, eşyalar ve benzeri gibi” dünyevi mülklerin korunmasını içerir. Dolayısıyla dini gerekçelerle dünyevi hayatın bu alanına yönelik yasa yapılamayacaktır. Dini yasa yapması, ya da bir dini düzenlemeye yönelik kuruma sahip olması aynı zamanda “kamu hizmeti” yoluyla o dini bireylere dayatması anlamına gelecektir.

Ancak farklı inanca sahip bireylerin bir arada yaşamasına engel olabilecek bir çeşit tahakküm kurma, zorlama ya da “bağnazlık” tehdidi varsa Locke bu davranışı sergileyenlere karşı hoşgörü gösteremeyeceğimizi dile getirir. Bu nedenle bağnazlığa karşı çıkmak, devletin herhangi bir dini dayatmadan kaçınarak “irtica” gibi bir tehdit karşısında din işlerini kısmen kontrol etmesi makul ve meşru bir amaç olarak görülebilir. Fakat Locke’un perspektifi, dinsel zora başvurmaya dayalı değildir, devlet hoşgörüğü öğretmeyen grupları kovuşturabilir yahut bu grupların etkisini azaltmak amacıyla -üniversiteler, araştırma merkezleri ve medya gibi kuruluşlar kanalıyla- hoşgörünün önemini anlatabilir. Dini kontrol etmek amacıyla Diyanet gibi bir kurumu ihdas edemez. Çünkü bu tutumla devletin din üzerine uyguladığı katı politikalar meşrulaştırılmakta, “resmi” tavrın dışındaki gruplar ötekileştirilmektedir.

Öte yandan Diyanet’in mevcut “hukuksal” durumu (yasal mevzuata uygunluğu, herhangi bir dini temsil edecek statüsünün bulunmayışı ve anayasa

tarafından belirlenmiş resmi bir din ve inanç sisteminin olmayışı) göz önüne alındığında, kurumun din işlerini düzenleyen tarafsız bir idari organ olarak hizmet verebileceği görülmektedir. Bu noktada modern hayatın karmaşık ilişkileri içinde yer alan, her dine eşit ölçüde mesafeli ve eşit miktarda hizmet vermeyi amaçlayan bir Diyanet'in Locke'a göre uygun olabilirliği tartışma konusu olacaktır. 2015 genel seçimleri öncesinde Diyanet'in her inancı içerecek şekilde eşit hizmet veren bir kuruma dönüştürülmesi özellikle dile getirilen bir husus olmuştur.⁶⁶ Temelde ise tarafsız bir din hizmeti düşüncesi iki açıdan Locke'un perspektifine aykırılık taşımaktadır. Bunlardan birincisi, Diyanet'in tarafsız tutumunun devletin laik düzeni ve inançlar karşısında tarafsız duruşuyla ilgili olarak siyasi bir karar olmasıdır. İkincisi, laik devlet yapısının sürekli olarak kuruluş ideolojisi ile birlikte yorumlanması ve bu nedenle her halükarda devletin din politikalarında bir "taraf" olmasıdır.

Meselenin ikinci boyutunu ise, tarafsız sunulacak hizmetin bireye sağlayacağı düşünülen katkıları oluşturmaktadır. Bir açıdan devletin doğru ve güvenilir bir biçimde dini inananlara ulaştıracağı, böylece herkesin inanma ve inancının gereklerine göre ibadet etme özgürlüğünü yaşayabileceği, öte yandan dinin hükümlerinin "ehil olmayan kişilerce" suistimal edilmesine de engel olunacağı düşünülmektedir. Bu anlayış aslında her türlü aykırı unsurun ayıklandığı nispeten "sivil" bir din istemine işaret etmektedir. Ancak din gücünü "hakikatten" alır ve dini faaliyetler de dinin kendi koyduğu hudutlar üzerinden değerlendirilebilir. Dolayısıyla ruhların kurtuluşunu sağlayacak olan hakikatin bilinebilmesi veya yaşanılması devletin gücüne bağlı değildir. Öte yandan sunulan hizmet doğru ve hakiki bir din inancını temsil etse bile bunun devlet eliyle verilmesi ruhların selameti açısından gereksiz olacaktır. Çünkü herkes kendi ruhunun kurtuluşundan sorumludur ve kurtuluşu için gerekli gördüğü ibadeti aslında kendi eliyle gerçekleştirmektedir.

⁶⁶Halkların Demokratik Partisi (HDP) Eş Başkanı Selahattin Demirtaş tarafından yapılan bir açıklamada Diyanet'in yerine İnanç İşleri Başkanlığı'nın kurulması vaat edilmiştir (Cumhuriyet, 2015). 90'lı yıllarda ise Milli Görüş geleneği çevresinde Diyanet'in kaldırılması ve din hizmetlerinin sivil toplum eliyle yürütülmesi tartışılmıştır. Örneğin 2015 yılı itibarıyla AK Parti milletvekillerinden olan Yalçın Akdoğan ve Mehmet Metiner gibi isimlerin yayınladıkları Yeni Zemin Dergisi'nin 1993 yılına ait bir sayısında "devletin dinden elini çekmesi" ve "baskı altındaki dinin özgürleşme ve özerkleşme talebi" dile getirilmiştir. Bkz: CNN Türk, 2015.

Dahası, bilgisini yeterli görmediği durumlarda sivil toplum içerisinde çeşitli dini gruplara katılarak eksikliklerini giderebilmektedir.

Meseleye tekrar Locke'un perspektifiyle yaklaştığımızda din işlerinin gerçekte sivil toplum eliyle yürütülmesi mantıklı görünmektedir. Böylelikle din adamlarının seçiminden, ibadet ve inanç pratiklerine kadar her şey inananların inandıkları kurallar çerçevesinde doğru biçimde ele alınabilmektedir. Bu durum toplumların gelişmişlik seviyelerine bağlı olarak sivil toplumun gücünden kaynaklanmaktadır. Sivil toplum içinde ibadethanelerin, dini eğitim kurumlarının ve cemaat faaliyetlerinin finansmanı karşılanabilir. Örneğin ABD'de durum böyledir. Bu açıdan yalnızca Diyanet eliyle gerçekleştirilip sivil toplumun üstesinden gelemeyeceği bir dini faaliyet bulunmamaktadır. Örneğin yurtdışına giriş ve çıkışın zor olduğu dönemlerde TDV aracılığı ile yapılan hac turları artık özel sektör tarafından da düzenlenmektedir. Yine kurban, sadaka ve zekât gibi mal ile yapılan ibadetlerde dini cemaatler ve vakıflar aracılık üstlenmektedirler. Diyanet'in kadro tahsis ettiği camilerin inşası bile yıllardır bireylerden toplanan bağış ve yardımlarla tamamlanmaktadır. Dolayısıyla Diyanet sivil toplumun yetersiz kaldığı durumlarda bir ihtiyaç olarak düşünülürse bile aslında bu durum, devletin anti-demokratik politikalarından, hak ve özgürlüklerin doğru yaşatılamadığı siyasal rejimlerden kaynaklanmaktadır.

Yine de Türkiye'deki din hizmetleri düşünüldüğünde, sivil toplumun faaliyetlerinin son derece dar bir çerçeveye sıkışıp kaldığı söylenebilir. Diyanet'in kuruluşu ile din işlerinin ona tevdi edilmesi, toplumda dini tarikat ve cemaatlerin kanun yoluyla yasaklanması dini hizmetlerin el altından yürütülmesine neden olmuştur. Bu süreçte çeşitli dini gruplar devlet ile bütünleşmeye çalışmış, bazı gruplar ise alternatif çözüm yolları denemişlerdir. Örneğin süreç içinde Sünni gruplar din hizmetlerinde Diyanet'in kontrolünü kabul ederek devlet nezdinde meşruiyet kazanmaya çalışmıştır. Daha modern yaklaşımlı gruplar (Fethullah Gülen cemaati gibi) ise "*nizam ve intizam*" içindeki sıkı bir kuramsal dinsel merkez olarak gördükleri Diyanet'in varlığını dışarıdan desteklemiştir (Yavuz, 2005: 265). Aleviler gibi Diyanet'in kapsamı dışında kalan gruplar ise büyük şehirlerde kendi "cem evlerini" inşa ederek devletten bağımsız bir politikaya yönelmiştir. Netice itibarıyla

(aleviler dışında) devlet şemsiyesi içinde yeniden organize olan bu yapılar sivil toplum hareketi niteliğine sahip görünmemektedirler. Hukuken tanımlanmış bir yapılarının olmayışı, sosyal ve ekonomik faaliyetlerinde şeffaflığın bulunmayışı sivil toplum olarak tanımlanmalarını zorlaştırmaktadır (Yeni Şafak, 2013). Dolayısıyla Diyanet'in görevlerini devredebileceği bir sivil toplum yapısının eksikliği, kurumu herhangi bir grubun üyesi olmayan Müslümanların tercih edebileceği bir seçenek haline getirmektedir.

Sonuç olarak Türkiye, gerek siyasal politikalar gerekse dünyadaki gelişmelere paralel olarak “dindarlaşma” biçimlerinin değişimine şahit olmaktadır. Modernitenin bir parçası olarak bireyselleşme eğilimi, kişinin kendisi üzerinde merkezi bir otorite tarafından tanımlanmış inanç değerleri ve pratiklerinin kabul edilmesini zorlaştırmaktadır. Artık hayatın karmaşık ilişkileri, hem dindarları hem de laik düşünceye sahip kişileri iç içe bir yaşam formuna sokmaktadır. Birçok mesele (inanç, ibadet, ahlak) bireylerin kendisine ait yargıları içeren bir “kişisel” içermektedir. Dolayısıyla Diyanet'in varlığını zorunlu gören kurucu elitin seküler gerekçeleri, değişen zaman içinde meşruiyetini kaybetmektedir.

Nitekim her tür dini hizmetin sivil toplum eliyle sağlanıyor olması, devlet merkezli yapılar yerine, bireylerin taleplerine dayalı bir dönüşümün gerçekleşmekte olduğuna işaret etmektedir. Türkiye örneğinde sivil toplum yapısının problemleri, bu dönüşümü zorlaştırmasına rağmen (yavaş da olsa) ilerlemesine engel olamamaktadır. Bu açıdan Diyanet'in ahlaki ve manevi değerleri dini bir referansa dayandırması ve geleneksel din yorumunu ileriye taşıyarak günümüzün küresel normlarıyla uyumlu kılmaya çabalaması anlamlı görülebilir, ancak bu eğilim karşısında Diyanet'in zamanla işlevini yitireceği açıktır. Her ne kadar Diyanet'in hoşgörülü İslam yorumu Locke'un perspektifiyle bir ölçüde örtüşse de, Diyanet'in (mevcut şartlar dâhilinde) bir biçimde içine dâhil edileceği çözüm önerileri, Locke'un sınırlarını çizdiği hoşgörü görevine uygunluk taşımayacaktır. Dahası, bugün bu “sınırların” da ortadan kalkmaya başladığı fark edilebilmektedir.

SONUÇ:

Üç bölümden oluşan bu çalışmada öncelikle John Locke'un dinsel hoşgörü anlayışının temellerini oluşturan bilgi, ahlak ve siyaset felsefesine dair görüşleri ele alınmıştır. Ardından Türkiye'de tarihsel süreç içinde modernleşme ve milletleşme sorunları karşısında devlet-din ilişkilerinin bir sonucu olarak Diyanet İşleri Başkanlığı incelenmiştir. Üçüncü bölümde Locke'çu perspektifle Diyanet ve toplumsal işlevi değerlendirilmiştir.

Locke'un düşünsel yaşamı incelendiğinde, insan bilgisinin kaynakları ve sınırları üzerinde çalıştığı, bilgi ile inanç arasında ayırım yaparak vahyi inanç alanına yerleştirdiği görülür. Ayrıca bir toplum sözleşmesi çerçevesinde temel özgürlükleri ve sınırlı hükümeti savunmuş, sözleşmeye aykırılık halinde bireylere direnme hakkını tanımıştır. Tüm bu süreçte dinsel hoşgörüğü Hristiyanlığın temel bir işlevi olarak betimlemiş ve onu doğal bir görev olarak kabul etmiştir.

Locke'un düşüncesinde insan zihni doğuştan kavram ve ilkelere sahip değildir, ancak zihin düşünümle insanlara gerçek bilgiyi üretebilme kapasitesine sahiptir. Buradan yola çıkarak Locke insan gibi Tanrı'nın bilgisinin de gerçek olduğuna ulaşır. Tanrı ile insan arasındaki dinsel varlıklar (melekler, şeytanlar, vb.) ve ölümden sonraki yaşam üzerinde ise tam bir bilgisizliğimiz bulunduğunu ifade eder. Belki vahiy, doğru bilgiye ulaşmanın yollarından biri sayılabilir, fakat vahyin yorumlanması gibi vahyin kendisinin de esaslık (sahihlik) problemi taşıdığını belirtir.

Locke'a göre ahlaki ilkeler de doğuştan gelmezler. Locke, Tanrısal yasa, yurttaşlık yasası, kanı ya da saygınlık yasası adında üç tür yasa olduğunu ileri sürer. Tanrısal yasa aynı zamanda doğa yasası olarak yasa tüm bu yasaların üzerinde yer almaktadır. Tanrısal yasa aynı zamanda evrensel geçerlilikte bir ahlak yasasıdır. Ancak Locke, ahlaksal doğruluğumuzun ölçüsü olabilecek Tanrısal-doğa yasasının temel ilkesini açıkça ifade etmez. Örtük bir biçimde bireyin kendisini koruması dışında bir takım pozitif yükümlülükleri de içeren temel doğa yasasını insanoğlunun varlığının sürdürülmesi olarak ifade eder. Doğal yasa da ahlaki ve tanrısal bir yasa olarak, aynı zamanda uyulması gereken bir ödev niteliği taşımaktadır.

Öte yandan ahlak yasasının faydalı ve bilinebilir olması, yasanın hayatın her alanını düzenlemesi anlamını da ifade etmeyecektir. Çünkü Locke, Tanrı tarafından ne emredilen ne de yasaklanan, dolayısıyla ahlaken ne iyi ne de kötü tümüyle nötr eylemlerden oluşan bir alan olduğunu ve bu alanın yurttaşlık yasasının konusunu oluşturduğunu düşünür. Yurttaşlık yasası ile Tanrısal yasanın çelişmesi durumunda insanlar Tanrısal yasayı referans alarak direnme hakkına sahiptirler.

Locke'un siyaset felsefesi, insanlar arasında evrensel olarak mevcut sözleşme öncesi bir doğa durumundan hareket eder. Locke göre doğa durumu, insanların doğa yasasının sınırları içerisinde, izin istemeksizin ve başka herhangi birinin isteğine bağlı olmaksızın, eylemlerini düzenleme ve mülkleri üzerinde uygun olduğunu düşündükleri biçimde tasarrufta bulundukları yetkin bir özgürlük ortamıdır. Doğa durumunu yöneten bir doğa yasası mevcuttur.

Locke'a göre herhangi bir sayıdaki insan bir topluluk ya da hükümet oluşturmak için uzlaştıklarında o anda bütünleşmiş ve bir siyasal bütün oluşturmuş olurlar. Bu noktada siyasal iktidar kaynağını sadece anlaşma ve sözleşme ile topluluğu yaratanların karşılıklı onayından alır. İnsanlar dilerse sözleşme altında bulundukları bu birlikten gönüllü olarak ayrılabilme hakkına sahiptirler. Dolayısıyla Locke, insanların özgür bireyler olarak ortak rızaya dayanarak bir araya gelmelerini ve doğal yasaya göre dışsal mülkiyetlerini yönetebilecekleri bir siyasal iktidar kurmalarını inceler. Dinsel hoşgörü anlayışı da bu noktada şekillenmektedir.

Locke dini, erdem ve dindarlık kurallarının bir bütünü olarak ele alır. Güç veya gücün kullanımına ilişkin bir şey olarak tanımlamaz. Locke'a göre kiliseler - dini cemaatler- dünyevi iktidarı olmayan serbest gönüllü birliklerdir. Kilise, gücünü yalnızca ona inananların duyduğu güven ve bağlılıktan alır, fakat onların üzerinde sınırsız bir iktidar kuramaz. Dilerse insanlar kiliselerden iradeleri ile ayrılabilirler. Her insan kendi selametine ulaşmak için meşru olan kiliselere veya dini topluluklara katılma özgürlüğüne sahiptir, dolayısıyla amaçları bakımdan resmi (milli) kilise ile diğer cemaatler arasında hiçbir farklılık bulunmaz.

Locke'un perspektifinde siyasal yönetimin bütün yargılama yetkisi sadece sivil konuları kapsar. Bunun başlıca üç nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ruhların iyiliğinin kişinin kendi sorumluluğunda olup siyasal yönetime emanet edemeyecek olmasıdır. İkincisi, yetkisi sadece dış kuvvete bağlı olduğu için ruhların içsel iyiliğinin siyasal yönetime ait olmamasıdır. Locke için bireyler kendi aklına güvenemiyorsa yönetimin bir faydası olmayacaktır. Üçüncüsü ise, kanunların sertliği ve cezaların şiddeti, insanları ikna etmeye ve fikirlerini değiştirmeye yetse bile sivil yönetimin kendisinin ruhları kurtuluşa götürecek hakikatin ışığına sahip olmamasıdır. Siyasal yönetimler yalnızca verdikleri kararlar sonucunda ortaya çıkabilecek dünyevi kayıpları tazmin edebilme gücüne sahiptirler.

Locke'a göre devletin asıl amacı sivil çıkarları tedarik etmek, korumak ve geliştirmektir. Siyasal yönetim yetkisini kanunlar aracılığıyla kullanır. Kanun yapımının ölçüsü de kamu çıkarı olmalıdır. Bu nedenle hayatın genel icapları veya sıradan işleri içerisinde bulunan şeyler siyasal yönetimin hoşgörü görevi içerisinde bulunmaktadır.

Locke'un felsefesinde dört tür insan grubuna hoşgörü gösterilmeyeceği görülür. Bunlardan ilki sivil toplumun korunması için gerekli olan ahlak kurallarına aykırı kanaatleri ileri sürenlerdir. İkinci grup "kural tanımaz" ateistlerdir. Üçüncü grup dini konularda bütün insanlara hoşgörü gösterme ödevini reddeden bağnaz kimselerdir. Son grup ise, kendilerini başka bir hükümdarın korumasına ve hizmetine fiilen teslim eden dini cemaatlerdir.

Nitekim Locke'un düşüncesinde itaat öncelikle Tanrı'ya, sonra kanunlara olmalıdır. Her halükarda hükümetin ruhların kurtuluşu ile ilgilenmesi için çeşitli engeller bulunduğu açıktır. Böylece Locke, nihai anlamda din ile devletin arasındaki "mutsuz anlaşmanın" sonra ermesini, ikisinin de birbirinden ayrılması gerektiğini ifade eder.

Cumhuriyetin ilanı ile başlayan modernleşme sürecine göz atıldığında, kurucu elitin zihninde reformların hem siyasal hem de ideolojik açıdan tepeden tabana inen bir süreç olarak kavrandığı anlaşılmaktadır. Bu anlayış ortamın ve kuramların

değişmesi halinde bireyin davranışlarının kolayca biçimlendirileceğini varsaymaktadır. Kurucu elit, bu süreçte Anadolu coğrafyasında görülen milletleşme ve modernleşme sorununa bir çözüm olarak dinin sosyal fonksiyonundan yararlanmak istenmiş ve Diyanet İşleri Başkanlığı da bu anlamda gerekli bir kurum olarak düşünülmüştür. Bu amaçla Diyanet, ilk olarak modernleşme sürecinin bir parçası olarak dinin kontrolü ve tanzimi üzerine faaliyetlerini genişletmiş, daha sonra milli birlik ve bütünlük ögesi görülen dini kurumsallaştırma aracı olarak düşünülmüş ve ulus devletin çıkarlarına uygun hareket etmiştir. 2000’li yıllardan itibaren ise toplumun ve düzenin İslamileşmesine dair bir dönüşümün aracı olmaya başlamıştır.

Diyanet, tüm bu süreç içerisinde topluma gittikçe kök salmış, geniş çapta kabul gören bir dini temsil kurumu olarak toplumsal bellekte yerini sağlamlaştırmıştır. Modernleşme sürecine uygun olarak daha ılımlı bir tavır aldığı, gerek hutbelerle gerekse yayın organlarıyla din üzerinde kontrolünü diğer grupları da içerecek bir biçimde güçlendirdiği görülmüştür. Dolayısıyla verdiği dini kararlar ile İslam’ın farklı ve “modern” bir biçimini sunmuştur. Böylelikle kendine özgü bir din yorumu geliştirmiş, bu yoruma uygun olarak halkı aydınlatmaya gayret etmiş ve din hizmetlerini tek elden yerine getirmiştir.

Öte yandan Diyanet’in geliştirdiği din yorumu dinsel bilginin üretimine katkıda bulunmamaktadır. Kurumun her görüşün dile getirildiği bir enstitü gibi işlemeyişi, sorunların yalnızca sonuca bağlandığı bir karar mercii olarak çalışmasına neden olmaktadır. Ayrıca İslam’ın temel kaynakları olarak referans alınan dini literatürdeki bilgileri olduğu biçimiyle kabul ederek belirli bir kültüre, medeniyete ait bir ahlak sistemi geliştirmektedir. Böylece hükümlerin ardında ulaşılabilecek evrensel ilkelere bakılmamaktadır. Her ne kadar Diyanet tarafından verilen kararların bağlayıcı olmadığı dillendirilse bile Diyanet’e bağlı din görevlileri aracılığıyla topluma dayatıldığı açıktır. Dolayısıyla Diyanet, Kuran ve Sünneti doğru okumak yetkisini kendisinde görerek Locke’un vahyi anlama problemi dediği şeye inanmamakta ve bu problemin doğurduğu epistemolojik tevazuyu göstermemektedir.

Diyanet’in çeşitli dini gruplarla ilişkisi de bir takım problemleri yansıtmaktadır. Örneğin Sünni inanç içerisindeki gruplarla kimi zaman barışık, kimi

zaman da çekişmeli bir seyir izlemekte, Sünni gruplar üzerinde üzeri örtülü bir biçimde otoritesini göstermektedir. Alevilik ise Diyanet tarafından Sünni inançtan ayrılamayan tasavvufi bir yorum olarak görülmekte ve siyasal politikalarda bu yorum üzerinden uygulanmaya çalışılmaktadır. Böylece kitaba dayalı kaynakları ve belli bir tanımı olan Aleviliğın varoluşu teşvik edilmektedir. Gayrimüslimler –vergi mükellefi olmalarına rağmen- kamu kuruluşu olarak Diyanet’ten hizmet alamamaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı, AK Parti iktidarı döneminde topluma yönelik hizmetleri ve faaliyetleri ile dikey bir biçimde; devlet kurumları arasında protokoller ve anlaşmalar yoluyla da yatay bir biçimde yetki ve görev alanını genişletmiştir. Bu genişleme, hükümet politikalarına uygun olarak “dindar nesil” söylemiyle toplumun İslamileştirilmesi çabalarını yaygınlık kazandırmaktadır. Vakıf hizmetleri kapsamında Diyanet’in sahip olduğu güç ise siyasal yönetim tarafından keyfi biçimde kullanılmaya açık bir duruma işaret etmektedir. Devlet din aracılığıyla sivil toplum içinde bireyleri kontrol etmeyi, biçimlendirmeyi arzulamaktadır. Ancak Diyanet kanalıyla siyasal iktidarın topluma sürekli olarak nüfuz ediyor olması, süreç içinde Diyanet’e yönelik “aşındırıcı” bir takım problemleri ortaya çıkaracaktır. Her halükarda böyle bir gücün zorlayıcı olması yadsınmayacak bir sonuçtur.

Her ne kadar Diyanet, kuruluşundan itibaren devlet kontrolünde bir kurum olarak kendisini biçimlendirmeye çalışan siyasal iktidar tarafından ideolojik bir araç olarak görülse de, yıllar içinde edindiğı yeni görev ve sorumluluklarla kendine has dinamiklerini üretmeyi başarmıştır. Bu dinamikler tam anlamıyla özgürlükçü bir anlayışa sahip olmadığı halde Locke’un fikirleri ile mukayese edildiğinde kaynağını dinden alan hoşgörülü bir İslam yorumuna açık olduğu görülmektedir. Bu hoşgörülü İslam yorumu, Locke’un perspektifiyle bir ölçüde örtüşebilir, ancak Diyanet’in - mevcut şartlar dâhilinde- içine dâhil edildiğı tüm çözüm nerileri nihai anlamda Locke’un sınırlarını izdiğı hoşgörü perspektifine uygunluk taşımayacaktır. Dahası, Küreselleşme süreci ile “sınırların” da ortadan kalkmaya başlaması, Diyanet’in ortaya çıkan yeni talepler karşısında kuruluşundan itibaren srdrdğu işlevini kaybedeceğini düşündürmektedir.

KAYNAKÇA

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali (2009), **Kent Devletten İmparatorluğa**, İstanbul: İmge Yayınları.

A HABER (11.05.2015), “Şafii İlmihali” genişletilerek iki ciltlik bir esere **dönüştürüldü**, <http://www.ahaber.com.tr/din/2015/05/11/safii-ilmihalini-genisleterek-iki-ciltlik-bir-esere-donusturuldu> /01.06.2015.

AHMAD, Feroz, (2010), **Demokrasi Sürecinde Türkiye, 1945-1980**, İstanbul: Hil Yayınları.

AKSİYON DERGİSİ (01.11.1997), **Diyanet başkanı seçimle gelmeli**, http://www.aksiyon.com.tr/soylesi/diyanet-baskani-secimle-gelmeli_503139 /03.10.2014.

AL JAZEERA TURK (07.07.2014), **Diyanet, Şii ve Sünni âlimleri topluyor**, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/diyanet-sii-ve-sunni-alimleri-topluyor> /01.01.2015

ALTINOLUK DERGİSİ (1993), **Diyanet İşleri Eski Başkanı Prof. Dr. M. Said Yazıcıoğlu ile... “Diyanet En Sancılı Müessese”**, Sayı: 93, ss: 17-20..

(1993), **13. Diyanet İşleri Başkanı Dr. Tayyar Altıkulaç’ın Görüşleri... “Daha Yürekli Bir Diyanet”**, Sayı: 93, ss: 20-22.

ARMAĞAN, Servet (2003), **Din-Vicdan Hürriyeti ve Laiklik**, İstanbul: İnsan Yayınları.

ASAD, Talal (2007), **Sekülerliğin Biçimleri: Hristiyanlık, İslamiyet ve Modernlik**, İstanbul: Metis Yayınları.

AYDIN, Mehmet (1995), Türkiye’de Din-Devlet İlişkisi ve Laiklik, **Köprü Dergisi**, Sayı: 51 (Yaz ‘95), ss. 40-41.

AYTAÇ, Mehlika (1999), İnsan Hakları Yönünden Türkiye’de Azınlıkların Hukukî Durumu, **Adalet Dergisi**, Sayı: 1, ss: 32-39.

BAKIREZER, Güven (2010), John Locke ve Ahlaki Özerkliğin Sınırları, **Felsefelogos**, Yıl: 14, Sayı: 38, s.119-141.

BBC (08.12.2004), **‘Dinler Bahçesi’ Antalya’da açıldı**,

http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2004/12/041208_dinler_bahcesi.shtml
/15.09.2014.

BIÇAKÇI, Ahmet (1994), **T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Kararlarının Din Sosyolojisi Açısından İncelenmesi (1945-65)**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

BİLGİ İLETİŞİM KURUMU (15.05.2015), **Engeller kaldırıldı ana dilde din hizmeti sağlandı**, <http://www.bik.gov.tr/engeller-kaldirildi-ana-dilde-din-hizmeti-saglandi-haberi-89557> /22.05.2015.

BORA, Tanıl (2014), İsmail Kara ile İslâmcı düşünce ve politika üzerine: “Ankara’ya ve sisteme üçüncü büyük entegrasyon dönemi” **Birikim**, Temmuz-Ağustos 2014, ss: 303-304.

BOZDOĞAN, Sibel (2010), Reşat Kasaba, **Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

CEMAL, Ahmet (16.02.2015), “**Şeyhülislam Fetvaları...**”, Cumhuriyet Gazetesi.

CNN Türk (03.09.2009), **Diyanet’ten Kürtçe vaaz ve hutbeye yeşil ışık**, <http://www.cnnturk.com/2009/turkiye/09/03/diyanetten.kurtce.vaaz.ve.hutbeye.yesil.isik/542022.0/> /05.09.2014.

(15.11.2006), **Papa’nın ziyareti yaraları sarmaz**,

<http://m.cnnturk.com/Haber/187278> /11.02.2015.

(07.05.2015), **Altan Tan’dan “Hodri Meydan”**,

<http://www.cnnturk.com/video/turkiye/altan-tandan-hodri-meydan> /20.05.2015.

CUMHURİYET GAZETESİ (25.04.2015), **Demirtaş’tan sert Diyanet çıkışı**,

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/262167/Demirtas_tan_sert_Diyanet_cikisi.html (16.05.2015).

ÇAKIR, Ruşen, İrfan Bozan (2005), **Sivil, Şeffaf ve Demokratik Bir Diyanet İşleri Mümkün mü?**, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV), İstanbul.

ÇAKIR, Ruşen (2009), Devlet, Birey ve Örgütlü Dinsel Yapılar Arasındaki İlişkiler, **Din ve Demokrasi**, Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, İstanbul.

DİYANET DERGİSİ (2000), **Toplumsal Dayanışmanın Sağlanmasında Camilerin Fonksiyonu**, Sayı: 118. <http://www.diyanetdergisi.com/diyanet-dergisi-22/konu-351.html> /01.01.2015

(2000), **Din-Devlet, Din-Siyaset İlişkisi**, 119. Sayı. <http://www.diyanetdergisi.com/diyanet-dergisi-23/konu-363.html> /01.01.2015.

(2000) **Tarihte İlk Kez Gerçekleşen Katolik Âleminin Merkezi Vatikan’da Diyanet İşleri Başkanı ve Papa Buluşması**, sayı: 115. <http://www.diyanetdergisi.com/diyanet-dergisi-19/konu-308.html> /01.01.2015

(2001), **“Temel Hürriyetler Bağlamında Din ve Vicdan Hürriyeti**, 130. Sayı, Ekim. <http://www.diyanetdergisi.com/diyanet-dergisi-34/konu-547.html> /01.01.2015

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI (2014), **Faaliyet Raporu 2013**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

(2012), **Stratejik Plan 2012-2016**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

(1998), **İlmhal 1-2**, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI WEB SAYFASI

A: Diyanet İşleri Başkanlığı Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, **Müşavirlikler**, <http://www2.diyanet.gov.tr/DisIliskilerGenelMudurlugu/Sayfalar/Musavirlikler.aspx> /14.12.2014.

B: Diyanet İşleri Başkanlığı, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, **“Tanıtım”**, <http://www2.diyanet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/Sayfalar/Tanitim.aspx> /16.01.2015.

C: Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü, **Ateizm ve Eleştirisi**,
<http://www2.diyanet.gov.tr/DiniYay%C4%B1nlarGenelMudurlugu/Dergiler/dosyalar/831459375.pdf> /13.01.2015.

D: Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı, Dinî Kavramlar Sözlüğü, **Din**,
<https://fetva.diyanet.gov.tr/Dini-Kavramlar-Sozlugu/Cevap/?q=347> /20.06.2015.

E: Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı, Dinî Kavramlar Sözlüğü, **İslam**,
<https://fetva.diyanet.gov.tr/Dini-Kavramlar-Sozlugu/Cevap/?q=886> /20.06.2015.

F: Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı, Dinî Kavramlar Sözlüğü, **Din ve Vicdan Hürriyeti**,
<https://fetva.diyanet.gov.tr/Dini-Kavramlar-Sozlugu/Cevap/?q=349> /20.06.2015.

(23.11.1998), **II. Din Şûrası Kararları**,

<http://www2.diyanet.gov.tr/dinisleriyuksekkurulu/Sayfalar/2DinSurasi.aspx>
/11.01.2015

(24.10.2002), Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu, **Kurur Kararları: Kadınların İş Hayatında ve Yönetimde Yer Almaları**,
<http://www2.diyanet.gov.tr/dinisleriyuksekkurulu/Sayfalar/KadinlarinIsHayati.aspx>
/09.09.2014.

(02.06.2003), Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu, **Kurul Kararları: Kadınların Şahit ve Mirasçı Olmaları**,
<http://www2.diyanet.gov.tr/dinisleriyuksekkurulu/Sayfalar/KadinlarinSahit.aspx>
/05.12.2014.

(23.03.2004): A, **İslam'da İlimlilik: Türkiye Tecrübesi**,
<http://www.diyanet.gov.tr/tr/icerik/islamda-ilimlilik-turkiye-tecrubesi-prof-dr-ali-bardakoglu-diyanet-isleri-baskani-utah-abd/6209> /18.01.2015.

(05.09.2004): B, **Din ile Özgürleşme: Türkiye Tecrübesi**, Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU, www.diyanet.gov.tr/tr/icerik/din-ile-ozgurlesme-turkiye-tecrubesi-prof-dr-ali-bardakoglu-diyanet-isleri-baskani-berlin-almanya/6216 /20.11.2014.

(18.12.2004): C, **Diyalog ve Hoşgörü**, <http://www.diyamet.gov.tr/tr/icerik/dinler-arasi-hosgoru-merkezi-dinler-bahcesinin-acilis-konusmasi-prof-dr-ali-bardakoglu-diyamet-isleri-baskani-antalya/6218> /08.03.2015.

(04.07.2005), Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu, **Kurul Kararları: Sigorta**, <http://www2.diyamet.gov.tr/dinisleriyuksekkurulu/Sayfalar/Sigorta.aspx> /05.12.2014.

(16.11.2009), **Kur'an'a Göre Farklı İnanç Mensuplarıyla Diyalog Alanları**, <http://www.diyamet.gov.tr/tr/icerik/kurana-gore-farkli-inanc-mensuplariyla-diyalog-alanlari/6328> /05.12.2014

(22.06.2010), **Allah'ın Ayetlerine İman Edenler, Mümin ve Müslümandır**, <http://www.diyamet.gov.tr/tr/icerik/allah%E2%80%99in-ayetlerine-iman-edenler-mumin-ve-muslumandır/6498> /11.01.2015

(28.05.2011), **Başkan Görmez, Erikli Baba Kültür Derneği'ni ziyaret etti; "Canlara, lokma yemeye geldim..."**, <http://diyamet.gov.tr/tr/icerik/baskan-gormez-erikli-baba-kultur-dernegi%E2%80%99ni-ziyaret-etti-%E2%80%9Ccanlara-lokma-yemeye-geldim%E2%80%A6/6812> /11.01.2015.

(23.02.2012): A, **Söz Namustur**, İ. Hakkı Ünal. <http://www.diyamet.gov.tr/tr/icerik/soz-namustur-prof-dr-i-hakki-unal/7394> /07.06.2015.

(08.05.2012): B, **Diyanet TV için imzalar atıldı**, <http://www.diyamet.gov.tr/tr/icerik/diyamet-tv-icin-imzalar-atildi/7544> /13.01.2015.

(07.09.2012): C, **"Hiçbir siyasi mühendislik çalışması, tarih boyunca yaşadığımız beraberliğimize hanel getiremez"**, <http://www.diyamet.gov.tr/tr/icerik/%E2%80%9Chicbir-siyasi-muhendislik-calismasi-tarih-boyunca-yasadigimiz-beraberligimize-hanel-getiremez/7781> /08.03.2015.

(11.02.2013): A, **"Diyanet İşleri Başkanı Görmez, İl Müftüleriyle Bir Araya Geldi"**, <http://www.diyamet.gov.tr/tr/icerik/diyamet-isleri-baskani-gormez-il-muftuleriyle-bir-araya-geldi/7997> /20.11.2014.

(09.07.2013): B, **Diyanet Radyo 88.4 yayın hayatına başladı...**
<http://www.diyamet.gov.tr/tr/icerik/diyamet-radyo-88-4-yayin-hayatina-basladi/8196>
/13.01.2015.

(20.09.2013): C, **Masumların Ahı**, <http://www.diyamet.gov.tr/tr/icerik/masumlarin-ahi/5877> /11.01.2015

(11.09.2014): A, **Diyanet İşleri Başkanı Görmez'den önemli açıklamalar...**,
<http://www.diyamet.gov.tr/tr/icerik/diyamet-isleri-baskani-gormez%E2%80%99den-onemli-aciklamalar%E2%80%A6/22202> /22.11.2014.

(18.09.2014): B, **Diyanet İşleri Başkanlığı ile Yeşilay arasında işbirliği protokolü imzalandı...**<http://www.diyamet.gov.tr/tr/icerik/diyamet-isleri-baskanligi-ile-yesilay-arasinda-isbirligi-protokolu-imzalandi%E2%80%A6/22229> /22.11.2014.

(28.11.2014): C, **Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez ve Papa Franciscus'dan ortak açıklama**, <http://www.diyamet.gov.tr/tr/icerik/diyamet-isleri-baskani-mehmet-gormez-ve-papa-franciscusdan-ortak-aciklama/25386> /15.01.2015.

(11.12.2014): D, **Diyanet İşleri Başkanı Görmez, Rusya'da Uluslararası İslami Eğitim ve Bilim Konferansı verdi...**, <http://www.diyamet.gov.tr/tr/icerik/diyamet-isleri-baskani-gormez-rusya%E2%80%99da-uluslararasi-islami-egitim-ve-bilim-konferansi-verdi%E2%80%A6/25418> /15.01.2015.

(26.12.2014): E, **“Müftü Şehrin Dini, Manevi, Ahlaki ve Kültürel Hayatını Ayakta Tutan İnsandır”**, <http://www.diyamet.gov.tr/tr/icerik/%E2%80%9Cmuftu-sehrin-dini-manevi-ahlaki-ve-kulturel-hayatini-ayakta-tutan-insandir%E2%80%A6/25452> /07.02.2015.

(03.01.2015): A, **İl Müftüleri İstisare Toplantısı' Edirne'de başladı...**
<http://www.diyamet.gov.tr/tr/icerik/%E2%80%9Cil-muftuleri-istisare-toplantisi%E2%80%99-edirne%E2%80%99de-basladi%E2%80%A6/25496>
/08.03.2015.

(15.01.2015): B, **“30. İl Müftüleri Toplantısı ve 7. Balkan Ülkeleri Diyanet İşleri Başkanları Toplantısı Sona Erdi”**, <http://www.diyamet.gov.tr/tr/icerik/30-il->

muftuleri-toplantisi-ve-7-balkan-ulkeleri-diyanet-isleri-baskanlari-toplantisi-sona-
erdi%E2%80%A6/25503 /05.02.2015.

(28.1.2015): C, **Yeni Yayınlarımız**,

<http://www2.diyanet.gov.tr/DiniYay%C4%B1nlarGenelMudurlugu/Sayfalar/HaberDetay.aspx?rid=39&lst=HaberlerListesi&csn=/DiniYay%C4%B1nlarGenelMudurlugu/10.03.2015>.

ENSONHABER (17.01.2014), **Başbakan İHL'nin 100. kuruluş yıldönümünde konuştu**, <http://www.ensonhaber.com/basbakan-ihlnin-100-kurulus-yildonumunde-konusuyor-2014-01-17.html> /05.02.2015.

EREN, Selim (1994), **Günümüzde Sorular ve Cevapların Işığında Dini Hayata Sosyolojik Bir Yaklaşım** (T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu'na 1966-1985 Yılları Arasında Vatandaşlarımız Tarafından Sorulan Sorular ve Cevapların Din Sosyolojisi Açısından İncelenmesi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

GAZETECİ VE YAZARLAR VAKFI, (1996), 06.01.1996, **Hoşgörü Çırağan'a Konuk Oldu**,

<http://www.gyv.org.tr/Haberler/Detay/2127/Ho%C5%9Fg%C3%B6r%C3%BC%20%C3%87%C4%B1ra%C4%9Fana%20Konuk%20Oldu> /01.01.2015.

(1998), **Abant Toplantıları-1: İslam ve Laiklik**, Ed: Mehmet Gündem, Şan Ofset, 1. Baskı, İstanbul.

GENÇLİK VE SPOR BAKANLIĞI (26.02.2015), **Gençlik Ve Spor Bakanlığı İle Diyanet İşleri Başkanlığı "Değerler Eğitimi" İşbirliği Protokolü İmzalandı**, <http://www.gsb.gov.tr/HaberDetaylari/1/33369/genclik-ve-spor-bakanligi-ile-diyanet-isleri-baskanligi-degerler-egitimi-isbirligi-protokolu-imzalandi.aspx> /01.03.2015.

GÜLER, İlhami (2000), **Sağcılık Olarak Sünnilik**, Tezkire, yıl:9, sayı: 17, Ekim/Kasım 2000, ss. 90-100.

GÜNEŞ GAZETESİ, (05.04.1991) ,”**Diyanete Göre Özel Sigorta Haram**”, s.1.

HABERTÜRK (05.10.2009), **Kürt açılımında Şafii açılımı önerisi**, Ali Kemal Erdem, <http://www.haberturk.com/polemik/haber/177163-kurt-aciliminda-safii-acilimi-onerisi> /06.01.2015.

(22.05.2015), **Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Diyanet İşleri Başkanı'na zırlı Mercedes jesti**, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1081374-cumhurbaskani-erdogandan-diyanet-isleri-baskanina-zirhli-mercedes-jesti> /01.06.2015.

HaberX (10.03.2008), **Toktamış Ateş: Siyasal İslam çaresizlik ürünüdür**, http://www.haberx.com/toktamis_ates_siyasal_islam_caresizlik_urunudur%2817,n,10081588,319%29.aspx /18.01.2015.

HATEMİ, Hüseyin (1977), **Önceki Hukukumuzda Ve Türk Medeni Hukukunda Vakıf Kurumuna İlişkin Bazı Sorunlar Ve Düşünceler**, İ.Ü. Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi, Sayı: 14, ss: 69-91.

HELSİNKİ YURTTAŞLAR DERNEĞİ (2014), **Sosyo-ekonomik Politikalar Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı Kamuoyunun Diyanet'e Bakışı, Tartışmalar ve Öneriler**, http://www.hyd.org.tr/staticfiles/files/diyaneti_tartisiyoruz_-_kitap.pdf. /15.10.2014.

HÜRRİYET GAZETESİ (20.03.1998), **Diyanet'ten Nevruz'da Milli Birlik Hutbesi**.

(18.05.2002), **Dini Meselelerde İttifak Sağlandı**.

(01.02.2012), **Başbakan, İl Başkanları Toplantısı'nda Konuştu**, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/19819372.asp>. /01.01.2015.

(05.07.2013), **Diyanet, Cami Altı Dükkan ve Wc Gelirinden Yüzde 10 Pay Alacak**, Turan YILMAZ <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/23658661.asp> /04.06.2014.

A. (09.12.2014), **Şura Endişesi**, Gönül KOCA, <http://www.hurriyet.com.tr/egitim/27736225.asp> /09.01.2015.

B. (08.12.2014), **Erdoğan: İsteseler de İstemeseler de Osmanlıca Öğrenilecek**, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/27730441.asp>. /01.02.2015.

C. (24.07.2014), **Görmez'den Cemevi ve Ateizm Çıkışı**, Okan KONURALP, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/24356846.asp>. /05.03.2015.

(02.06.2015), **Dindar Nesil İmam Hatiplerden Yetiyecek**, Gülseven ÖZKAN, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/29168972.asp>. /04.06.2015.

İHA, (18.02.2013), **Ana dilde hutbeye destek**, <http://www.iha.com.tr/haber-ana-dilde-hutbeye-destek-264019/> /11.03.2015.

(03.06.2015), **Bakan Müezzinoğlu'ndan Türk Tabipler Birliği'ne eleştiri**, <http://www.iha.com.tr/haber-bakan-muezzinoglundan-turk-tabipler-birligine-elestiri-468074/> /04.06.2015.

İSTANBUL MÜFTÜLÜĞÜ HUTBE ARŞİVİ, **İstanbul Müftülüğü Hutbe Arşivi**, <http://www.istanbulmuftulugu.gov.tr/hutbe-arsivi/1559-hutbe-arsivi.html> /02.02.2015.

JUNG, Dietrich, Wolfango Piccoli (2004), **Yol Ayrımında Türkiye**, İstanbul: Kitap yayınevi.

KARA, İsmail (1997), **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi**, 2.cilt, Ankara: Dergah Yayınları.

(2000), **Din ile Devlet Arasında Sıkışmış Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı**, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 18, ss. 29-55.

(2004), **Cumhuriyet Dönemi Dinî Yayıncılığın Arka Plânı ve Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları**, Türkiye I. Dinî Yayınlar Kongresi, 31 Ekim - 02 Kasım 2003 - Ankara, ss. 23-30.

(2008), **Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam**, İstanbul: Dergâh Yayınları.

KARAMAN, Fikret, (1998) Diyanet İşleri Başkanlığına Eleman Hazırlama Politikası, **II. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri**: (23-27 Kasım 1998), cilt: II, s. 433-439.

KARAMAN, Hayrettin (1992), Diyanet, Dini Hürriyet, Baskı ve Hoşgörü Üzerine, **Altınoluk Dergisi**, Sayı: 74, (Nisan, 92), ss. 17-19.

KESKİN, Yahya Mustafa (2010), Alevi-Bektaşilerin Diyanet İşleri Başkanlığı'nda Temsil Önerisine İlişkin Alevilerin Tutumları Üzerine Bir Alan Araştırması (Elazığ Örneği), **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl: 14 Sayı: 42, ss: 120-133.

KILIÇ, Sadık (2014), Tevbe 6. Ayeti Bağlamında Kur'an Hoşgörüsü ve Dini Çoğulculuk Paradigması, **Diyanet İlmi Dergi**, Cilt:50, Sayı:4, ss. 79-87.

KOÇAK, Cemil (2011), **Tek Parti İktidarında Muhalif Sesler**, İstanbul: İletişim Yayınları.

KOÇOĞLU, Kıyasettin (2012), Türkiye Diyanet Vakfı Tarafından Yayımlanan Alevi- Bektaşî Klasiklerinde Hz. Ali, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2012, cilt: XII, sayı: 1, ss. 57-100.

KONDA (2014), **Diyanet İşleri Başkanlığı Araştırması / Algılar, Memnuniyet, Beklentiler**, www.hyd.org.tr/staticfiles/files/hyd_konda_diyamet.pdf /06.11.2014.

KURU, Ahmet T. (2008), Secularism in Turkey: Myths and Realities, **Insight Turkey**, Vol. 10, No. 3, ss: 101-110.

KUTLU, Sönmez (2001), “Alevi-Bektaşîliğin Diyanet’te Temsil Problemi”, **İslamiyât**, cilt: 4, Sayı: 1, ss. 28-42.

(2009), Diyanet İşleri Başkanlığı ve İslamiçi Dini Gruplarla (Mezhep ve Tarikatlar) İlişkileri, **Dini Araştırmalar**, Ocak-Nisan 2009, Cilt: 12, s. 33, ss. 107-127.

LOCKE, John (1824), The Reasonableness of Christianity, as Delivered in the Scriptures, **The Works of John Locke**, 12. Baskı, Cilt: 6, London.

(1970), **Essays in the Law of Nature**, Ed. W. Won Leyden, London: Oxford University Press.

(2001), **Hükümet Üzerine İkinci İnceleme**, Çev: Fahri Bakırcı, Ankara: Babil Yayıncılık.

(2012), **Hoşgörü Üstüne Bir Mektup**, Çev: Melih Yürüşen, Ankara: Liberte Yayınları.

(2013), **İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme**, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

MARDİN, Şerif (1991), **Türkiye’de Din ve Siyaset**, İstanbul: İletişim Yayınları.

MERTCAN, Hakan (2012), **Bitmeyen Kavga Laiklik: Türkiye’de Din-Devlet-Diyanet**, İstanbul: Özgür Üniversite Kitaplığı.

MİLLAS, Herkül (2013), 08.10.2013, Lozan ve vatandaşlık, **Zaman Gazetesi**, http://www.zaman.com.tr/yorum_lozan-ve-vatandaslik_2148727.html /29.01.2015.

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI (07.12.2014), **19. Millî Eğitim Şûrası Sona Erdi**, http://www.meb.gov.tr/19-mill-egitim-srasi-sona-erdi/haber_gorme_engelli/7594/tr /03.03.2015.

MİLLÎ GAZETE (02.03.2009), **Diyanet'in “İslam’a Giriş” Serisi-2**, Ebubekir Sifil, s.10.

MİLLİYET GAZETESİ, **Gazete Arşivi**, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/> /10.12.2014.

(11.12.1950), **Diyanet İşleri Reisinin Dünkü Mühim Hitabesi.**

(10.01.1951), **İç İşleri Bakanının Dünkü Beyanâtı.**

(26.07.1960): A, **Dini İnanışlara Müdahale Yok.**

(09.11.1960): B, **Ülkü Ve Kültür Birliği İle İlgili Hazırlıklar Tamamlandı.**

(04.01.1961), **Diyanet Doğumun Kontrolünü Uygun Gördü.**

(22.01.1964): A, **Hoparlörle Ezan Okumak Günah mı, Günah değil mi?**

(01.02.1964): B, **Kiliselerin İdaresinin Diyanet İşlerine Devredilmesi İstendi.**

(04.03.1964): C, **Müftüler Yüksek Tahsilli Olacak.**

(17.06.1966), **Devlet Bakanı Din Adamları’nı Göreve Davet Etti.**

(23.01.1968), **Diyanet Organ Naklini “Caiz” Buldu.**

(04.07.1970), **Diyanet İşleri, Halkı Hava Kuvvetlerine Yardıma Çağırıldı.**

(19.01.1979), **Diyanet İşleri Başkanlığı Türk Silahlı Kuvvetlerine 6 Milyon Lira Bağışladı.**

(08.09.1985), **Din Görevlileri Kurulunda Laiklik Tartışıldı: Dini Tv Kurulsun.**

(15.05.1988), **Türk Milleti Hayırseverdir.**

(12.02.1998), **Ilımlı İslam’a Zaytin Dalı mı?**

(20.03.2000), **Diyanet Papa’yı çağırdı.**

(17.06.2000), **Kilise-cami el ele.**

(18.02.2014): A, **Alışverişten artık cami kazanacak,**

<http://www.milliyet.com.tr/alisveristen-artik-cami-kazanacak/gundem/detay/1838848/default.htm> /05.04.2015.

(17.06.2014): B, **Cemaate Diyanet Merceği**, <http://www.milliyet.com.tr/cemaate-diyamet-mercegi-gundem-1898260/> /26.12.2014.

(05.05.2015), **Görmez: O aracı iade edeceğiz**, <http://www.milliyet.com.tr/gormez-o-araci-iade-edecemiz-gundem-2054178/> /10.05.2015.

NTV, 26.04.2002, **Dinlerarası dialog için bir adım daha**, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/148983.asp> /01.01.2015.

15.05.2010, **Bardakoğlu: Ateist de özgürce yaşasın**, <http://www.ntv.com.tr/arsiv/id/25044563> /01.01.2015.

11.03.2014, **Erdoğan: Gerçek alimler bundan yara alır**, <http://www.ntv.com.tr/arsiv/id/25503698> /01.01.2015.

OLSSON, T (1999), C. Raudvere, E. Özdalga, **Alevi Kimliği**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

ÖZBUĞDAY, Şükrü (1998), Diyanet İşleri Başkanlığı'na Göre Türkiye'nin Dini Meseleleri, **Türk Dünyasının Dini Meseleleri**, 1998, ss. 331-337.

ÖZDEMİR, Şuayip (2005), Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Alevilerin Diyanet İşleri Başkanlığında Temsil Meselesine Bakışı -Malatya Örneği-, **Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu -I-**, 28-30 Ekim 2005, ss. 441-454.

POSTA GAZETESİ (24.10.2010), **'Nüfus cüzdanından din hanesi kaldırılmalı'**, http://www.posta.com.tr/turkiye/HaberDetay/_Nufus_cuzdanindan_din_hanesi_%20kaldirilmali_.htm?ArticleID=47837 /18.01.2015.

RADİKAL GAZETESİ (08.05.2012): A, **Tek Din Dil Sürçmesi**, http://www.radikal.com.tr/politika/tek_din_dil_surcmesi-1087304 /01.01.2015.

(21.06.2012): B, **Diyanet'ten 'Mele' Ataması**, www.radikal.com.tr/turkiye/diyanetten_mele_atamasi-1091805 /10.10.2014.

(17.07.2013), **Başbakan Erdoğan: Ben dört dörtlük Aleviyim**, http://www.radikal.com.tr/politika/basbakan_erdogan_ben_dort_dortluk_aleviyim-1142270 /10.10.2014.

RESMÎ GAZETE, **Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun**, Tarih: 2.7.1965 Sayı: 12038.

Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulunun Çalışma Usul Ve Esasları Hakkında Yönetmelik, Tarih: 29.05.2013 Sayı: 28661.

SABAH (14.05.2012), **Protokole reis ayarı**,

<http://www.sabah.com.tr/gundem/2012/05/14/devlet-protokolunde-sivillesme-donemi> /27.05.2015.

SAĞLIK BAKANLIĞI (09.05.2015), “**Hastanelerde Manevi Destek Sunmaya Yönelik İşbirliği Protokolü**” imzalandı, <http://www.saglik.gov.tr/TR/belge/1-39351/hastanelerde-manevi-destek-sunmaya-yonelik-isbirligi-pr-.html> /14.06.2015.

SAVCI, Bahri (1967), Diyanet İşleri Teşkilatı’nın Gelişmeleri, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Yıl: 1967 Cilt: 22 Sayı: 3, ss: 85-102.

STAR GAZETESİ (27.05.2015), **Cumhurbaşkanı Erdoğan: Diyanet İşleri Başkanı’na özel uçak tahsis edilecek**, <http://haber.star.com.tr/guncel/cumhurbaskani-erdogan-diyamet-isleri-baskanina-ozel-ucak-tahsis-edilecek/haber-1031941> /01.06.2015.

T24, (09.01.2015), **Diyaneti Tartışmak 2: Cenneti kazanmak ve Diyanetin Ekonomi-Politigi**, Nil Mutluer, <http://t24.com.tr/yazarlar/nil-mutluer/diyaneti-tartismak-2-cenneti-kazanmak-ve-diyamet-ekonomi-politigi>,11003 /02.04.2015.

TARHANLI, İftar (1996), Türkiye Cumhuriyeti’nde Diyanet İşlerinin Düzenlenmesi, **Din-Devlet İlişkileri Sempozyumu**, s. 111-129.

TUNAYA, Tarık Zafer (1981), Devrim **Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul: Turhan Kitapevi.

TÜRK TABİPLER BİRLİĞİ (19.01.2015), **Hastanelere din görevlisi uygulaması kabul edilemez!**, <http://www.ttb.org.tr/index.php/Haberler/imam-5095.html> /21.01.2015.

TÜRK TARİH KURUMU (1959), **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II**, Ankara.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ WEB SAYFASI

A. **TBMM 29. Hükümet Programı**,

<https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP29.htm> (02.02.2015)

B. TBMM 30. Hükümet Programı,

<https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP30.htm> (02.02.2015)

TÜRKİYE DİYANET VAKFI, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul: TDV Yayınları.

TÜRKİYE DİYANET VAKFI WEB SAYFASI

A. **Hakkımızda**, <http://www.diyanetvakfi.org.tr/site/icerik/hakkimizda-1038/02.02.2015>.

B. **TDV Genel Merkez ve Şube Gelir-Giderleri**,
<http://www.diyanetvakfi.org.tr/site/icerik/tdv-genel-merkez-ve-subeler-gelir-ve-giderleri-1049/02.02.2015>.

C. **Eğitim-Öğretim Faaliyetleri**,
<http://www.diyanetvakfi.org.tr/site/icerik/egitim-ogretim-faaliyetleri-1077/02.02.2015>.

D. **Genel Mevzuat**, <http://www.diyanetvakfi.org.tr/site/icerik/mevzuatlar-ve-genelgeler-1083/02.02.2015>.

TUTUM, Cahit (1976), Yönetimin Siyasallaşması ve Partizanlık, **Amme İdaresi Dergisi**, Sayı:9, Yıl:Aralık/1976, ss.9-32.

TÜRKÖNE, Mümtazer (1995), Sosyal Barışın Dayanağı Olarak Diyanet İşleri Başkanlığı, **TDV Bülteni**, Sayı: 34-35, ss. 42-43.

USLU, Cennet, (2011), **Doğal Hukuk ve Doğal Haklar: İnsan Haklarının Felsefi Temelleri**, Ankara: Liberte Yayınları, Ankara.

UYANIK, Necmi (2015),Demokrat Parti Dönemi Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere Kurulu Kararları Üzerine Bir Değerlendirme, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 37, ss: 85-114.

YAMAN, Ahmet (2000), Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA) Üzerinde Fıkıh Merkezli Eleştirel Bir Okuma, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 10, ss. 119-140.

YAR, Erkan (2001), Dinin Siyasallaşması ve Dinsel Bürokrasi, **İslamiyat**, Cilt: 4, Sayı: 1, ss. 43-52.

YAVUZ, Hakan (2005), **Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve AK Parti**, İstanbul: Kitap Yayınevi, İstanbul.

YENİ ŞAFAK (15.12.2013), **Cemaatler sivil toplum kuruluşu değildir**,
<http://www.yenisafak.com.tr/pazar/cemaatler-sivil-toplum-kurulusu-degildir-593365/02.02.2015>.

(22.11.2014), **“Camileri Halk Kendi Cebinden İnşa Ediyor”**,
<http://www.yenisafak.com.tr/aktuel/camileri-halk-kendi-cebinden-insaa-ediyor-620493/05.12.2014>.

YEŞİLAY (t.y.), Yeşilay ve Diyanet’ten Bağımlılıkla Mücadele İçin İşbirliği, Yeşilay Derneği, <http://www.yesilay.org.tr/tr/haberler/detay/yesilay-ve-diyanet-ten-bagimlilikla-mucadele-icin-isbirligi/09.05.2015>.

YILDIZ, M. Cengiz (2002), Resmi Dinsel Bürokrasinin Temsilcisi Olarak Diyanet ve Alevilik, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, C:1, S:1, ss: 1-17.

YILMAZ, Mehmet Nuri (1996), Diyanet İşleri Başkanlığı ve Milli Bütünlüğümüz, Tartışılan değerler açısından Türkiye, **Diyanet Sempozyum**, 17-18 Haziran 1995, ss. 157-160.

ZAMAN GAZETESİ (31.03.2002), **M. Nuri Yılmaz: Milli Güvenlik Kurulu’nu üç defa ziyaret ettim**, <http://arsiv.zaman.com.tr/2002/03/31/roportaj/h1.htm/15.01.2015>.

(26.09.2005), **Medeniyetler diyalog için Hatay’da buluştu**, http://www.zaman.com.tr/_medeniyetler-diyalog-icin-hatay-da-bulustu_213716.html/15.01.2015.

(17.04.2006), **Atalay: Medeniyetler Buluşması için 1 milyon YTL kaynak aktarıldı**, http://www.zaman.com.tr/_atalay-medeniyetler-bulusmasi-icin-1-milyon-ytl-kaynak-aktarildi_276631.html/15.01.2015.

(28.02.2008), **BBC’nin ‘dinde reform’ haberine yalanlama**, http://www.zaman.com.tr/gundem_bbcnin-dinde-reform-haberine-yalanlama_657867.html/15.01.2015.

(28.09.2014), **“Diyanet dinî bir kuruluş mudur?”**, Taceddin Kayaoğlu.

ZENGİN ARSLAN, Berna (2015), **Aleviliği Tanımlamak: Türkiye’de Dinin Yönetimi, Sekülerlik ve Diyanet**, Mülkiye Dergisi, 39 (1), 135-158.

ZÜRCHER, Eric Jan, (2010), **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İstanbul: İletişim Yayınları.

EKLER

DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI DERGİSİ

DİNİ, AHLAKİ, EDEBİ, MESLEKİ AYLIK DERGİ

3. Cilt

Aralık - 1964

12. Sayı

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
İRŞAD YOLU Osman KESKİOĞLU	259
DİN ADAMININ CEMİYET İÇİNDEKİ YERİ Doç. Dr. İbrahim Ağâh ÇUBUKCU	261
NA'T-İ NEBEVİ Mehmet Nuri GENCOSMAN	262
MÜBÂREK RAMAZAN AYINDA CAMİLERİMİZDE YAPILA- CAK VAAZLAR İÇİN, DİYANET İŞLERİ BAŞKANLI- ĞINCA TESBİT OLUNAN KONULAR	263
İSLÂMDA ÇALIŞMANIN ÖNEMİ Mehmet Şevket KUŞAK	268
İSLÂMDA SAN'ATIN ÖNEMİ Hamza AYAN	273
OSMANLI ŞEYHÜLİSLÂMLARININ TERÂCİM-İ AHVÂLİ ... FETVÂ EMİNLERİ	277 279
M. Vâmîk Şükrü ALTINBAŞ	
BAŞARILI MESLEKDAŞLARIMIZ HABERLER	280 281

**MÜBÂREK RAMAZAN AYINDA CAMİLERİMİZDE YAPILACAK VAAZLAR İÇİN
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞINCA TESBİT OLUNAN KONULAR**

1 — DİNİN LÜZUMU

- 1) Din insanlara niçin lâzımdır.
- 2) Dinin tarifi.
- 3) İslâm dininin bu tarife uygunluğu.
- 4) İslâm dininin gayesinin dünyevî ve uhrevî saadet olduğu.
- 5) İnsan fıtratına uygunluğu.
- 6) İfrat ve tefrit arasında mutedil bir yolu gösterdiği.

2 — ALLAH'IN VARLIĞINA İMAN

- 1) Allah'ın varlığına imanın insan fıtratından olduğu.
- 2) Kâinat'ın Allah'ın varlığına şahadet eden bir delil olduğu.
- 3) Müsbet ilme İslâm dininin verdiği üstün değer.
- 4) Bu ilimlerle mücehhez din adamlarının bu günün medeniyetinin ortaya çıkmasındaki hizmetleri (bu kişilerin cemaate tanıtılması, örnek olarak gösterilmesi).
- 5) Tevhid'in mânası 'İhlâs suresi'ne kısa bir bakış.
- 6) Allah'a inanmanın ve tevhid'in insanlara sağladığı huzur.

3 — ALLAH SEVGİSİ VE KORKUSU

- 1) Allah'ı sevmenin lüzumu ve nasıl olacağı.
- 2) Allahü teâlânın kulunu ve kulun Allah'ı sevmesinin alâmetleri.
- 3) Allah sevgisini takviye eden sebepler.
- 4) Allah'dan korkmanın ne demek olduğu.
- 5) Allah'dan korkmanın şekilleri ve alâmetleri.
- 6) Allah'dan en çok korkanlar.
- 7) Allah korkusunun ameli hayattaki tesiri.

4 — PEYGAMBERLERE İMAN

- 1) Peygambere olan ihtiyaç.
- 2) Peygamberlerin vasıfları.

- 3) Bu vadede Hristiyanlıkla aramızdaki fark.
- 4) Bütün Peygamberlere iman ve keyfiyeti, bunlar arasında Peygamberimizin mevkii.
- 5) Peygamberlere imanın sağladığı fayda.

5 — ÂHİRETE İMAN

- 1) Âhiretin varlığına inanmanın mâkuliyeti.
- 2) Âhiretin olmadığını tasavvurun doğuracağı zararlar.
- 3) Kur'an'daki birr ü takvâ âyetleri; bu âyetlere uymanın mü'mine dünyada sağlayacağı olgunluklar ve bu güzel hallerin âhirette bizi ulaştıracağı mutluluklar.

6 — KADERE İMAN

- 1) Kaderi nasıl anlamamız gerektiği.
- 2) Bu anlayışın insana sağlayacağı mutluluk.
- 3) Kader akidesinin yanlış anlaşılmasının tevliid ettiği zararlar.

7 — İBADETLER

- 1) İbadet nedir.
- 2) Lüzumu.
- 3) İbadetlerin gayesi, faydaları ve mevkii.

8 — NAMAZ

- 1) Namazın farziyeti, tarihçesi.
- 2) Dinimizdeki önemi.
- 3) Namaza ait hükümler.
- 4) Taharet; temizliğin önemi ve çeşitleri.
- 5) Namazın güzel ahlâka ulaşmadaki değeri.

9 — CUMA NAMAZI

- 1) Tarihçesi.
- 2) Keyfiyeti.
- 3) Önemi.
- 4) Sağladığı faydalar.

10 — CEMAAT ve CÂMÎ ÂDABI

11 — ORUÇ

- 1) Oruç'un tarifi.
- 2) Çeşitleri.
- 3) Ramazan ve Ramazan orucu.
- 4) Nefis mücadelesindeki ve diğer yönlerden önemi.

12 — ZEKÂT

- 1) Tarifi.
- 2) Tarihçesi.
- 3) Ferdî ve içtimâî hayattaki faydaları.
- 4) Keyfiyeti.
- 5) Her cins mallardan verilecek zekât miktarı (Kasaplık ve besi mallarından, mal itibarı ile değil, ticaret malı olarak zekât verileceğinin açıklanması).

13 — FITIR SADAKASI

- 1) Fitir sadakasının vâcip olduğu.
- 2) Fitir sadakasının önemi.
- 3) Fitir sadakasının miktarı ve buna esas olan maddeler.
- 4) Fitir sadakası kimlere vâcip olduğu; ev halkından küçük çocukların, hizmetçi ve deli olanların sadakaları.
- 5) Fitir sadakasının kimlere verileceği (Verilen kimsenin bundan faydalana bilmesi için bayramdan önce verilmesi).
- 6) Nâfile sadakalar. Nâfile sadakaların fert ve toplum üzerindeki faydaları. Nâfile sadaka çeşitleri (Çocuk Esirgeme Kurumu, Kızılay, Türk Hava Kurumu gibi kurumlar da bahis konusu edilecek).

14 — HAC

- 1) Haccın farziyeti, içtimâî önem ve gayesi.
Haccın şartı, rüknü, vâcip ve sünnetleri.
- 2) Bedel gönderenler ile gönderileceklerin vasıfları.
- 3) Kadınların haccı.
- 4) Nâfile hac için ayrılan para diğer harırlara harcanacak olursa, sevabının nâfile hac sevâbına denk olduğu.

15 — KURBAN

- 1) Kurbanın vücubu ve hikmeti.
- 2) Kurban edilmesi câiz olan hayvanlar.
- 3) Kurbanın kesilme vakti.
- 4) Kurban etinin taksimi ve derileri.

16 — AHLÂK KONULARI

- 1) Ahlâkın fert ve cemiyet hayatındaki önemi.
- 2) Güzel ahlâkın alâmetleri.
- 3) İmanın ahlâk ile ilgisi.
- 4) İbadetin ahlâk üzerindeki tesirleri.

17 — SEVGİ ve SAYGI

- 1) İslâm'da sevgi ve saygı.
- 2) Allah için sevişmenin önemi.
- 3) Sevmenin ve sevilmenin âmilleri.
- 4) Karşılıklı sevgi ve saygı sayesinde cemiyetin ayakta durabileceği.
- 5) Büyüklere saygının İslâm şiarı olduğu.
- 6) Büyüklerine saygı göstermeyenlerin Peygamber yolunda olmadıkları.

18 — İSLÂM'IN İLME ve AKLA VERDİĞİ DEĞER

- 1) İbadet için ilmin lüzumu.
- 2) Farzı ayın olan ilimler.
- 3) Farzı kifâye olan ilimler.
- 4) İslâm dini akla hitap eder.
- 5) Akli olmayanın mükellef olmadığı.

19 — ÇALIŞMAK

Dünya ve âhiret için çalışmak (dünya için çalışmanın, Allah'ın emrine uygun olmak şartıyla, âhiret çalışması haline getirilebileceği.

20 — SAN'AT

- 1) San'at'ın önemi.
- 2) Sanatkârda aranılan vasıflar.

21 — İKTİSAT

- 1) Vecibelerin gerektirdiği yerlerde bir takım harcamalardan kaçınmanın doğru olmayacağı, iktisadın bu harcamaları ihtiyaca cevap verecek kadar yapmak olduğu.
- 2) İktisad ve tebzir (savurganlık) hudutlarını tayinde gelirin esas olduğu.

22 — İSRAF ve İNFAK

- 1) İsrâf : Dinen yasak olan şeylerle, faydasız olan veya zararlı olan şeylere yapılan harcamalar.

Not :

- 1) İsrâfın küçüğü büyüğü olmayıp hükümlerinin aynı olduğu,
- 2) Vakti israf etmenin zararları üzerinde önemle durulması.
- 2) İnfak : Dinen emredilen ve faydalı olan şeylere yapılan harcamalar.

23 — SAĞLIĞIMIZI KORUMA

- 1) Sıhhati korumak ve tehlikelerden kaçınmak.
- 2) İslâm'da tıbbı verilen önem.

24 — İSLÂM'da BÂTİL İNANIŞLARIN ve UĞURSUZLUK TELÂKKİSİNİN YERİ OLMADIĞI

- 1) Şuna buna raslamanın, baykuşun tavşan veya tilkinin iyi veya kötü hiçbir tesiri olmadığı; gaybı bunların bilemeyeceği; gün ve zamanın kötüsü olmadığı; bu gibi vehimlere kapılarak vakitlerin heder edilmemesi.
- 2) Falcılık, üfürücülük ve diğer hurafelerin İslâm'da yeri olmadığı.

25 — ŞÜKÜR

Şükür : Bize verilmiş olan nimetleri, verilmiş gayesine uygun olarak kullanmak.

26 — SABIR VE SEBAT

Sabır ve sebâtın muvaffakiyete ulaşmaktaki rolü.

27 — TEVEKKÜL

- 1) Tevekkülün tarifi.
- 2) Tenbel tenbel oturmanın, Allah'a tevekkül değil, isyan olduğu.

28 — HAYÂ

İslâm'da hayâ.

29 — ANA-BABA HAKLARI

Dinimizin ana-baba haklarına verdiği önem.

30 — EVLENMEK

- 1) Dinimizin evlenmeye verdiği önem ve değeri.
- 2) Evlenmede başlık (başlığın iyi şey olmadığı ve mihrin başlık olmayacağı açıklanmalıdır).

31 — ÂİLE HAYATI

Karı-koca hakları.

32 — EVLÂT YETİŞTİRMEK VE ÇOCUK TERBİYESİ

33 — AKRABA VE KOMŞU HAKLARI

34 — İSLÂM'DA MÜSAFİRPERVERLİK

- 1) Sahavetin önemi.
- 2) Müsafiri karşılama ve ağırlama.
- 3) Müsafire hüsnü muamele (bu hususta misaller).

35 — İSLÂM'DA BİRLİK VE BERABERLİK

- 1) Topluluğun rahmet, ayrılığın azab olduğu.
- 2) Allah'ın yardımı toplum ile olduğu.
- 3) Bütün müşküllerin elbirliği ile yenilebileceği.
- 4) Ayrılığın zararları (ayrılıkları doğuran sebepler üzerinde önemle durulacak).

36 — FİTNE VE TEFRİKADAN SAKINMAK

- 1) Fesat çıkaran bozguncuların Allah katındaki cezaları.
- 2) Fitnenin katilden fena olduğu.

37 — NİFAK VE RİYÂ

- 1) Nifak ve Riyânın tarifleri.
- 2) İtikad, amel ve muamelede nifak ve riyânın hükümleri; çeşitli zararları ile bu hastalıktan kurtuluş çareleri.

38 — İSLÂM'DA NEFİS MÜCADELESİNİN ÖNEMİ

39 — MERHAMET VE ŞEFKAT

- 1) İslâm dininde merhametin önemi.
- 2) Merhamet ve şefkâtin lâf ile değil iş ile olacağı.
- 3) Merhamet edenlerin Allahü teâlânın rahmetine mazhar olacakları.
- 4) Âcizlere ve eli altında bulunanlara karşı merhamet.

40 — YARDIMLAŞMA

- 1) İslâm dininin yardımlaşma dini olduğu.
- 2) Dinimizin içtimâî yardıma verdiği önem.
- 3) Yardımın pek makbul bir ibadet olduğu.
- 4) Yardımın çeşitleri ve faydaları.
- 5) Müslümanların bir vücut gibi olduğu.
- 6) Yoksul ve felâket-zedelerle yardım.
- 7) Hayır kurumlarının önemi.

41 — ÖKSÜZ, YOKSUL VE FELÂKET-ZEDELERİ HİMAVE

- 1) Yetimlerin malını korumak ve bunların eğitim ve öğrenimleri.
- 2) Onları kendi çocukları gibi gözetmek.
- 3) Onlara yapılan iyiliklerin mükâfatı; onları başı boş bırakmanın vebâli ve onlara yapılacak haksızlığın cezaları.

42 — HAYVANLARA KARŞI VAZİFELERİMİZ

- 1) Ehli hayvanların yem, su ve tımar işleri.
- 2) Haddinden fazla yük yüklememek ve çalıştırmamak.
- 3) Döl mevsimlerinde kuş ve diğer av hayvanlarını avlamayı dinimizin yasak ettiği.
- 4) Hayvan yetiştirmenin milli servetimizdeki önemi.
- 5) Önemli gıdalarımızın ve giyim eşyalarımızın hayvanlardan temin edildiği.
- 6) Zararlı hayvan ve haşerelerle mücadele.

43 — İSTİKAMET (Dosdoğru olmak)

- 1) İstikametın tarifi.
- 2) Bizzat Peygamberimizin istikametle emrolunduğu.
- 3) Cemiyet yaşayışında istikametın önemi.
- 4) Müstakimlerin mükâfatı.

44 — ADÂLET VE ZULÜM

- 1) Bunların tarifleri.
- 2) Mülkün temeli adalet olduğu.

- 3) Zülmün yazarları.
- 4) İmanda, amelde ve muamelede adâlet.

45 — HAKKA TECÂVÜZ

- 1) Nelerin hakka tecavüz sayılacağı.
- 2) Aldatmanın, başkasına zarar vermenin haram olduğu.

46 — ÜLÜLEMRE İTAAT

- 1) Din ve dünya işlerinin düzeni için hükûmete ve ülülemre itaatın lüzumu.

47 — EMANETE RİAYET VE AHDE VEFA

- 1) Emanetin imandan geldiği.
- 2) Korumakla mükellef olduğumuz maddî ve mânevî emanetler.
- 3) Emanete ihanetin cemiyet hayatında ve Allah katındaki cezası.
- 4) Verdiği sözde durmanın İslâm dininin icabı, müslümanlığın şiarı olduğu.
- 5) Emanete riayet ve ahde vefa sayesinde fertlerin ve milletlerin itibar bulabileceği.

48 — İSLÂM DİNİNİN BARIŞA VERDİĞİ ÖNEM

- 1) İslâm dininin barış dini olduğu.
- 2) Dinimizde üç günden ziyade küs durulamıyacağı.
- 3) İslâm dininde din kardeşine arka çevirmenin doğru olmayacağı.
- 4) Hatâları bağışlamanın fazileti.

49 — SAVAŞ VE SAVUNMA

- 1) İslâm dininin sulh ve müsâlemet dini olduğu.
- 2) Din, vatan ve namus müdafaası için savaşın lüzumu.
- 3) Gazilik ve şehitliğin mertebeleri, bir saat nöbetin mükâfatı.
- 4) İslâm dininin orduya verdiği üstün değer.
- 5) İslâm dinini ordusunun koruduğu.
- 6) Kumandanlara itaatın lüzumu.
- 7) İslâm ve Türk Ordularının bu iman sayesinde sağladığı zaferler.

50 — VATAN VE MİLLET

- 1) Dünyasız âhiret ve vatansız millet olamayacağı.
- 2) Vatan sevgisi, vatan için çalışmaktır.
- 3) Vatan müdafası.
- 4) İnsan kendi başına ve yalnız kendisi için yaşamadığı için mensubu bulunduğu milletin bir cüzü olduğunu düşünerek millet ve vatan uğrunda elele vermek suretiyle çalışmanın ve fedakârlıkta bulunmanın maddî ve mânevî önem ve değeri.

51 — AĞAÇ YETİŞTİRME

- 1) Ormanları korumanın önem ve faydaları.
- 2) Ziraatte yeni usuller tatbikının lüzumlu olduğu.

52 — BÜYÜK VE KÜÇÜK GÜNÂHLAR

Büyük ve küçük günâhların neler olduğu.

53 — İNTİHAR, ADAM ÖLDÜRMEK VE KANGÜTMEK

- 1) İntihar ve cezası.
- 2) Adam öldürmenin en büyük günâh olduğu.
- 3) Kan gütmenin insanlıkla bağdaşamıyacağı.
- 4) Kan gütmelerde ocakların söndüğü.
- 5) Herkesin hakkını kanun yoluyla almasının lüzumu; doğrudan doğruya ihkak-ı hakka kalkışmanın Ceza Kanunumuzda suç teşkil ettiği.

54 — YEMİN

- 1) Yeminin çeşitleri, bunlara terettüp eden hükümler.
- 2) Hangi hallerde yemin yapılabileceği.
- 3) Yalan şahitliğinin fert ve cemiyetteki zararları.
- 4) Kanunlardaki yeminin dindeki yeminden farklı olmadığı.

55 — TÖVBE VE HELÂLLAŞMAK

- 1) Tövbenin tarifi, hakikati ve helâllasma keyfiyeti.
- 2) Bir günâhın akabinde tövbenin lüzumu.

3) Tövbenin kabulünün şartları.

4) Tövbe edenlerin dereceleri.

56 — İÇKİ VE KUMAR

- 1) İçkinin ve kumarın haram oluşu.
- 2) Ferdî olarak akıl ve bünyeyi tahrip edişi ve serveti mahvetmesi.
- 3) Sebep olacakları diğer zararları.

57 — FUHUŞ

Fuhuşun dinen haram oluşu; ferdî ve içtimâî zararları.

58 — RÜŞVET

- 1) Rüşvetin haram olması, hikmeti ve Allah katındaki cezası.
- 2) Alan, veren ve vasıta olanın aynı hükmünde olduğu.

59 — KAÇAKÇILIK VE HIRSIZLIK

- 1) Hırsızlığın haram olması ve hikmeti.
- 2) Kaçakcılığın hırsızlıktan da kötü olduğu, devletine, milletine ve dolayısıyla dinine karşı bir ihanet olduğu, memleket iktisadiyatını sarsacağı.

60 — HASED, GİBTA VE MÜNAFESE (Hayırda yarış)

- 1) Hasedin tarifi, tarihçesi ve sebebi.
- 2) Kimlerde bulunabileceği ve alâmetleri.
- 3) Hased edene ve hased olunana gelen maddî ve mânevî zararlar ile cemiyette yaptığı zararlar ve hasedden kurtuluş çareleri.
- 4) Gıbtanın tarifi ve kimlere gıbta edileceği.
- 5) Münafesenin tarifi, dünya ve âhiret saadeti bakımından önem ve değeri.

61 — KÖTÜ HUYLAR

Yalan, gıybet, nemiyme (koğuculuk) ve fesat çıkarmak gibi dil âfetlerinin dinde yasak olduğu ve bunların doğurduğu zararlar.

62 — GURUR, KIBİR VE UCB (Kendini beğenmişlik)

İslâm'da gurur, kibir ve ücbun (kendini beğenmişliğin) yeri olmadığı. Kibirin zararları.

ADALET BAKANLIĞI İLE DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI ARASINDA TUTUKLU VE HÜKÜMLÜLERİN DİNİ VE AHLAKİ GELİŞMELERİNİ SAĞLAMAYA YÖNELİK İŞBİRLİĞİ PROTOKOLÜ

AMAÇ ve KAPSAM

Madde 1- Bu Protokol'ün amacı, ceza infaz kurumları ve tutukevlerinde bulunan hükümlü ve tutukluların dinî ve ahlakî duygularını geliştirerek, yeniden topluma kazandırılmalarını sağlamaktır.

Protokol yukarıda belirlenen amaçlar doğrultusunda, taraflar arasında yapılacak işbirliğini kapsar.

SORUMLULUK

Madde 2- Bu Protokol'ün yürütülmesinde taraflar eşit derecede sorumludur. Protokol'de yer alan hükümlere işlerlik kazandırmak amacıyla; merkezde Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü ile Diyanet İşleri Başkanlığı, taşrada Cumhuriyet başsavcıları ve kurum müdürleri ile il ve ilçe müftülükleri yetkili ve sorumludurlar.

TANIMLAR

Madde 3- Bu Protokol'de

Bakanlık: Adalet Bakanlığını;

Başkanlık: Diyanet İşleri Başkanlığını;

Kurum: Tutukevi, Kapalı, Açık Cezaevi ve Çocuk İslahevi gibi tüm Ceza Infaz Kurumları ve Tutukevlerini;

Müftülük personeli: İlâhiyat Fakültesi Mezunu müftü, müftü yardımcısı, şube müdürü, vaiz, vaize, din hizmetleri uzmanı ve imam-hatipleri ifade eder.

GÖREV ve YÜKÜMLÜLÜKLER

Madde 4- Protokol hükümlerinin yürütülmesinde görev ve yükümlülükler şunlardır:

A- Adalet Bakanlığının Görev ve Yükümlülükleri:

1. Kurum içinde derslerin işlenmesine uygun bir yerin derslane hâline getirilmesini sağlamak ve imkânlar ölçüsünde eğitici araç ve gereçleri temin etmek,

2. Derslerin belli bir düzen içerisinde yürütülmesi için gerekli önlemleri almak,

3. Derslerde görevlendirilecek müftülük personelinin, emniyetli ve huzurlu bir ortamda çalışmaları için gerekli önlemleri almak,

4. Derse katılacak hükümlü ve tutukluların, suç ve öğrenim durumlarına göre gruplandırılmalarını sağlamak,

5. Kadrolu olarak kuruma atanan müftülük personeline günde 2 saat, dışardan gelen personele fiilen girdikleri ders saati kadar "ek ders" ücreti ödemek,

6. Ders ve konferans vermek ve rehberlik yapmakla görevlendirilen müftülük personelinin kurum araçlarından yararlanmalarını ve bu elemanlara kurumlarda imkânlar ölçüsünde ayrı mekânlar sağlamak,

7. Hükümlü sicil müşahede fişlerinde yer alan "Din" bölümünün kurumda görevlendirilen müftülük personeli tarafından doldurulmasını sağlamak,

8. Kurumların yayın seçici kurulunda müftülük personelinin de görev alarak, kütüphanede bulunan dinî kitapların gözden geçirilmesini ve bağış yoluyla kurumlara alınan dinî kitapların bu görevliler tarafından incelenmesini sağlamak.

B- Diyanet İşleri Başkanlığının Görev ve Yükümlülükleri:

1. Kurumların büyüklüğü ve niteliği göz önüne alınarak, kurumlara "Dini Danışman" olarak müftülük personeli görevlendirmek,

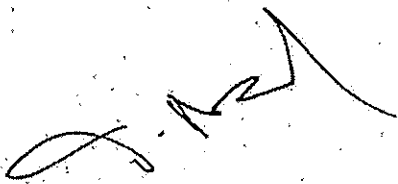
2. Müftülük personeline, tutuklu ve hükümlülere dinî ve ahlakî bilgiler vermek, bu konulardaki yanlış bilgilerini düzeltmek, dinî duygu ve düşüncelerini geliştirerek, insan, aile, millet ve vatan sevgisini aşılamak,

Bunu sağlamak için kurumlarda haftada en az iki gün Din Kültürü, Ahlak Bilgisi Dersi ve dinî sohbetler ile ayda bir kez konferans vermek üzere, "Din ve Moral Hizmetleri" görevini yürütmek,

Sosyal ve kültürel faaliyetler kapsamında, istek halinde Kur'an-ı Kerim öğretimi ve dinî vecibelerin yerine getirilmesini sağlamak,

3. Ders verecek olan müftülük personelinin, ünite alt başlıklarını ayrıntılı olarak hazırlayarak, kurum idaresine iletmesini temin etmek,

4. Ders konularının seçimini, hükümlü ve tutukluların özellikleri, Adalet Bakanlığı'nın Müfredat Programı ve Milli Güvenlik Kurulu'nun Tavsiye Kararlarını da dikkate alarak yapmak,

5. İdareye verilecek dilekçelerle, hükümlü ve tutukluların dinî konulardaki özel görüşme taleplerini karşılamak,

6. Kurumlarda görevlendirilen müftülük personelinin denetimlerinin yapılarak, düzenlenen raporlardan bir örneğini Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğüne ulaştırmak,

7. Kurumların yayın seçici kurullarında, müftülük personelinin de görev almasını, kütüphanede bulunan dinî kitapların gözden geçirilmesini ve bağış yoluyla kuruma alınan dinî kitapların bu görevliler tarafından incelenmesini sağlamak,

8. Başkanlık ve Diyanet Vakfı yayınları ile Adalet Bakanlığı kütüphanelerini imkânlar ölçüsünde ücretsiz olarak desteklemek.

C- Ortak Görev ve Yükümlülükler:

1. Görevlendirilen müftülük personeli günde 6 saat maaş karşılığı kurumda görev yaparlar. Cuma günleri müftülükçe belirlenen camilerde vaaz ederler.

2. Görevlendirilen müftülük personeli, çalıştıkları kurum Cumhuriyet başsavcılarının olumlu görüşü üzerine izinlerini müftülükten alırlar.

3. Ceza infaz kurumlarına atanacak olan personel, öncelikle Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından düzenlenecek ortak programa uygun olarak hizmet öncesi eğitimden geçirilir ve belirli dönemlerde hizmet içi eğitime alınırlar.

4. Kurs sonunda, kursa katılan müftülük personeline belge verilir.

5. Hizmet öncesi ve hizmet içi eğitim kursuna katılan ve belge alan müftülük personeli, kurumlarda öncelikli görevlendirilirler.

DEĞİŞİKLİK

Madde 5- Taraflardan biri Protokol'de değişiklik önerdiği takdirde, bu önerisini yazılı olarak karşı tarafa bildirir. Protokol değişiklikleri, Adalet Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nca gerçekleştirilir.

SONA ERDİRME

Madde 6- Protokol'e süre konulmamıştır. Taraflar anlaşmak suretiyle bu Protokol'ü yürürlükten kaldırabilirler.

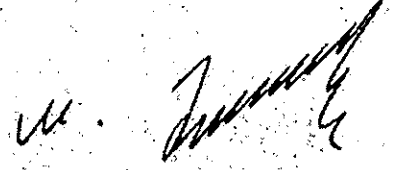
YÜRÜRLÜK

Madde 7- 2992 sayılı "Adalet Bakanlığı'nın Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun"un 5. ve 11. maddeleri ile 633 sayılı "Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun"a dayanılarak hazırlanan bu Protokol, 15 Mayıs 2001 tarihinde yürürlüğe girer.

ANKARA, 30. MART 2001

İhsan ERBAŞ
Adalet Bakanlığı
Müsteşarı

Mehmet Nuri YILMAZ
Diyanet İşleri
Başkanı

**ADALET BAKANLIĞI İLE DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI ARASINDA
TUTUKLU VE HÜKÜMLÜLERİN DİNİ VE AHLAKİ GELİŞİMLERİNİ
SAĞLAMAYA YÖNELİK PROTOKOL**

AMAÇ

Madde 1- Bu Protokol'ün amacı, ceza infaz kurumları ve eğitimevlerinde bulunan hükümlü ve tutuklulara din hizmetleri, ahlakî gelişim ve manevi rehberlikle ilgili faaliyetler sunmak suretiyle dinî ve ahlakî duygularını geliştirerek yeniden topluma kazandırılmaları sürecine katkı sağlamaktır.

KAPSAM

Madde 2- Protokol; yukarıda belirlenen amaç doğrultusunda yapılacak işbirliğinin esas ve usullerini belirler ve Başkanlık ile Bakanlığın merkez ve taşra teşkilâtını kapsar.

TANIMLAR

Madde 3-Bu Protokol'de,

Bakanlık : Adalet Bakanlığını

Başkanlık : Diyanet İşleri Başkanlığını,

Kurum : Tutukevi, kapalı ve açık ceza infaz kurumu ile çocuk eğitimevi gibi tüm ceza infaz kurumları ve tutukevlerini ve denetimli serbestlik ve yardım merkezi şube müdürlüklerini,

Müftülük personeli :

a) Kurumlarda tam gün esaslı görevlendirilen cezaevi vaizlerini,

b) Dini yüksek öğrenim görmüş müftü, müftü yardımcısı, şube müdürü, vaiz, din hizmetleri uzmanı ve imam-hatipleri,

c) (a) ve (b) maddelerde anılan kadroların herhangi birinden emekli olup da müftülükçe görevlendirilmesi uygun görülenleri,

Din hizmetleri ve ahlaki gelişim faaliyetleri: Din ve ahlak bilgisi dersini, dinî sohbetleri, ayda en az bir kez verilecek konferans etkinliğini, Kur'an-ı Kerim öğretimini ve manevi rehberlikle ilgili faaliyetler ile hükümlü ve tutukluların dinî ve ahlakî gelişimleri için yapılacak benzeri faaliyetleri,

ifade eder.

SORUMLULUK

Madde 4- Bu Protokol'ün yürütülmesinden taraflar eşit derecede sorumludur. Protokol'de yer alan hükümlere işlerlik kazandırmak amacıyla; merkezde Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü ile Diyanet İşleri Başkanlığı, taşrada kurum müdürlükleri ile il ve ilçe müftülükleri yetkili ve sorumludur.

GÖREV ve YÜKÜMLÜLÜKLER

Madde 5- Protokol'ün amacına ulaşabilmesi için tarafların görev ve yükümlülükleri şunlardır:

A- Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğünün Görev ve Yükümlülükleri:

1. Kurum içinde "Adalet Bakanlığına Bağlı Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevlerindeki Tutuklu ve Hükümlülere Verilecek Din ve Ahlâk Bilgisi Müfredatı" çerçevesinde derslerin işlenmesine uygun bir yerin dersane haline getirilmesini sağlamak ve imkânlar ölçüsünde eğitici araç ve gereçleri temin etmek,
2. Din hizmetleri, ahlaki gelişim ve manevi rehberlik faaliyetlerinin belli bir düzen içerisinde yürütülmesi için gerekli önlemleri almak,
3. Bu Protokol kapsamında görevlendirilen personele, çalışmalarını amacına uygun yürütebilmesi için çalışma odası ve sınıf temin etmek, emniyetli ve huzurlu bir ortamda çalışmalarını için gerekli tedbirleri almak,

4. Bu Protokol kapsamında görevlendirilen personelin gerekli görmesi ve talebi doğrultusunda, din hizmetleri, ahlaki gelişim ve manevi rehberlik faaliyetlerine katılacak hükümlü ve tutukluların gruplandırılmalarını sağlamak,
5. İmkânlar ölçüsünde, bu Protokol kapsamında görevlendirilen personele kurum araçlarından faydalanma imkânı vermek,
6. Kuruma yeni gelen tutuklu ve hükümlülerle bu Protokol kapsamında görevlendirilen personelin görüşmesini ve hükümlü gözlem ve sınıflandırma formlarında yer alan "Din" bölümünün ilgili personel tarafından doldurulmasını sağlamak,
7. Bu Protokol kapsamında görevlendirilen personelin, kütüphanede bulunan veya kuruma gelen dini kitapları gözden geçirmesini sağlamak.

B-Diyanet İşleri Başkanlığının Görev ve Yükümlülükleri

1. Kurumların büyüklüğü, niteliği ile hükümlü ve tutuklu sayısı göz önüne alınarak kurumlara yeterli sayıda öncelikle tam gün görevli cezaevi vaizi, buna imkân olmadığı durumlarda bu Protokol'ün üçüncü maddesinin (b) ve (c) fıkralarında belirtilen personelin görevlendirilmesini sağlamak.
2. Tutuklu ve hükümlülere dini ve ahlâki bilgiler vermek, bu konulardaki yanlış bilgileri düzeltmek, dini ve ahlâki duygu ve düşüncelerini geliştirerek, insan, aile, millet ve vatan sevgisini aşılama için; kurumlarda din hizmetleri, ahlaki gelişim ve manevi rehberlik faaliyetleri görevini yürütmek, istek halinde Kur'an-ı Kerim öğretimi yapmak, dini gün ve haftaların anlamına uygun anma/kutlama programlarını hazırlamak ve dini vecibelerini yerine getirilmesine yardımcı olmak,
3. Verilecek olan derslerin ünite alt başlıklarını ayrıntılı olarak hazırlayarak kurum idaresine iletmesini temin etmek,
4. Din hizmetleri, ahlaki gelişim ve manevi rehberlik faaliyetlerinde; konuların seçimini, hükümlü ve tutukluların özellikleri, Adalet Bakanlığına Bağlı Ceza ve Tutukevlerindeki Tutuklu ve Hükümlülere Verilecek Din ve Ahlâk Bilgisi Müfredat

Programı ve Milli Güvenlik Kurulu'nun Tavsiye Kararlarını da dikkate alarak yapmak,

5. Hükümlü* ve tutukluların idareye verecekleri dilekçeler aracılığıyla dini konulardaki özel görüşme taleplerini karşılamak,

6. Kurumlarda bu Protokol kapsamında görevlendirilen personelin, yılda en az bir kez denetimlerinin yapılarak, düzenlenen raporlardan bir örneğinin de Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğüne ulaştırılmasını sağlamak,

7. Kütüphanede bulunan dini kitapların gözden geçirilmesini ve kurumlara yeni gelen dini kitapların ilgili personel tarafından incelenmesini sağlamak,

8. Kurum kütüphanelerini, Diyanet İşleri Başkanlığı, Diyanet Vakfı yayınları başta olmak üzere, Din İşleri Yüksek Kurulunca tavsiye edilen diğer faydalı dini yayınlar ile imkânlar ölçüsünde ücretsiz olarak desteklemek ayrıca kurumların istekleri doğrultusunda ücretsiz olarak Diyanet Takvimi desteği sağlamak,

C-Ortak Görev ve Yükümlülükler

1. Ceza infaz kurumlarında bu Protokol kapsamında görevlendirilen personele Adalet Bakanlığı Ders ve Ek Ders Saatlerine İlişkin Bakanlar Kurulu Kararı kapsamında Adalet Bakanlığınca ek ders ücreti ödenir.

2. Bu Protokol kapsamında görevlendirilen cezaevi vaizleri, çalıştıkları kurum müdürlüğünün olumlu görüşü üzerine izinlerini müftülükten alırlar.

3. Bu Protokol kapsamında ceza infaz kurumlarında görevlendirilen personel, Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü ile Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından düzenlenecek ortak programa uygun olarak hizmet öncesi eğitimden geçirilir ve belirli dönemlerde hizmet içi eğitime alınırlar.

4. Kurs sonunda, kursa katılan personele belge verilir. Hizmet öncesi ve hizmet içi eğitim kursuna katılan ve belge alan personel, kurumlarda öncelikli görevlendirilirler.

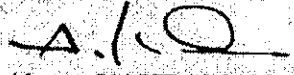
DEĞİŞİKLİKLER

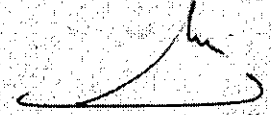
Madde 6- Taraflardan biri Protokol'de değişiklik önerdiği takdirde, bu önerisini yazılı olarak karşı tarafa bildirir. Protokol değişiklikleri, Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nca gerçekleştirilir.

YÜRÜRLÜK

Madde 7- Bu Protokol imzalandığı gün yürürlüğe girer. Protokol süresizdir. Yürürlükten kaldırılmasına taraflar birlikte karar verirler.

ANKARA, 10/02/2011

Ahmet KAHRAMAN
Adalet Bakanlığı Müsteşarı

Prof. Dr. Mehmet GÖRMEZ
Diyanet İşleri Başkanı

**AİLE VE SOSYAL POLİTİKALAR BAKANLIĞI
İLE DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
ARASINDA
İŞBİRLİĞİ PROTOKOLÜ**

Amaç ve Kapsam

MADDE 1- Protokol ile; aile yapısının ve değerlerinin korunması, gelecek nesillere sağlıklı biçimde aktarılmasını sağlamak üzere ailenin güçlendirilmesi, aileyi ve aile içinde bireyi tehdit eden problemler hakkında toplumun duyarlı kılınması, koruyucu önleyici sosyal hizmetlerin etkinliğinin artırılması, aile, kadın, çocuk, genç, yaşlı ve özürlü bireylerin bilinçlendirilmesi ile sosyal destek sistemlerinin güçlendirilerek problemlerin çözümüne katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Protokol, belirtilen amaçlar doğrultusunda Diyanet İşleri Başkanlığı ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı arasındaki işbirliği esaslarını kapsamaktadır.

Tanımlar

MADDE 2- Protokolde geçen "Bakanlık" Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığını, "Başkanlık" Diyanet İşleri Başkanlığını ifade eder.

Sorumluluk

MADDE 3- Bu Protokolün yürütülmesinde taraflar eşit derecede yetkili ve sorumludur.

Yasal Dayanak

MADDE 4- Protokolün dayanağı, 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu, 4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun ve 633 sayılı Aile Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamedir.

İşbirliği Konuları

MADDE 5- Bakanlık ve Başkanlık, aşağıda belirtilen hususlarda işbirliği yaparlar:

a) Aile ile ilgili problemleri tespit ederek bu problemlerin çözümü amacıyla; ailelere yönelik eğitim, danışmanlık ve sosyal hizmet modelleri geliştirmek, bu modellerin uygulamasına yönelik öneriler ortaya koymak ve aile eğitimi ve danışmanlığının içeriğinin belirlenmesinde ortak çalışmalar yapmak.

b) Türk aile yapısının karakteristik özelliklerini ortaya koymak, bu yapıda meydana gelen değişimleri tespit ederek toplumsal etkilerini belirlemek amacıyla yurtiçinde ve yurtdışında araştırma, yayın ve değerlendirme konularını belirlemek ve bu alanda çalışan Bakanlık ve Başkanlık personeline yönelik ortaklaşa yapılacak eğitim programları hazırlamak, seminerler düzenlemek.

c) Aile bireylerinin sorumluluk bilinci kazanmalarını ve karşılaştıkları olay ve olgulara sağlıklı tepkiler verebilmelerini sağlamak amacıyla onları psikolojik, sosyolojik, ekonomik,

hukuki kültürel ve dini konularda bilgilendirecek, dinin yanlış onaylayıcı bir referans olarak kullanılmasını önleyecek, aile değerlerinin korunması, ailede rol paylaşımı, aile içi şiddet, çocuk yetiştirme, ev ekonomisi gibi konularda bilgilendirme ve eğitim faaliyetlerini yürütecek görevliler için eğitim programları düzenleyerek uygulamak ve gerekli materyalleri hazırlamak.

ç) Ailelerin parçalanmasına yol açan göç, boşanma, aile içi ihmal ve istismar ebeveynlerin ölümü, ekonomik güçlükler, sağlık gibi nedenlerin aile fertleri, özellikle de çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerini en az seviyeye indirmek, bu fertlerin toplumda sağlıklı ve başarılı bireyler olarak var olabilmelerini sağlamak üzere toplumsal bütünleşme, psiko-sosyal destek, eğitim ve istihdam konularında ihtiyaç duyulması halinde ilgili kamu kurum ve kuruluşları, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları ile kısa ve uzun vadede işbirliği yapmak ve ortaklaşa projeler hazırlamak.

d) Ailelerin çocukları ile sağlıklı ilişki kurmaları, koruyucu ailelik, çocuk hakları, çocuk ihmal ve istismarının önlenmesi, çocukların suça yöneltilmemeleri, çocukların sokakta çalıştırılmamaları, sokakta bekleyen tehlikeler, çocukların küçük yaşta evlendirilmemeleri, töre cinayetleri, kadının insan haklarının geliştirilmesi, kadına karşı her türlü ayrımcılığın önlenmesi, sorun çözme kapasitelerinin artırılması gibi konularda toplumda bilinç ve duyarlılığın artırılması amacıyla çeşitli faaliyetler yapmak.

e) Bakanlığa bağlı kuruluşlarda öncelikle millî ve dinî günler olmak üzere çeşitli zamanlarda ahlakî, dinî ve millî duyguları geliştirmeye yönelik ortak faaliyetler yapmak.

f) Başkanlık yayınlarının imkânlar ölçüsünde, Bakanlığa bağlı kuruluşlarda bulunan kütüphanelere ücretsiz olarak verilmesine yardımcı olmak. Bakanlık yayınlarının Başkanlığa ve ilgili birimlerine ücretsiz olarak verilmesine yardımcı olmak.

g) Protokolün amaçları doğrultusunda televizyon ve radyo programları yapmak; sosyo-kültürel içerikli kampanyalar açmak; konferans, panel, sempozyum, seminer vb. toplantılar düzenlemek.

h) Başkanlık tarafından yürütülen hutbe, vaaz ve benzeri faaliyetlerden işitme engellilerin yararlandırılmasına katkı sağlamak üzere, camilerde işaret dili tercümanı bulundurulmasına yönelik ortak çalışma yürütmek.

ı) İbadethanelerin özürülüler için erişilebilir ve ulaşılabilir hale getirilmesi konusunda ortak çalışma yapmak.

Personel Görevlendirilmesi ve Uygulama

MADDE 6- Bakanlığa bağlı kuruluşlarda görevlendirilen Başkanlık personeline ilgili mevzuat hükümleri çerçevesinde Bakanlık tarafından ek ders ücreti ödenir.

Protokolün yürürlüğe girmesinden sonra, öngörülen hizmetlerin yürütülebilmesi için ortak faaliyet ve çalışma programı hazırlanır. Periyodik aralıklarla değerlendirilerek raporlanır.

Değişiklik

MADDE 7- Taraflardan biri Protokolde değişiklik yapmak istediği takdirde, bu önerisini yazılı olarak karşı tarafa bildirir. Protokol değişiklikleri, Bakanlık ve Başkanlığın müşterek kararı ile gerçekleştirilir.

Protokolün Süresi

MADDE 8- Protokol herhangi bir süre ile sınırlandırılmamıştır. Taraflardan birinin en az bir ay öncesinden diğer tarafa gerekçelerini de içerecek şekilde yazılı olarak bildirmesi suretiyle ya da yazılı mutabakat sağlanması durumunda Protokol sona erer.

Uyuşmazlıkların Çözümü

MADDE 9- Bu Protokol hükümlerinin uygulanmasından dolayı taraflar arasında çıkabilecek uyuşmazlıklar karşılıklı görüşme yoluyla çözülür.

Yürürlük

MADDE 10- Diyanet İşleri Başkanlığı ile kapatılan Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü arasında akdedilen 26/2/2007 tarihli işbirliği Protokolü, Diyanet İşleri Başkanlığı ile Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü arasında akdedilen 13/3//2008 tarihli işbirliği Protokolü, işbu Protokolün imzalandığı tarihte yürürlükten kaldırılmıştır.

İmza tarihinden itibaren yürürlüğe girecek olan işbu Protokol, iki nüsha halinde düzenlenmiş ve **26.10.2011** tarihinde imzalanmıştır.

Bekir BOZDAG

Başbakan Yardımcısı

Fatma ŞAHİN

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı

Prof. Dr. Mehmet GÖRMEZ

Diyanet İşleri Başkanı

T.C.
AİLE VE
SOSYAL POLİTİKALAR
BAKANLIĞI

**AİLE VE SOSYAL POLİTİKALAR BAKANLIĞI
İLE
TÜRKİYE DİYANET VAKFI
ARASINDA
İŞBİRLİĞİ PROTOKOLÜ**

2013
ANKARA

AMAC

MADDE 1-

Bu Protokol Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Türkiye Diyanet Vakfı arasında işbirliği esaslarını tespit etmek üzere düzenlenmiştir.

KAPSAM

MADDE 2-

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Türkiye Diyanet Vakfı arasındaki işbirliğinin kapsamı aşağıdaki gibidir:

- a) Aile yapısının korunması ve aileyi bir arada tutan değerleri kuvvetlendirmek,
- b) Koruyucu ve önleyici sosyal hizmetlerin etkinliğini arttırmak,
- c) Korunmaya muhtaç bireylere yönelik sosyal destek hizmetlerinin güçlendirilmesine katkı sağlamaktır.

DAYANAK

MADDE 3-

Bu Protokol;

- a) 633 sayılı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin 8 inci maddesinin hükümleri ve 22'nci maddesinin birinci fıkrasının (b) bendi,
- b) 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanununun 4 üncü maddesinin birinci fıkrasının (b) bendi,
- c) Türkiye Diyanet Vakfı Senedinin "Vakfın Faaliyetleri" Başlıklı 3. Maddesinin (t) fıkrası

hükümlerince hazırlanmıştır.

TARAFLAR VE ADRESLER

MADDE 4-

Bu Protokolün tarafları; Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Türkiye Diyanet Vakfı'dır. Protokolde yer alan hususların yerine getirilmesi, gerekli ihbar ve tebligatların yapılabilmesi için taraflar adres değişikliklerini 15 (on beş) gün içerisinde yazılı olarak karşı tarafa bildirmediikleri takdirde aşağıda yer alan adresleri yasal tebligat adresi olarak kabul etmişlerdir.

a) Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı:

Eskişehir Yolu Söğütözü Mah. 2177 Sokak No:10/A Çankaya/ANKARA

Tel: (0 312) 705 40 00 Faks: (0 312) 705 40 11

b) Türkiye Diyanet Vakfı:

Dr. Mediha ELDEM Sokak No:72/B Kocatepe, Çankaya/ANKARA

Tel: (0 312) 416 90 00 Faks: (0 312) 418 19 00

TANIMLAR VE KISALTMALAR

MADDE 5-

Bu Protokolde geçen;

- a) **Bakanlık** : Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığını,

- b) Vakıf : Türkiye Diyanet Vakfını,
c) İl Müdürlüğü : Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüklerini,
ç) Vakıf Şubeleri : Türkiye Diyanet Vakfı Şubelerini,
d) Kuruluş : Bakanlığa bağlı hizmet veren tüm birimleri

ifade etmektedir.

TARAFLARIN YÜKÜMLÜLÜKLERİ

MADDE 6-

1) Bakanlığın Yükümlülükleri;

- a) İşbirliği Protokolünün amacına ve mevzuata uygun olarak işletilmesini sağlamak,
b) Bakanlık yayınlarının imkânlar ölçüsünde Vakıf ve ilgili birimlerine ücretsiz olarak verilmesini sağlamak,
c) Protokolün uygulanmasında yaşanacak anlaşmazlıkların çözümüne yönelik yazılı görüş vermek,
ç) Protokol doğrultusunda; eğitim ve araştırma çalışmalarına ilişkin talepleri değerlendirerek uygun görüldüğünde izin vermektir.

2) Vakfın Yükümlülükleri;

- a) Aile bireylerini psikolojik, sosyolojik, ekonomik, hukuki, kültürel ve dini konularda bilgilendirmek,
b) Bakanlığın Gönül Elçileri/Koruyucu Aile hizmetlerine destek olmak üzere yerel ve ulusal toplantılar düzenleyerek programın içeriğine, hedeflerine ve dini açıdan toplumun bilgilendirilmesine yönelik çalışmalar yapmak, din görevlilerinin katkılarını sağlamak,
c) Vakıf yayınlarının imkânlar ölçüsünde Bakanlığa bağlı kuruluşlara ücretsiz olarak verilmesini sağlamaktır.

3) İl Müdürlüğü ve Vakıf Şubelerinin Ortak Yükümlülükleri;

- a) İl Müdürlüğüne bağlı kuruluşlarda Protokol kapsamında yapılacak çalışmalar için uygun ortamı sağlamak,
b) İl Müdürlüğüne bağlı kuruluşlardan hizmet alan çocuk, genç, yaşlı, kadın ve engellilerin Protokol çerçevesinde yapılacak etkinlik ve çalışmalara, personel refakatinde planlı ve düzenli bir şekilde katılımlarını sağlamak,
c) Protokol kapsamında yapılan çalışmaların değerlendirilmesine ilişkin raporları üçer aylık dönemler halinde Bakanlığa ve Vakfa göndermek,
ç) Protokolde öngörülen hizmetlerin yürütülebilmesi için ortak faaliyet ve çalışma programı hazırlamak,
d) Protokol kapsamında yapılacak tüm etkinlikleri koordineli olarak yürütmek,
e) Protokol kapsamında yapılacak tüm çalışma veya faaliyetlerde özel hayatın gizliliğinin korunarak kişisel özgürlüklerin ve kişilik haklarının ihlal edilmemesine hassasiyet göstermektir.

4) Tarafların Ortak Yükümlülükleri;

- a) Ailelere yönelik eğitim, danışmanlık ve sosyal hizmet modelleri geliştirmek, bu modellerin uygulanmasına yönelik önerilerde bulunmak, aile eğitimi ve danışmanlık hizmetinin içeriğinin belirlenmesinde çalışmalar yapmak,
- b) Çocuk ihmal ve istismarının önlenmesi, töre cinayetleri, aile içi şiddet gibi sorun alanlarında toplumun farkındalık ve duyarlılığının artırılmasına yönelik ortak projeler geliştirmek, var olan projeleri desteklemek ve yaygınlaştırmak üzere işbirliği yapmak,
- c) Ailenin parçalanmasına yol açan boşanma, aile içi ihmal ve istismar, ebeveynlerin ölümü, göç, ekonomik güçlükler ve sağlık sorunları gibi nedenlerin aile bireyleri üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak üzere psiko-sosyal destek, eğitim ve istihdam gibi ihtiyaç duyulan konularda projeler geliştirmek ve uygulamak,
- ç) Yurtiçi ve yurtdışında araştırma, yayın ve değerlendirme konularını belirlemek, Protokol kapsamına giren konulara ilişkin Bakanlık ve Vakıf personeline yönelik eğitim programları hazırlamak,
- d) Protokolün amaçları doğrultusunda televizyon ve radyo programları yapmak; sosyo-kültürel içerikli kampanya, konferans, panel, sempozyum ve seminer düzenlemektir.

PROTOKOLÜN SÜRESİ

MADDE 7-

Bu Protokolün süresi beş (5) yıldır. Sürenin bitiminden en az 3 (üç) ay önce yazılı olarak uzatılmayacağı bildirilmediği takdirde Protokol hükümleri aynı şartlarla 5 (beş) yıl daha uzatılmış sayılır.

EK PROTOKOL, FESİH VE DEĞİŞİKLİK

MADDE 8-

- a) Taraflar Protokolün yürürlükteki süresi içerisinde hizmetin daha iyi yapılabilmesini sağlamak üzere Protokolde değişiklik veya ek yapılmasını isteyebilir.
- b) Taraflar hak ve yükümlülüklerine uymadığı takdirde, Protokolün iki tarafça feshi istenebilir. Taraflardan biri Protokolü sonlandırmak isterse, fesih kararı almadan uygulanacak işlemlerin yerine gelmesi açısından 1 (bir) ay öncesinden yazılı olarak bilgi vermek zorunluluğu vardır.
- c) Taraflardan biri Protokolde değişiklik yapmak istediği takdirde, bu önerisini yazılı olarak karşı tarafa bildirir. Protokol değişiklikleri, tarafların müşterek kararları ile gerçekleştirilir.

DİĞER HUSUSLAR

MADDE 9-

Protokolde yer almayan konular, yürürlükteki kanun ve ilgili mevzuat çerçevesinde yürütülür.

ANLAŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜ

MADDE 10-

- a) Protokolün uygulanmasından doğacak uyuşmazlıklar, taraflar arasından belirlenecek alanında uzman üçer kişiden oluşturulacak bir komisyon tarafından çözümlenir.

b) Protokolün uygulanmasından kaynaklanan uyuşmazlıkların yargıya intikali halinde ise Ankara Mahkemeleri ve icra daireleri yetkilidir.

YÜRÜTME

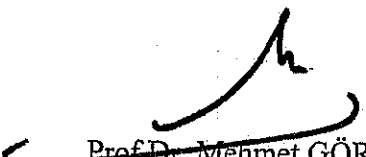
MADDE 11-

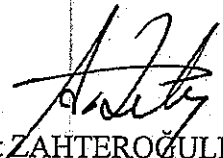
Bu Protokol hükümleri Bakanlık ile Vakıf tarafından yürütülür.

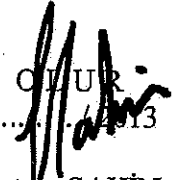
YÜRÜRLÜK

MADDE 12-

Bu Protokol 5 (beş) sayfa, 12 (on iki) maddeden ibaret olup, taraflarca imzalandığı tarihten itibaren yürürlüğe girer.

Prof. Dr. Mehmet GÖRMEZ
Türkiye Diyanet Vakfı Mütevelli Heyet
Başkanı

Ahmet ZAHTEROĞULLARI
Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı
Müsteşarı

OLUR
.....2013
Fatma ŞAHİN
Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı

**DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
İLE
SAĞLIK BAKANLIĞI
ARASINDA İŞBİRLİĞİ PROTOKOLÜ**

AMAC

Madde 1. Bu protokolün amacı, Diyanet İşleri Başkanlığı ile Sağlık Bakanlığı arasındaki ana çocuk sağlığı ve üreme sağlığı konusundaki işbirliğinin esas ve yükümlülüklerini belirlemektir.

KAPSAM

Madde 2. Bu protokol, Sağlık Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı işbirliğinde ülke genelinde, sağlıkla ilgili konularda, toplumun duyarlılığının artırılması ve bilgilendirilmesi ile ilgili esas ve yükümlülükleri kapsar.

DAYANAK

Madde 3. Bu Protokol, 633 Sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönergesi, Diyanet İşleri Başkanlığı 2007 Genelgesi ile 181 Sayılı Sağlık Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, 2827 Sayılı Nüfus Planlaması Hakkındaki Kanun ve 509 Sayılı Nüfus Planlaması Hizmetlerini Yürütme Yönetmeliği'nin hükümlerine dayanılarak hazırlanmıştır.

TANIMLAR

Madde 4. Bu protokolda geçen,
Bakanlık, Sağlık Bakanlığını,
Başkanlık, Diyanet İşleri Başkanlığını,
Genel Müdürlük, Ana Çocuk sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğünü,
ifade eder.

TARAFLAR

Madde 5. Bu protokolün tarafları, Diyanet İşleri Başkanlığı ile Sağlık Bakanlııdır.

SORUMLULUK

Madde 6. Bu protokolün yürütülmesinden Genel Müdürlük ve Başkanlık eşit derecede yetkili ve sorumludur.

İŞ BİRLİĞİ KONULARI

Madde 7. Başkanlık ve Bakanlık,

- 7.1 Cami içinde ve dışında, Kur'an kurslarında, din görevlilerinin hitap ettiği insanlara yönelik ana çocuk sağlığı ve üreme sağlığı konusunda farkındalık oluşturmak, hizmete olan talebi artırmak ve bilgi vermek amacıyla çeşitli etkinlikler, toplantılar ve seminerler düzenlenmesi.

- 7.2 Toplumun her kesimine hitap eden din görevlilerimizin Bakanlık sağlık personeli tarafından ana çocuk sağlığı ve üreme sağlığı konusunda bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi,
- 7.3 Eğitimlerin, Bakanlık il eğitimcileri tarafından gerçekleştirilmesi, lojistik desteğinin ve eğitim mekânının Başkanlık tarafından temin edilmesi,
- 7.4 Eğitim konularının Başkanlıkla koordinasyon halinde belirlenmesi,
- 7.5 Gerçekleştirilecek müşterek çalışma ve uygulamalar öncesinde ve sonrasında hazırlık ve değerlendirme toplantıları yapılması, eğitim konularının muhtevası belirlenirken Başkanlığın görüşlerinin alınması,
- 7.6 Bakanlıkça çalışmanın yürütüleceğı sağlık birimlerinin saptanması, eğitim programlarının geliştirilmesi, eğitim materyallerinin hazırlanması,
- 7.7 Bu çalışma çerçevesinde Bakanlıkça hazırlanan ve çoğaltılan eğitim materyalinin din görevlilerine ve halka ulaşmasının sağlanması,
- 7.8 Uygulamanın izleme ve değerlendirmesinin karşılıklı işbirliğı içinde yerine getirilmesi,

hususlarında işbirliğı yaparlar.

UYUŞMAZLIKLARIN KALDIRILMASI

Madde 8. Bu protokol hükümlerinin yorumlanmasından ve uygulanmasından dolayı taraflar arasında çıkabilecek uyuşmazlıklar karşılıklı görüşme yoluyla çözümlenir.

DEĞİŞİKLİK

Madde 9. Taraflardan biri protokolda değişiklik yapmak istediğı takdirde, bu önerisini yazılı olarak karşı tarafa bildirir. Protokol değişiklikleri, Başkanlık ve Bakanlığın müşterek kararı ile gerçekleştirilir.

PROTOKOLÜN SÜRESİ

Madde 10. Protokol herhangi bir süre ile sınırlandırılmamıştır. Taraflardan birinin en az bir ay öncesinden diğerk tarafa gerekçelerini de içerecek şekilde yazılı olarak bildirmesi suretiyle ya da yazılı mutabakat sağlanması durumunda protokol sona erdirilir.

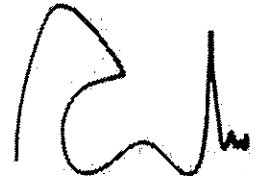
YÜRÜRLÜK

Madde 11. Bu protokol taraflarca imza edildiğı tarihte yürürlüğe girer.

14.12.2009

Faruk ÇELİK
Devlet Bakanı

Prof. Dr. Recep AKDAĞ
Sağlık Bakanı

**T.C.
BAŞBAKANLIK
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
EĞİTİM HİZMETLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ**

İLE

**T.C.
GENÇLİK VE SPOR BAKANLIĞI
YÜKSEK ÖĞRENİM KREDİ VE YURTLAR KURUMU
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ'NE BAĞLI YURTLARDA
KUR'AN EĞİTİM VE ÖĞRETİMİ KURSU AÇMA
İŞBİRLİĞİ PROTOKOLÜ**

ANKARA-2013

**T.C. BAŞBAKANLIK DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI EĞİTİM
HİZMETLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ İLE T.C. GENÇLİK VE SPOR
BAKANLIĞI YÜKSEK ÖĞRENİM KREDİ VE YURTLAR KURUMU
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ'NE BAĞLI YURTLARDA KUR'AN EĞİTİM VE
ÖĞRETİMİ KURSU AÇMA İŞBİRLİĞİ PROTOKOLÜ**

Protokolün Amacı

Madde 1- Kur'an-ı Kerim öğrenme ve İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esasları ile Hz. Peygamberin hayatı ve örnek ahlakı hakkında dini bilgiler alma ihtiyacı duyan ve bu hizmetten yararlanmak isteyen gerek yurt çalışanlarının gerekse yurtlarda barınan öğrencilerin taleplerini karşılamak.

Protokolün Konusu

Madde 3- Yükseköğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu bünyesindeki yurtlarda barınan öğrencilerin ve çalışanların Kur'an-ı Kerim (öğrenme, tecvitli okuma, güzel okuma ve ezber, ezber ve anlam) ve Dini Bilgiler (itikad, ibadet, ahlak, siyer, tefsir, hadis, arapça) alma taleplerini karşılamak amacıyla il/ilçe müftülükleri tarafından kurslar düzenlemek.

Dayanak

Madde 3- Bu Protokol, 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'un İslam Dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek, 07.04.2012 tarih ve 28257 Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği ile 638 sayılı Gençlik ve Spor Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ve Gençlik Merkezleri Yönetmeliği, 16.08.1961 tarihli ve 351 sayılı Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Kuruluş Kanunu, Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Sosyal, Kültürel ve Sportif Faaliyetler Statüsü'nün ilgili maddelerine dayanılarak hazırlanmıştır.

Taraflar

Madde 4- Bu protokol, Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü ile Yükseköğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Genel Müdürlüğü arasında yapılmıştır. Tarafların her türlü tebligat ve haberleşme adresleri aşağıda belirtilmiştir:

- a) T.C. BAŞBAKANLIK DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü

Adres : Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulv. No : 147/A 06800 Çankaya/Ankara

Telefon : 0312 295 80 59

Faks : 0312 287 68 59

b) T.C. GENÇLİK VE SPOR BAKANLIĞI

Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Genel Müdürlüğü

Adres : Söğütözü Mah. 2176 Sok. No:25 Çankaya/Ankara

Telefon : 0312 551 60 00

Faks : 0312 551 65 73

Tanımlar

Madde 5- Protokol metninde kullanılan;

- a) **Eğitim Hizmetleri:** Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nü,
- b) **Yurtkur:** Yükseköğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Genel Müdürlüğü'nü,
- c) **Bölge Müdürlüğü:** Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Bölge Müdürlüklerini,
- d) **Müftülük:** İl ve ilçe müftülüklerini,
- e) **Yurt Müdürlüğü:** Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Yurt Müdürlüklerini,
- f) **Kur'an Kursu:** Kur'an Eğitimi ve öğretimine yönelik D Grubu kursları,
- g) **Öğretim Programı:** İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programı'nı ifade eder.

Sorumluluk

Madde 6-

- a) Bu protokolün yürütülmesinde taraflar kendi alanlarıyla ilgili hususlarda yetkili ve sorumludur.
- b) Söz konusu protokolle ilgili merkezde sorumlu birimler: Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yaygın Din Eğitimi Daire Başkanlığı ile Gençlik ve Spor Bakanlığı Yükseköğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Genel Müdürlüğü Eğitim Dairesi Başkanlığı;
Taşrada sorumlu birimler: Yurtkur Bölge Müdürlükleri ve Yurt Müdürlükleri ile il/ilçe müftülüklerinden oluşur.
- c) Her eğitim öğretim yılı sonunda protokol kapsamında taraflar arasında değerlendirme toplantısı yapılacaktır.

Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yapılacak iş ve işlemler

Madde 7-

- a) Yurtlarda barınan öğrencilerin ve çalışanların Kur'an öğrenme ve dini bilgiler alma taleplerini müftülüklerce karşılamak,
- b) Talepte bulunanların sayısı en az 12 ve üzerinde olması durumunda; ihtiyaçları karşılamak üzere Yurtkur binalarında açılan D Grubu Kurslara, Kur'an Kursu Öğreticisi görevlendirmek,
- c) Öğretici görevlendirmelerinde kadrolu ve sözleşmeli öğretmenler öncelikli olarak görevlendirilir. Vekil veya geçici olarak görevlendirilecek öğretmenlerde ise İlahiyat Fakültesi mezunu, sonra İlahiyat Önlisans, daha sonra İmam Hatip Lisesi Mezunu Hafız olan öğretici sıralaması göz önünde bulundurularak görevlendirme yapmak,
- d) Açılacak D Grubu Kurslarda İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programlarını uygulamak,

- e) Programların içeriğinde Kur'an-ı Kerim (öğrenme, tecvitli okuma, güzel okuma ve ezber, ezber ve anlam) ve Dini Bilgiler (itikad, ibadet, ahlak, siyer, tefsir, hadis, arapça) eğitimi ve öğretimini vermek,
- f) Yurtlarda açılacak kurslar ve programlar hakkında bilgiler vermek amacıyla müftülük personeli ve kurs öğrencileri tarafından, bölge müdürlüklerinde / yurt müdürlüklerinde tanıtım etkinlikleri düzenlemek,
- g) Kutlu Doğum Haftası, Camiler haftası vb. geniş katılımlı etkinlikleri bölge müdürlükleri / yurt müdürlükleri ile işbirliği içerisinde yurt binalarında veya belirlenen diğer mekanlarda düzenlemek,
- h) Talepleri karşılamak üzere kursların düzenleneceği yeri, bölge müdürlükleri / yurt müdürlükleri ile il / ilçe müftülükleri tarafından koordineli bir şekilde eğitim öğretime hazır hale getirmek,

Yükseköğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Genel Müdürlüğü tarafından yapılacak iş ve işlemler

Madde 8-

- a) Kur'an-ı Kerim öğrenme, İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esasları ile Hz. Peygamberin hayatı ve örnek ahlakı hakkında dini bilgiler alma ihtiyacı duymakta olup ve bu hizmetten yararlanmak isteyen gerek yurt çalışanları gerekse yurtlarda barınan öğrencilere konunun uygun görülen araçlarla duyurulmasını sağlamak,
- b) Verilecek öğretim programlarının haftanın yedi günü, sabah 07-akşam 23 saatleri arasında olabileceği ve sunulan programlarda sınav dönemi vb. etkinliklerin göz önünde bulundurulacağı hususlarını duyurmak,
- c) Yurtlarda açılacak kurslar ve programlar hakkında bilgiler vermek amacıyla müftülük personeli ve kurs öğrencileri tarafından, bölge müdürlüklerinde / yurt müdürlüklerinde tanıtım etkinliklerinin düzenlenebilmesi için her türlü ortamı hazırlamak,
- d) Yurtlarda barınan öğrencilerin ve çalışanların Kur'an öğrenme ve dini bilgiler alma taleplerini il ve ilçe müftülüklerine bildirmek,
- e) Talepleri karşılamak üzere kursların düzenleneceği yeri, yurt müdürlükleri ile il / ilçe müftülükleri tarafından koordineli bir şekilde eğitim öğretime hazır hale getirmek,
- f) Yurt binalarında veya belirlenen diğer mekanlarda Kutlu Doğum Haftası, Camiler haftası, Mevlana Haftası, Çanakkale Zaferi ve Şehitleri Anma vb. geniş katılımlı etkinlikleri il / ilçe müftülükleri ile işbirliği içerisinde düzenlemek,

Değişiklik hükümleri

Madde 9- İhtiyaç duyulması halinde taraflar karşılıklı mutabakat sağlayarak, bu protokolde değişiklik ve ilave yapabilir.

Protokolün süresi

Madde 10- Bu protokol herhangi bir süreyle sınırlandırılmamıştır. Ancak yazılı mutabakat sağlanması halinde protokol sona erer.

Yürütme

Madde 11- Bu protokol hükümlerini Gençlik ve Spor Bakanlığı Yükseköğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Genel Müdürlüğü ve Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü yürütür.

Yürürlük

Madde 12- Bu protokol; 12 (on iki) madde ve 5 (beş) sayfadan ibaret olup/...../2013 tarihinde üç nüsha olarak imzalanıp yürürlüğe girmiştir.

Prof. Dr. Recep KAYMAKCAN
Gençlik ve Spor Bakanlığı
Yükseköğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu
Genel Müdürü

Prof. Dr. Ali ERBAŞ
Başbakanlık
Diyanet İşleri Başkanlığı
Eğitim Hizmetleri Genel Müdürü

**DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI İLE SPOR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARASINDA YAZ KURSLARINA
KATILANLARA İLİŞKİN İŞBİRLİĞİ PROTOKOLÜ**

Amaç ve Kapsam

MADDE 1- Bu protokolün amacı, Diyanet İşleri Başkanlığınca açılan Yaz Kur'an kurslarına katılan 07-18 yaş aralığındaki gençlere sporu sevdirmek, boş vakitlerini spor yaparak geçirmelerini sağlamak ve onların fiziksel ve sosyal aktivitelere katılımını sağlayarak gelişimlerine katkıda bulunmaktır.

Bu protokol, Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü ile Gençlik ve Spor Bakanlığı Spor Genel Müdürlüğü'nü kapsar.

Tanımlar

MADDE 2- Bu protokolde geçen;

- a) EHGM :Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nü
- b) SGM :Spor Genel Müdürlüğü'nü
- c) GSHİM :Gençlik Spor Hizmetleri İl Müdürlükleri'ni
- d) Kur'an Kursu :9 Haftalık yaz Kur'an kurslarını ifade eder.

Taraflar

MADDE 3- Bu protokolün tarafları:

Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü ile Gençlik ve Spor Bakanlığı Spor Genel Müdürlüğü'dür.

Spor Genel Müdürlüğü Gençlik Hizmetleri ve Spor İl Müdürlükleri ve Spor Federasyonları aracılığı ile yükümlülüklerini yerine getirebilir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yükümlülükleri

MADDE 4- Bu protokolün yürürlüğe girmesi ile;

Diyanet İşleri Başkanlığı;

İl ve ilçe müftülüklerinde proje uygulamasından sorumlu kişiler görevlendirecek ve iletişim bilgilerini SGM'ye bildirecektir.

Yaz Kur'an kurs programları SGM'ye bildirilecektir.

- a- İl/ilçe müftülükleri tanıtım çalışmaları yapacaktır.
- b- Katılım ve kayıt alacaktır.
- c- Proje tarihi ve saatlerini belirleyecektir.
- d- Ulaşım İl/ilçe Müftülüklerince sağlanacaktır.
- e- Spor kulübü olmayan İl ve İlçe Müftülükleri kulüp kurulmasını sağlayacaktır.
- f- Kurs katılanlara kulüpler aracılığı ile lisans çıkaracaktır.
- g- Diyanet İşleri Başkanlığı camileri ve Kur'an kurslarını belirleyecektir.
- h- Spor Genel Müdürlüğü tarafından verilen malzemelerin sporculara ve organizasyonda yer alan diğer görevlilere dağıtımını sağlayacaktır.
- i- Spor Genel Müdürlüğü tarafından verilen malzeme ve çalışmaların yapılacağı Kur'an kurslarında uygun alanların oluşturulmasını sağlamakla yükümlüdür.

Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı, bu protokol kapsamındaki yapılacak faaliyetlerin, projelerin vb. etkinliklerin gerçekleştirilmesine katkı sağlamak amacıyla, uygun bulduğu Kurum, Kuruluş, firma ve şahıslarla sponsorluk anlaşmaları yapabilecektir.

Spor Genel Müdürlüğü'nün Yükümlülükleri:

MADDE 5- Bu protokolün yürürlüğe girmesi ile Spor Genel Müdürlüğü;

İl ve ilçe müdürlüklerinde proje uygulamasından sorumlu kişiler görevlendirecek ve iletişim bilgilerini SGM'ye ve Diyanet İşleri Başkanlığı EHGM'ye bildirecektir.

İl müdürlükleri hangi spor dallarının yaz kurslarında yer alacağına tesis, antrenör vb. etkenler doğrultusunda karar verecektir.

Ayrıca :

1. Kullanılacak spor alanlarının belirlenmesi,
2. Katılım ve kayıt,
3. Proje tarihi ve saatlerinin belirlenmesi,
4. Spor alanlarının tahsisi ve hazırlanması, (GHSİM tesislerinin kullanılması düşünülmektedir.)
5. Sağlık,
6. Ulaşım,
7. Güvenlik, (spor alanlarındaki güvenliği GSHİM tarafından sağlanacaktır.)
8. İlgili spor federasyonları, il müdürlükleri ve kulüpler aracılığı ile malzeme temini sağlanması,
9. Diyanet İşleri Başkanlığının talebi doğrultusunda din görevlilerinin antrenör eğitiminden faydalanmalarının sağlanması,
10. Kur'an Kurslarında görev alan personele sportif ve "Yaz Kurslarında Spor Yapıyoruz" projesine yönelik eğitim seminerlerinin verilmesinin sağlanması,
11. Eğitim verilen Kur'an kurslarındaki katılımcılar arasında, kurs sonunda talepler ve imkânlar doğrultusunda bir turnuva düzenlenmesi gibi görevlerle yükümlüdür.

Spor Genel Müdürlüğü, bu protokol kapsamındaki yapılacak faaliyetlerin, projelerin vb. etkinliklerin gerçekleştirilmesine katkı sağlamak amacıyla, uygun bulduğu Kurum, Kuruluş, firma ve şahıslarla sponsorluk anlaşmaları yapabilecektir.

Değişiklik Hükümleri

MADDE 6- Taraflar karşılıklı mutabakat sağlayarak, bu protokolde değişiklik ve ilave yapabilir. Gerektiğinde bu protokolü yürürlükten kaldırabilirler.

YÜRÜRLÜK:

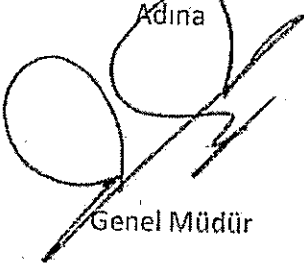
MADDE 7- Bu protokol; Spor Genel Müdürlüğü ve Diyanet İşleri Başkanlığı Makamlarınca uygun bulunup, taraflarca imzalandığı tarihte yürürlüğe girer.

YÜRÜTME

MADDE 8- Bu protokol hükümlerini taraflar yürütür. 30.04/2012

Spor Genel Müdürlüğü

Adına

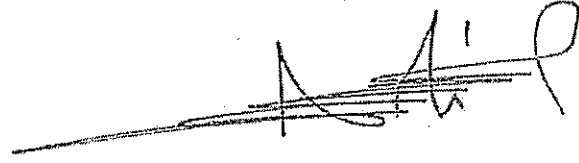

Genel Müdür

Mehmet BAYKAN

Diyanet İşleri Başkanlığı

Adına

Eğitim Hizmetleri Genel Müdürü

Prof. Dr. Ali ERBAŞ

BAŞKANLIĞIMIZCA BASIMI YAPILAN TÜM ESERLER

GEN. YAYIN	ESER ADI	YAZARI	B.YILI	ESERİN NEVİİ	DİZİ NO
1	Ahlak Dersleri	Ahmed Hamdi AKSEKİ	1924		
2	Askere Din Dersleri	Ahmed Hamdi AKSEKİ	1925		
3	Türkçe Hutbe (Osmanlıca)		1927		
4	Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi, I-II	Zebidî, trc. Babanzade AHMED NAIM	1928		
5	Hak Dini Kur'an Dili Yeni Mealli Türkçe Tefsir, I-IX	Elmalılı M. Hamdi YAZIR	1938		
6	Kuvvet ve Tayyare (Dini Öğütler Vaaz Numuneleri)	Ahmed Hamdi AKSEKİ	1938		
7	Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi, III	Zebidî, trc. Babanzade AHMED NAIM	1936		
8	Yeni Hutbelerim	Ahmed Hamdi AKSEKİ	1936		
9	Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi, IV-XII	Zebidî, trc. Kamil MİRAS	1938-1940		
10	İmtihan Rehberi (Dini İdari Malumat Mecmuası ve İmtihan Rehberi)	M. Fehmi ÜLGENER	1940		
11	Bu numara muhtemelen Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi				
12	Bu numara muhtemelen Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi				
13	Bu numara muhtemelen Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi				
14	Bu numara muhtemelen Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi				
15	İslam Fitri ve Tabii Umumi Bir Dindir	Ahmed Hamdi AKSEKİ	1943		
16	Yavrularımıza Din Dersleri	Ahmed Hamdi AKSEKİ	1941		
17	Benim Dinim (Şiirler)	M. Şerafeddin YALTKAYA	1943		
18	Va'zlar -I	M. Şerafeddin YALTKAYA	1944		
19	Peygamberimiz (Şiirler)	M. Asım KÖKSAL	1944		
20	Askere Din Kitabı	Ahmed Hamdi AKSEKİ	1945		
21	Dini Makalelerim	M. Şerafeddin YALTKAYA	1948		
22	Ramazan ve Oruç (Oruç Farızasının 1365. Yıldönümü Münasebetiyle)		1948		
23	Allah'ın Peygamberlerine Emanet Ettiği Ebedi Risalet	Abdurrahman AZZAM, trc. H. Hüsnü ERDEM	1943		
24	Batiniler ve Karmetilerin İç Yüzü	Muhammed HAMMADI, trc. İsmail Hatib ERZEN	1948		
25	Riyazü's-Salihin Tercemesi, I	Muhyiddin NEVEVİ, trc. H. Hüsnü ERDEM - Kıvamüddin BURSLAN	1948		
26	Son Asrın İlim ve Fen Adamlarına Göre İlim - Ahlak- İman	M. Rahmi BALABAN	1948		
27	İslam Düşüncesinin İlahi Tarafı	Muhammed Behiy, trc. Fuad SEZGİN	1948		
28	Tespit Edilememiştir				
29	Cezaevelerinde Verilecek Vaazlar		1950		
30	Riyazü's-Salihin Tercemesi, II	Muhyiddin NEVEVİ- trc. H. Hüsnü ERDEM - Kıvamüddin BURSLAN	1954		
1	Ağaç Sevgisi		1952	Halk Kitapları	1
2	İslam Mütefekkiri ile Garp Müt A. Muk.	İZMİRLİ İSMAİL HAKKI	1952	İlmi Eserler	1
3	40 Kudsî Hadis	ALİYYÜ'L-KARİ - H. HÜSNÜ ERDEM	1952	Kaynak Eserler	1
4	İlahi Hadisler	A. MÜNAVİ - H. HÜSNÜ ERDEM	1953	Kaynak Eserler	2
5	Başkanlık Hutbesi	MÜŞAVERE AZALARI	1953	Mesleki Kitaplar	1
6	Radio Konuşmaları (20 Fasikül Halinde)	HEYET	1953	Halk Kitapları	2
7	Şaban Ayını Fazileti Mirac-ı Nebî	MUSTAFA RUNYUN	1953	Mesleki Kitaplar	2
8	Fatih Devrinde İlim ve O Devirde Yet. İlim Adamları	MUSTAFA RUNYUN	1950	Mesleki Kitaplar	3
9	İstanbul'un Fethinin 500. Yıldönümünde Okunan Hutbe (Fetih Hutbesi)	Mustafa RUNYUN	1953		

BAŞKANLIĞIMIZCA BASIMI YAPILAN TÜM ESERLER

GEN. YAYIN	ESER ADI	YAZARI	B.YILI	ESERİN NEVİİ	DİZİ NO
10	Berat Gecesi Hakkında Bir Tetkik	H. HÜSNÜ ERDEM	1953	Mesleki Kitaplar	5
11	Kostantınıyye Fatih Fatih Sultan Mehmet	DR. N. M.SAFFET- İ. EZHERLİ	1953	İslam ve Türk Byk.	1
12	Kadir Gecesi	M. Asım KÖKSAL	1959		
13	Oruç ve Ramazan İbadetlerine Dair 101 Hadis	H. HÜSNÜ ERDEM	1953	Kaynak Eserler	3
14	Hac Rehberi		1953	Halk Kitapları	3
15	Kurban: Mahiyeti, Vücubu, Hikmet-i Teşriyyesi	ÖMER NASUHI BİLMEN	1953	Halk Kitapları	4
16	İslam Dini	AHMET HAMDİ AKSEKİ	1953	Halk Kitapları	5
17	Mevlüt Kandili	MUSTAFA RUNYUN	1953	Mesleki Kitaplar	6
18	İman	REMZİ UZBARK	1954	Halk Kitapları	6
19	İlim Bakımından İslâmiyet	M. ZERRİN AKGÜN	1954	Halk Kitapları	7
20	Miraç Kandili		1954	Mesleki Kitaplar	7
21	Berat Gecesi		1954	Mesleki Kitaplar	8
22	Namaz Surelerinin Türkçe Tercümesi ve Tefsiri	A. HAMDİ AKSEKİ		Cep Kitapları	96
23	Oruç	M. ASIM KÖKSAL	1954	Cep Kitapları	1
24	Fıkhi Ekber	İMAM AZAM - H. BASRI ÇANTAY	1954	Kaynak Eserler	5
25	İlimihal	M.ASİM KÖKSAL	1954	Halk Kitapları	8
26	Zekat BASILMAD			Cep Kitapları	2
27	Hz. Ali Diyor Ki	M.AKİF	1954	Halk Kitapları	9
28	İslâmiyette Ağaç Dikmenin Önemi	HALİL ASLANGÜL	1954	Halk Kitapları	10
29	Hz. Muhammed (İng)	A. Hamdi AKSEKİ- İrc. Şinasi SİBER	1954	İslam ve Türk Byk.	2
30	Riyazü's-Salihin Tercümesi, Cilt-II	A. NEVEVİ - H. H. ERDEM	1954	Kaynak Eserler	6
31	Radyoda Dini Ahlakî Konuşmalar	KOMİSYON	1954	Halk Kitapları	11
32	İslam Dinine Toplu Bir Bakış	K. EDİP KÜRKÇÜOĞLU	1954	Cep Kitapları	3
33	Cep İlimhali	MEHMET SOYMEN	1954	Cep Kitapları	4
34	İslam Hukukunda Feraiz ve İntikal	ALİ HİMMET BERKİ	1954	İlmi Eserler	2
36	Hz. Ömer	VELİ ERTAN	1955	İslam ve Türk Byk.	3
38	Hacı Bayram Minberinden Hutbelerim	MUSTAFA RUNYUN	1955	Mesleki Kitaplar	9
39	Büyük Tefsir Tarihi C. I	ÖMER NASUHI BİLMEN	1955	İlmi Eserler	3
40	Peygamberimiz Hz. Muhammed ve Müslümanlık	M. ASİM KÖKSAL	1955	Halk Kitapları	13
41	Ana-Babaya Karşı Hürmet	MUSTAFA RUNYUN	1955	Halk Kitapları	14
42	İmanda Birlik,Vatanda Dirlik	KEMAL EDİP KÜRKÇÜOĞLU	1956	Halk Kitapları	15
43	İslam Hukuku Nazariyatı Hk.Bir Etüd I-II	SAVA PAŞA- BAHA ARIKAN	1955	İlmi Eserler	4
44	Din ve Milliyet	KEMAL EDİP KÜRKÇÜOĞLU	1956	Halk Kitapları	16
45	Hz. Muhammed (Almanca)	A.HAMDİ AKSEKİ	1956	Halk Kitapları	17
46	Radyo'da Dinî ve Ahlâkî Konuşmalar I-II	KEMAL EDİP KÜRKÇÜOĞLU	1956	Halk Kitapları	18

BAŞKANLIĞIMIZCA BASIMI YAPILAN TÜM ESERLER

GEN. YAYIN	ESER ADI	YAZARI	B.YILI	ESERİN NEVİ	DİZİ NO
47	Ramazana Girerken	M. ASIM KÖKSAL	1956	Halk Kitapları	19
48	Reislik Mecmuası		1956	Mesleki Kitaplar	10
49	Şafîlî İlmihali	M. SAİD ÖZDEMİR	1956	Halk Kitapları	20
50	Tabiatçılığa Reddiye	CEMALEDDİN EFGANİ - AZİZ AKPINAR	1956	Kaynak Eserler	7
51	Şeyh Ahmed Vasiyyetnamesinin Tenkidi	Y.ZİYA ERSAL	1956	Halk Kitapları	21
52	Bir Amerika.23 Sualine Cevap	ÖMER NASUHI BİLMEN-Ş.SİBER	1956	Halk Kitapları	22
53	Marifitname	İBRAHİM HAKKI	1957	Halk Kitapları	22
54	Hristiyan Misyonu ve Türk Müslümanlığı	JAMES E. DİTTES- T.YÖRÜKAN	1956	Halk Kitapları	23
55	Sahih-i Buharî - Muhtasarı Tercümesi I II III	EZ-ZEBİDİ - TRC. AHMED NAIM	1961	Kaynak Eserler	8
56	Bir Amerikalının 23 Sualine Cevap (İngilizce)	Ö.N.BİLMEN- Ş. SİBER	1956	Halk Kitapları	24
56	Bir Amarikalı BASILMAD			Cep Kitapları	5
57	Kadın ve Erkeğin Eşlerine Karşı Vazife.	MUSTAFA RUNYUM	1957	Halk Kitapları	25
58	Fıkıh-ı Ekber ve İzahı	SABİT ÜNAL	1957	Kaynak Eserler	9
59	El-Muhtasarat	HACI ZİHNİ EFENDİ	1957	Kaynak Eserler	10
60	Esmâü'l-Hüsna	A. OSMAN TATLISU	1957	Kaynak Eserler	11
61	Dinde Reform Meselesi	KEMAL EDİP KÜRKÇÜOĞLU	1957	Halk Kitapları	26
62	Hız. Ebu Bekir	SUYUTİ, trc.Lütfi DOĞAN, İsmail EZHERLİ	1957	İslam ve Türk Byk.	4
63	Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed	PİCTHALL- Ş. SİBER	1964	Halk Kitapları	27
64	Riyazü's-Salihîn Tercümesi, Cilt-III	A. NEVEVİ - H. H. ERDEM	1960	Kaynak Eserler	12
65	Hristiyanlık Karşısında İslamiyet	TRC. ŞİNASI SİBER	1960	Halk Kitapları	28
66	İslamiyette Cenaze	HASAN FEHMİ BAŞOĞLU	1959	Halk Kitapları	29
67	Hatemü'l-Enbiya Hz. Muhammed	A.H.BERKİ- O. KESKİOĞLU	1959	Halk Kitapları	30
68	Kur'an ve Hadiste İman Esasları	HÜSEYİN ATAY	1959	İlmi Eserler	5
69	Sualli- Cevaplı Dinî Bilgiler	Ö.NASUHI BİLMEN	1959	Mesleki Kitaplar	11
70	Kur'an-ı Kerim (Orta Boy)	Kaynak Eserler		Kaynak Eserler	
71	İslamiyet ve Yeni Dünya Nizamı	M. AHMED- ŞİNASI SİBER	1959	Halk Kitapları	31
72	Köy Hocası El Kitabı		1959	Mesleki Kitaplar	12
73	Ana Babaya Hürmet	MUSTAFA RUNYUN	1959	Halk Kitapları	32
74	(İng) İslamiyette Cenaze	A. FEHMİ BAŞOĞLU	1959	Halk Kitapları	33
77	Hız. Osman	VELİ ERTAN	1959	İslam ve Türk Byk.	5
78	Hutbe Mecmuası	ABDULLAH ATIF TÖZÜNER	1960	Halk Kitapları	35
78	Hutbe Mecmuası	ABDULLAH ATIF TÖZÜNER	1960	Mesleki Kitaplar	13
79	(Alm) Cep İlmihali	M.SOYMEN- AHMED SCHİMİEDE	1959	Cep Kitapları	6
80	Ağaç Sevgisi (Hutbe)		1960	Mesleki Kitaplar	14
81	Kur'an-ı Kerim'in Tetkikine Giriş	M.B. MAHUD AHMED-ŞİNASI SİBER	1960	İlmi Eserler	6

BAŞKANLIĞIMIZCA BASIMI YAPILAN TÜM ESERLER

GEN. YAYIN	ESER ADI	YAZARI	B.YILI	ESERİN NEVİİ	DİZİ NO
82	Camii'l-Künûz (Ahlak Hadislerinden)	ALİ VAHİD URYANI – TRC. Y. ZİYA ERSAL	1960	Kaynak Eserler	13
83	Eski ve Yeni Ahidde Hz. Muhammed	Ş. SİBER	1960	Cep Kitapları	7
84	Dilek (Şiirler)	İ. AGAH ÇUBUKÇU	1976	Edebi Eserler	1
85	Müslümanlık	YUSUF ZİYA YÖRÜKAN	1961	İlmi Eserler	7
86	İslam Medeniyeti Tarihi	BARTHOLD- FUAT KÖPRÜLÜ	1963	İlmi Eserler	8
87	Hurafeler ve Menşe 'Leri	ABDÜLKADİR İNAN	1962	Cep Kitapları	8
88	Radyoda Dini ve Ahlakî Konuşmalar	M. Sadettin EVRİN	1961		
89	Allah Bizimle	M. SADETTİN EVRİ	1961	Halk Kitapları	36
90	Kur'an-ı Kerim Meali (ortaboy)	KOMİSYON	1961	Kaynak Eserler	14
91	Eser Kaydı Yok				
92	Çocuklara Dini Şiirler	ABDULLAH TANSEL	1961	Edebi Eserler	2
93	Hitabet ve Dini İrşat Üzerine	NİDA ARMANER	1963	Mesleki Kitaplar	15
94	Hiz. Ebu Bekir	VELİ ERTAN	1957	İslam ve Türk Byk.	6
95	İstanbul'un Fethinin 500. Y. Dön. Ok.Fetih Hutbesi		1953	Mesleki Kitaplar	4
96	İçtimâî ve Ahlâkî Temizlik I-II	CEMAL ÖĞÜT	1962	Halk Kitapları	37
97	Ebu Hanife	M. EBU'Z-ZEHRA-O KESKİOĞLU	1962	İlmi Eserler	69
98	Servet-i Funun ve Son Dev.Edeb.Dini Şiirler	ABDULLAH TANSEL	1962	Edebi Eserler	3
99	Milletçe Kalkınmak	MURAT ERGÜN	1962	Halk Kitapları	38
100	İslâm'da Çalışmanın Önemi	HALİL ASLANGÜL	1962	Halk Kitapları	39
101	Müslümanlıkta Temizliğin Önemi	M. ŞEVKİ ÖZMEN	1962	Halk Kitapları	40
102	Ümmet Çağı Türk Edebiyatı	A.SİRRİ LEVENT	1963	Edebi Eserler	4
103	Ey Oğul	GAZZALÎ- AHMET SERDAROĞLU	1963	Halk Kitapları	41
104	Abdest Almanın Diş ve Göz Sağ.Açrı.Öne.	TRC. H.HÜSNÜ ERDEM	1963	Halk Kitapları	42
105	İslâm Nazarında Hz. İsa	M. S. EVRİN	1963	Halk Kitapları	43
106	İmanın Akıl ile Münasebeti	A. VEHBİ ECER	1963	Cep Kitapları	9
107	Hiz. Ali	VELİ ERTAN	1963	İslam ve Türk Byk.	7
108	Hiz. Ali'nin Ölmeyen Özdeyişleri	TRC. RÜŞDÜ ŞARDAĞ	1963	Halk Kitapları	44
109	Seçme Hadisler	Y. İSKENDER-A. SERDAROĞLU	1964	Kaynak Eserler	15
110	Hac Kılavuzu		1964	Halk Kitapları	45
111	Müsbet Maneviyat Etüdleri	SADETTİN EVRİN	1964	İlmi Eserler	10
112	Riyazü's-Salihîndeki Hadislerin Ravilerinin	H.HÜSNÜ ERDEM	1964	İlmi Eserler	9
114	Hitabet Dersleri	AHMET YÜZENDAĞ	1964	Mesleki Kitaplar	16
115	Riyazü's-Salihîn C.I	A. NEVEVÎ- K. BURSLAN-H.HÜSEYİN ERDEM	1964	Kaynak Eserler	16
116	Köy Hocası İlmihali	ALİ VAHİT URYANİ	1965	Mesleki Kitaplar	17
117	Şafii İlmihali	A. SERDAROĞLU-Y.İSKENDER	1965	Halk Kitapları	46

BAŞKANLIĞIMIZCA BASIMI YAPILAN TÜM ESERLER

GEN. YAYIN	ESER ADI	YAZARI	B.YILI	ESERİN NEVİ	DİZİ NO
118	Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar	FUAT KÖPRÜLÜ	1966	İlmi Eserler	11
119	Muhammed Aleyhisselamın' Peygamberliği	TRC. M. ASIM KÖKSAL	1967	Cep Kitapları	10
120	40 Hadis	NEVEVİ-AHMET NAİM	1966	Halk Kitapları	49
121	Kur'an Nedir	ÖMER RIZA DOĞRUL	1967	İlmi Eserler	12
122	Hz. Muhammed (A.S) Hk. Konferanslar	TRC. OSMAN KESKİOĞLU	1967	Halk Kitapları	47
123	Sahih-i Buhari Muhtasar-ı Tecridi Sarih Tercümesi	Müellif: Zeynüddin b. Ahmet b. Abdillatifiz-Zebidi Mütercim: Ahmet NAİM	1987	Kaynak Eserler	
124	Hz. Muhammed ve Kur'an-ı Kerim	Ö.RIZA DOĞRUL	1967	Halk Kitapları	48
125	250 Hadis	ALİ HİMMET BERKİ	1967	Kaynak Eserler	18
126	Radio İftar Sohbetleri	---	1969	Cep Kitapları	11
127	İmam Şafii	OSMAN KESKİOĞLU	1969	İlmi Eserler	13
128	Son Asrın İlim Ve Fen Adamlarına Göre İlim-Ahlak- İman	M. RAHİMİ BALABAN	1969	Halk Kitapları	50
129	Kur'an-ı Kerim (Küçük Boy)	Komisyon	1970	Kaynak Eserler	
130	Yeni Hac Kılavuzu	LÜTFİ DOĞAN	1969	Halk Kitapları	51
131	Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları	DR. SUBHİ SALİH /M.Y.KANDEMİR	1972	İlmi Eserler	14
132	Müslümanların İlim ve Med. Hizmetleri	OSMAN KESKİOĞLU	1971	Halk Kitapları	52
133	İlim İman Etmeyi Gerektirir	H. MORRISON- NUREDDİN BOYACILAR	1972	Halk Kitapları	53
134	Kur'an Okumaya Giriş	TAYYAR ALTIKULAÇ	1972	Halk Kitapları	54
135	İslâmî Araştırmalarda Usul	YUSUF ZİYA KAVAKÇI	1972	İlmi Eserler	15
136	Dini Bilgiler Kılavuzu I-İv	KOMİSYON	1972	Mesleki Kitaplar	18
137	Kalem Güzeli I-II Medeniyet Aleminde Yazı İslam Medeniyetinde	M.YAZIRDAN HAZ U.DERMAN	1972	Sanat Eserleri	1
138	Fakih Sahabiler ve Mezhep İmamları	OSMAN KESKİOĞLU	1972	Halk Kitapları	55
139	Allah Zulme Razi Olmaz.	CAHİD YAZAR	1972	Çocuk Kitapları	1
140	Siyer-i Nebî	OSMAN KESKİOĞLU	1972	Mesleki Kitaplar	19
141	İnci Taneleri (Manzum)	RIZA AKDEMİR	1972	Çocuk Kitapları	2
142	BASILMADI 150 YE KAYDEDİLMİŞ				
143	Kurban Rehberi	DR. ALİ ARSLAN AYDIN	1972	Halk Kitapları	57
144	Hutbeler	KOMİSYON	1973	Mesleki Kitaplar	20
145	Türkçe Açıklamalı MUFASSAL HAC REHBERİ Sur BASILMADI			Halk Kitapları	58
146	Türklerin İslam Medeniyetindeki Yeri	DR. ZEKERİYA KİTAPÇI	1973	Cep Kitapları	12
147	1924 Den 1937 Kadar D.İ.B. Kuruluş ve Çalışmaları	VELİ ERTAN	1973	Mesleki Kitaplar	21
148	(İng) Cep İlmihali	M. SOYMEN- E. İHSANOĞLU	1973	Cep Kitapları	13
149	Yahova Şahitleri	A. HİKMET TANYU	1973	İlmi Eserler	16
150	Mufassal Hac Rehberi ve Kurban Hüküm.	M. SAİM YEPREM- M.T.KARAÇİZMELİ	1973	Halk Kitapları	59
151	İslâmın Kalkınma Çağı	A.MEİZ- PROF. CEMAL KÖPRÜLÜ	1973	İlmi Eserler	17
152	Yehova Şahidlerinin İyüzü	H.ATAY- A. AYDIN	1973	Cep Kitapları	14

BAŞKANLIĞIMIZCA BASIMI YAPILAN TÜM ESERLER

GEN. YAYIN	ESER ADI	YAZARI	B.YILI	ESERİN NEVİİ	DİZİ NO
153	Albüm		1973	Sanat Eserleri	2
154	İslâm İnançları ve Felsefesi	A. ARSLAN AYDIN	1973	İlmi Eserler	18
155	Zekat	İSMAİL EZHERLİ	1974	Cep Kitapları	15
156	Kıyas, İstihsan, İstislah	ABDÜLKADİR ŞENER	1974	İlmi Eserler	19
157	İslamda Birlik ve Fıkıh Mezhepleri	M.REŞİT - A.H.AKSEKİ- H.KARA	1974	Halk Kitapları	60
158	Dini-Felsefi Sohbetler	FERİD KAM- S.HAYRİ BOLAY	1974	Halk Kitapları	61
159	Kurtuluşumuzun ve Cumhuriyetin Mimarları.	CEMAL KUTAY	1974	Halk Kitapları	62
160/1	Ak Atın Kaderi-Memiş Dayının Şakası	Nail PAPATYA	1974	Çocuk Kitapları	3
160/2	Büyülü Taşlar	Engin KÖSEOĞLU	1974	Çocuk Kitapları	4
160/3	Karabekir Kedi ile Küllü Fare	Latif AŞICI	1974	Çocuk Kitapları	5
160/4	Akyazı	Ahmet EFE	1974	Çocuk Kitapları	6
160/5	Kıvalı Mehmet	Hayri BİLECİK	1974	Çocuk Kitapları	7
160/6	Sancak Beyi	Rıza AKDEMİR	1974	Çocuk Kitapları	8
160/7	Hasta	Kemal Y. AREN	1974	Çocuk Kitapları	9
160/8	Gizli Armağan	İsmail Lütfi ÇAKAN	1974	Çocuk Kitapları	10
160/9	Fındık Osman	Ahmet EFE	1974	Çocuk Kitapları	11
160/10	Zehra'nın Orucu	V. Birser TÜRKÖZ	1974	Çocuk Kitapları	12
160/11	En Büyük Sevgi	Hasan NUR	1974	Çocuk Kitapları	13
160/12	Allah'a İnanıyorum	Ramazan ATILGAN	1974	Çocuk Kitapları	14
160/13	Boz Öküzün Başına Gelenler	Yaşar FERSAHOĞLU	1974	Çocuk Kitapları	15
160/14	Simitçi Ali	H. Basri BİLGİN	1974	Çocuk Kitapları	16
160/15	Çocuk Kalbi	Abdullah CEBECİ	1974	Çocuk Kitapları	17
160/16	Vehbi Çavuş	Ulu YÜCEL	1974	Çocuk Kitapları	18
160/17	Hidayet	Ramazan ATILGAN	1974	Çocuk Kitapları	19
160/18	İlim Adamı	Rıza AKDEMİR	1974	Çocuk Kitapları	20
160/19	Anama	Hasan NUR	1974	Çocuk Kitapları	21
160/20	Çan Oyunu	Ramazan ATILGAN	1974	Çocuk Kitapları	22
161	Bıllur Damlalar (Manzum)	RIZA AKDEMİR	1974	Çocuk Kitapları	23
162	İslam Ahlakı ve Manevi Vazifeler	İ. A. ÇUBUKÇU	1974	Halk Kitapları	63
163	Köle Kadın	HASAN DEMİR	1987	Edebi Eserler	9
164	Bizi Yaşatanlar	HAMDİ MERT	1974	Edebi Eserler	5
165	Hadislerin Işığında İman-İbadet-Ahlak	TALAT KOÇYİĞİT	1974	Halk Kitapları	64
166	Alparslan Piyesi	M.ASLAN ÖNER	1987	Edebi Eserler	10
167	Höyük	Ramazan ATILGAN	1974	Edebi Eserler	11
168	Gönül Doktoru	M. YAŞAR KANDEMİR	1974	Edebi Eserler	6

BAŞKANLIĞIMIZCA BASIMI YAPILAN TÜM ESERLER

GEN. YAYIN	ESER ADI	YAZARI	B.YILI	ESERİN NEVİİ	DİZİ NO
169	Allah'ın Varlığı (İsbat-ı Vacip)	BEKİR TOPALOĞLU	1974	İlmi Eserler	20
170	Cumhuriyet Devrinde Yayınlanan İslamî Eserler Bibliyografyası	O. ÖZTÜRK- BEKİR TOPALOĞLU	1974	Mesleki Kitaplar	22
171	Vaa'z Örnekleri	KOMİSYON	1975	Mesleki Kitaplar	23
172	İslam Hukukunda İctihat	HAYREDDİN KARAMAN	1975	İlmi Eserler	21
173	Mevzu Hadisler	M.YAŞAR KANDEMİR	1975	İlmi Eserler	22
174	Sahih-i Buharî Kılavuzu	MÜÇTEBA UĞUR- M.C. SOFUOĞLU	1974	Kaynak Eserler	19
175	Anglikan Kilisesine Cevap	A.ÇAVIŞ- M.AKIF-S.ATEŞ	1974	İlmi Eserler	23
176	Peygamberimiz Hz. Muhammed Hakkında Konfer.	YAKUP ÜSTÜN	1975	Halk Kitapları	65
177	İslam'a Yönelen Yıkıcı Hareketler	M. SAİM YEPREM- H. GÜLEŇ	1973	Halk Kitapları	66
178	Birunî'nin İslâm ve Diğer Din.Hk.Düşün.	GÜNAY TÖMER	1975	İlmi Eserler	24
179	Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku	OSMAN KESKİOĞLU	1975	Halk Kitapları	67
180	Dünyanın En Güzel Masalları	RIZA AKDEMİR	1975	Çocuk Kitapları	24
181	İslam Fıkıhında Re'y Taraftarları	ESAT KILIÇER	1975	İlmi Eserler	25
182	İslam Hukuku Bibliyografyası Basılmadı	YUSUF ZİYA KAVAKÇI	1975	İlmi Eserler	26
183	Matüridiyye Akaidi	SABUNİ- BEKİR TOPALOĞLU	1979	İlmi Eserler	27
184	İslâm Adliye Teşkilatı	FAHRETTİN ATAR	1979	İlmi Eserler	28
185	Yeni Hac Rehberi	ALİ SERTER	1977	Halk Kitapları	68
186	İslamda Kadın Öğretimi	H. Tayyip ÖKİÇ	1978	İlmi Eserler	29
187	Askere Din Kitabı	A.HAMDİ AKSEKİ	1975	Halk Kitapları	69
188	Sevgi Çiçeği (Çocuk Şiirleri)	AHMET EFE	1981	Çocuk Kitapları	25
189	Masal Bahçesi	RIZA AKDEMİR	1979	Çocuk Kitapları	26
190	Kur'an-ı Kerim Ortaboy	Komisyon	1979	Kaynak Eserler	17
191	Tefsirde İsrailliyat	ABDULLAH AYDEMİR	1979	İlmi Eserler	30
192	Hz. Peygamber'in-Sünnetinde Terbiye	İBRAHİM CANAN	1980	İlmi Eserler	31
193	Şiir Demeti	RIZA AKDEMİR	1982	Çocuk Kitapları	27
194	Çocuk Hikayeleri	RIZA AKDEMİR	1982	Çocuk Kitapları	28
195	Ebussuud Efen. ve Tefsirdeki Metodu	ABDULLAH AYDEMİR	1980	İlmi Eserler	32
196	Şehit Ocağı	İ. HAKKI YILANOĞLU	1980	Çocuk Kitapları	29
197	Özel Baskı Kur'an-ı Kerim	Komisyon	1983	Kaynak Eserler	
198	Kur'an-ı Kerim Tefsiri Cilt I	Talat KOÇYİĞİT - İ. CERRAHOĞLU	1990	Kaynak Eserler	20
199	İmam-Hatipler İçin Örnek Metinler	KOMİSYON	1982	Mesleki Kitaplar	24
200	Tecvidu'l-Kur'an	DR. TAYYAR ALTIKULAÇ	1981	Mesleki Kitaplar	25
201	Cepheye Koşmak	AHMET EFE	1981	Çocuk Kitapları	30
202	Acı Günler	ENGİN KÖSEOĞLU	1981	Çocuk Kitapları	31
203	Karınca Koprüsü	ZEKÂİ ERYALAZ	1981	Çocuk Kitapları	32

BAŞKANLIĞIMIZCA BASIMI YAPILAN TÜM ESERLER

GEN. YAYIN	ESER ADI	YAZARI	B.YILI	ESERİN NEVİ	DİZİ NO
204	Azgın Sullarda Zafer	HASAN DEMİR	1981	Çocuk Kitapları	33
205	Söz Vatan Olunca	ZEKÂİ ERYALAZ	1981	Çocuk Kitapları	34
206	Adalet	RIZA AKDEMİR	1981	Çocuk Kitapları	35
207	Yeni Hutbeler	DERLEME	1981	Mesleki Kitaplar	26
208	Dini Bilgiler Ders Kitabı	KOMİSYON	1981	Mesleki Kitaplar	27
209	Bir Köyün Hikayesi ve Müzelik Kırık Kağ.	TALİP ULUŞAN	1981	Çocuk Kitapları	36
210	Taşoluk Tepesi	DR. M. YAŞAR KANDEMİR	1981	Çocuk Kitapları	37
211	Mehmetçikler	SAMİ KOCAOĞLU	1981	Çocuk Kitapları	38
212	Hicret Özel Sayısı (Diyanet Dergisi)		1981		
213	Çocukta Dini Duygu ve Düşün.Gelişmesi	KERİM YAVUZ	1982	İlmi Eserler	33
214	Atatürk ve Din Eğitimi	AHMET GÜRTAŞ	1982	Halk Kitapları	70
215	Allah'ım Seni Çok Seviyorum	ZARİFE CANAN	1982	Çocuk Kitapları	39
216	İyiliğin Mükafaatı	ZARİFE CANAN	1982	Çocuk Kitapları	40
217	Kur'an-ı Kerim Meali (küçükboy)	KOMİSYON	1982	Kaynak Eserler	21
218	Kur'an-ı Kerim (Cep Tipi)		1983	Kaynak Eserler	
219	Veli Dayı	ENGİN KÖSEOĞLU	1982	Çocuk Kitapları	41
220	Hristiyan Propagandası	M. ASIM KÖKSAL	1982	Halk Kitapları	71
221	İslam'da Ağaca verilen Önem	HAMDİ MERT	1982	Halk Kitapları	72
222	Peygamberimizin Hayatı	İRFAN YÜCEL	1982	Halk Kitapları	73
223	Binlerce Güvercin	AHMET EFE	1982	Çocuk Kitapları	42
224	Küp (Kartopu)	AHMET EFE	1982	Çocuk Kitapları	43
225	İhtiyar Tamirci	AHMET EFE	1982	Çocuk Kitapları	44
226	Cimri Kral ve Altınları	AHMET EFE	1982	Çocuk Kitapları	45
227	Sokak	AHMET EFE	1982	Çocuk Kitapları	46
228	Dört Kardeş	AHMET EFE	1982	Çocuk Kitapları	47
229	Çanta	AHMET EFE	1982	Çocuk Kitapları	48
230	Bizim Evdeki Masa	HASAN DEMİR	1982	Çocuk Kitapları	49
231	Öksüz Büyüyen Çocuk	HASAN DEMİR	1982	Çocuk Kitapları	50
232	Beyaz Bisiklet	HASAN DEMİR	1982	Çocuk Kitapları	51
233	Büyük Burunlu Çocuk	ZEKÂİ ERYALAZ	1982	Çocuk Kitapları	52
234	Allah İçin (Şiir)	MEHMET KARGI	1983	Çocuk Kitapları	53
235	Hristiyanlık Propagan. ve Mis. Faaliyeti	DOÇ. DR. OSMAN CİLACI	1983	Halk Kitapları	74
236	Son İlahi Kitap Kur'an-ı Kerim	OSMAN KESKİOĞLU	1982	Cep Kitapları	16
237	Kur'an-ı Kerim (Büyük Boy)		1982	Kaynak Eserler	
238	Gurbetçinin El Kitabı	DR. EYÜP SANAY	1984	Halk Kitapları	75

BAŞKANLIĞIMIZCA BASIMI YAPILAN TÜM ESERLER

GEN. YAYIN	ESER ADI	YAZARI	B.YILI	ESERİN NEVİL	DİZİ NO
239	Tevrat, İncil ve Kur'an	M.BUCAİLLE- M.ALİ SÖNMEZ	1984	İlmi Eserler	34
240	İslamda Sos. Dayanışma Müessesesi	DOÇ. DR. M. ŞEKER	1984	Halk Kitapları	76
241	Kur'an-ı Kerim (Cep Tipi) Meali	KOMİSYON	1984	Kaynak Eserler	22
242	Yangın	AHMET EFE	1984	Çocuk Kitapları	54
243	Mağrur Tavus	AHMET EFE	1984	Çocuk Kitapları	55
244	İyilik	AHMET EFE	1984	Çocuk Kitapları	56
245	Emre'nin Ormanı	SUZAN ÇATALOLUK	1984	Çocuk Kitapları	57
246	Sevgi Narı	SUZAN ÇATALOLUK	1984	Çocuk Kitapları	58
247	Bustan'u'l-Muhaddisin	DİHLEVÎ-A.OSMAN KOÇKUZU	1985	İlmi Eserler	35
248	Farabî el-Medinetü'l-Fazıla (Erdemli Şehir)	TRC. ABDULLAH ÖZBEK	1985	Edebi Eserler	7
249	İslamda Eğitim ve Öğretim	OSMAN KESKİOĞLU	1985	Halk Kitapları	77
250	İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı	FAHRİ DEMİR	1985	İlmi Eserler	36
251	Fetih.Anadolu'nun Türkleş.ve İslamlaşma.	DR. MEHMET ŞEKER	1985	Halk Kitapları	78
252	İslamiyette Spor ve Önemi	DR. AHMET TURAN	1985	Halk Kitapları	79
253	İsnad ve İftiralar Reddiyye	M. ASIM KÖKSAL	1986	İlmi Eserler	37
254	Din Eğitimi ve Öğretimi	DR. HALİS AYHAN	1985	Halk Kitapları	80
255	Kur'an-ı Kerim 30 Cüz		1986	Kaynak Eserler	
256	İslam Dininin İnsan Sağlığı.verdiği Önem	DR. HALUK NURBAKİ	1985	Cep Kitapları	17
257	İslam Kardeşliği	DR. AVNİ İLHAN	1986	Halk Kitapları	81
258	Toplumsal Temelini Sar.Bel.Baş.Problem	LÜTFİ DOĞAN	1991	İlmi Eserler	38
259	Yeni Doküman. Işığında Yahova Şahid.	PROF.DR.HIKMET TANYU	1987	İlmi Eserler	39
260	Tek Kanatlı Güvercin	ÜZEYİR GÜNDÜZ	1987	Çocuk Kitapları	59
261	Vatansız Adam	RIZA AKDEMİR	1986	Çocuk Kitapları	60
262	Safahât	M.A.ERSOY-HAZ.M.İSEN-O.OKAY	1990	Edebi Eserler	8
263	Tonton Nine	ENGİN KÖSEOĞLU	1987	Çocuk Kitapları	61
264	İslam ve Çocuk	PROF.DR.BEYZA BİLGİN	1987	İlmi Eserler	40
265	Masal Dünyasından Merhaba	SUZAN ÇATALOLUK	1987	Çocuk Kitapları	62
266	İslamda Sosyal Güvenlik	DR.FARUK BAŞER	1987	İlmi Eserler	41
267	Tefsir Tarihi C.I	PROF.DR.İSMAIL CERRAHOĞLU	1988	İlmi Eserler	42
268	Tefsir Tarihi C.II	PROF.DR.İSMAIL CERRAHOĞLU	1988	İlmi Eserler	43
269	Mevcut Kay.Görec Hristiyanlık	SUAT YILDIRIM	1988	İlmi Eserler	44
270	19.Asırda Brezilyada Müslüman Bir Din Adamı	RIZA AKDEMİR	1987	Halk Kitapları	82
271	Yaratılış ve Gayelik (Teleoloji)	DOÇ.DR.HÜSEYİN AYDIN	1987	İlmi Eserler	45
272	Rivayet İlimlerinde Haber-i Vahid	A.OSMAN KOÇKUZU	1988	İlmi Eserler	46
273	Namaz Hocası	DR. FAHRİ DEMİR	1989	Halk Kitapları	83

BAŞKANLIĞIMIZCA BASIMI YAPILAN TÜM ESERLER

GEN. YAYIN	ESER ADI	YAZARI	B.YILI	ESERİN NEVİ	DİZİ NO
274	İsl.Huk. Temel Hak ve Hürriyetler	PROF.DR.SERVET ARMAĞAN	1988	İlmi Eserler	47
275	İslam ve Ekonomik Hayat	DOÇ.DR.AHMET TABAKOĞLU	1988	İlmi Eserler	48
276	Selçuklu Devri Muhaddisleri	DR.NURI TOPALOĞLU	1986	İlmi Eserler	49
277	Medeniyet Aleminde Yazı ve Kalem Güzeli II	M.B.YAZIR'DAN HAZ.U. DERMAN	1989	Sanat Eserleri	3
278	Üç Kişilik Mutluluk	ÜZEYİR GÜNDÜZ	1988	Çocuk Kitapları	63
279	Keloğlan Masalları	ENGİN AYDIN	1988	Çocuk Kitapları	64
280	İslamda Ahlak ve Mutluluk Felsefesi	PROF. DR. İ. A. ÇUBUKÇU	1990	Halk Kitapları	84
281	M.Akif'in K.Kerim'i Tefsiri	DOÇ.DR. A.ABDÜLKADİROĞLU	1992	Halk Kitapları	85
282	Din Öğretimi ve Din Hiz. Semineri		1990	İlmi Eserler	50
283	K.Kerim Tarihi ve Kur'an-ı Kerim Türkçe Ter.	PROF. M.HAMİDULLAH-M.S.MUTLU	1990	İlmi Eserler	51
284	İslam Türk Edebiyatında 40 Hadis	PROF.DR.ABDÜLKADİR KARAHAN	1990	İlmi Eserler	52
285	Cep İlmihali Catechism (Fransızca)	AZMİ AYDOĞAN -M.SOYMEN	1990	Cep Kitapları	18
286	M. Akif'in Çağdaş Türkiye İdeali	YAVUZ BÜLENT BAKİLER	1990	Cep Kitapları	19
287	İnsan Din ve Peygamber	PROF. DR. AYHAN SONGAR	1990	Cep Kitapları	20
288	Kur'an-ı Kerim ve Müsbet İlim	DR. FAHRİ DEMİR	1990	Cep Kitapları	21
289	Kur'an-ı Kerim ve Fenni Keşifler	PROF. DR. SUAT YILDIRIM	1990	Cep Kitapları	22
290	Çocuklarımız İçin Din Bilgisi	DT. MACİT YAŞAROĞLU	1990	Çocuk Kitapları	65
291	İrşad Konferansları	K.ERDİL- TALAT KARAÇİZMELİ	1990	Cep Kitapları	23
292	Kur'an-ı Kerim meal ve Tefsiri 2.cilt	HATİBİ BAĞDADI-PROF.DR.M.HATİBOĞLU	1990	Kaynak Eserler	24
293	Tabsiratü'l Edille	PROF.DR. HÜSEYİN ATAY	1990	Kaynak Eserler	23
294	Os.Dev.Surrei Hümayun ve Sur.Alay.	YRD.DOÇ.DR.MÜNİR ATALAR	1991	İlmi Eserler	58
295	İslam Tarihçiliği Üzerine	DOÇ. DR. SABRİ HİZMETLİ	1991	İlmi Eserler	57
296	Sahihu'l-Buhari Üzerine Yap. Çalışmalar	DOC.DR. KEMAL SANDIKÇI	1991	İlmi Eserler	54
297	İmam Ebu Mansur El-Maturidi ve Te'viletül	DR.RAĞİP İMANOĞLU	1991	İlmi Eserler	53
298	Sıratı Müstakim ve Sebilü'r-Reşad Mecmuaları Fihristi	ABDULLAH CEYHAN	1991	İlmi Eserler	55
299	İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis	YDOÇ.DR.KEMAL SANDIKÇI	1991	İlmi Eserler	56
300	Kur'an-ı Kerim'den Öğütler	PROF. DR. İSMAİL CERRAHOĞLU	1992	Halk Kitapları	86
301	Temel Dini Bilgiler	SEYFETTİN YAZICI	1991	Mesleki Kitaplar	28
302	Şerefü-Ashabi'l-Hadis	BAĞDADI, thk. Prof. Dr. M. S. HATİPOĞLU	1991	Kaynak Eserler	25
303	Peygamber Dostları	OSMAN OKTAY	1992	Çocuk Kitapları	66
304	Sevgi Dünyası	A.MAHİR PEKŞEN	1992	Çocuk Kitapları	67
305	Masal Çiçekleri	RIZA AKDEMİR	1991	Çocuk Kitapları	68
306	Toplum Kalkınması Mah.İd BASILMADI			Cep Kitapları	24
307	Bir Yaratan Var Bizi	A. MAHİR PEKŞEN	1992	Çocuk Kitapları	69
308	Bir Avuç Masal	RIZA AKDEMİR	1991	Çocuk Kitapları	70

BAŞKANLIĞIMIZCA BASIMI YAPILAN TÜM ESERLER

GEN. YAYIN	ESER ADI	YAZARI	B.YILI	ESERİN NEVİ	DİZİ NO
309	Şehirdeki Balkon	HASAN DEMİR	1992	Çocuk Kitapları	71
310	İslamda Davet Metodu	DOÇ. DR. İSMET ERSÖZ	1992	Cep Kitapları	25
311	İslam Dini ve Sos. Adalet	PROF. DR. ALİ ŞAFAK	1992	Cep Kitapları	26
312	Namık Kemal'in İslama Bakışı	PROF. DR. S. HAYRİ BOLAY	1992	Cep Kitapları	27
313	Eser Kaydı Yok				
314	Eser Kaydı Yok				
315	Rüyalar Ülkesinden Selamlar	SUZAN ÇATALOLUK	1992	Çocuk Kitapları	73
316	Fuzulî'nin Su Kasidesi ve Şerhi	ADEM ÇALIŞKAN	1992	Edebi Eserler	12
317	Kur'an Işığında Yaratılış Konuları	DOÇ. DR. SAKİP YILDIZ	1992	Cep Kitapları	29
318	Şeriat ve Kadın BASILMADI	YAYINLANMADI	1992	Halk Kitapları	87
319	İslam ve Ekoloji	DOÇ. DR. MEHMET BAYRAKTAR	1992	Halk Kitapları	88
320	Resimlerle Namaz	SEYFETTİN YAZICI	1992	Halk Kitapları	89
321	Kur'an-ı Kerim'de Salah Meselesi	ÖMER DUMLU	1992	İlmi Eserler	59
322	Mümtaz Hoca	YAŞAR ÇALIŞKAN	1992	Edebi Eserler	13
323	Hiz. Muhammed Niçin Çok Evlendi	SADIK VİCDANİ- AHMET KARADUT	1992	Halk Kitapları	90
324	Vahdet-i Vücut	TELİF FERİT KAM-SAD. E. ÇEBECİOĞLU	1994	Halk Kitapları	91
325	Çiçek Güzeli			Edebi Eserler	14
326	İslâm Hukuk Felsefesi	M. FEHMİ EFENDİ- DR. N. KAHVECİ	1994	Halk Kitapları	92
327	İmam Ebu Hanifenin Hadis Anlayışı ve	İ. HAKKI ÜNAL	1994	İlmi Eserler	60
328	Diyanet İşl. Başkanlığı Elya. Eserler Kat. 2	ABDULLAH CEYHAN	1994	İlmi Eserler	61
329	İslamda Birlik ve Beraberliğin T. Hayatın Önemi	ŞÜKRÜ ÖZTÜRK	1995	Cep Kitapları	30
330	Fetvalar	KOMİSYON	1995	Halk Kitapları	93
331	Çevre Sorunları ve İslâm	İ. ÖZDEMİR M. YÜKSELMİŞ	1995	Halk Kitapları	94
332	Günümüz Dünya Dinleri	YRD. DOÇ. DR. OSMAN CILACI	1995	Halk Kitapları	95
333	Kur'an-ı Kerim Tefsiri İçin Yapılan İstişari Toplantı Notları		1995		
334	İslam İlmi (ortaboy)	SEYFETTİN YAZICI- LÜTFİ ŞENTÜRK		Kaynak Eserler	49
335	İslam Kültüründe Aile Planlaması	PROF. DR. ABDURRAHİM OMRAN	1995	İlmi Eserler	62
336	Tabiat Laboratuvarının İşçileri	M. ZEKAİ ERYALAZ	1997	Çocuk Kitapları	85
337	Gönlümdeki Anadolu	A. MAHİR PEKŞEN	1995	Çocuk Kitapları	72
338	Din Şurası Tebliğ ve Müzakere Me. C. I-II	KOMİSYON	1995	İlmi Eserler	63
339	M. Nuri YILMAZ'ın Konferans ve Makaleleri I	Mehmet Nuri YILMAZ	1995	Mesleki Kitaplar	29
340	İslam Hukukunda Şahısl. Karşı Mües. Fiiller	PROF. DR. ŞAMİL DAĞCI	1996	İlmi Eserler	64
341	Milli Mücadelede Din Adamları I	DOÇ. DR. ALİ SARIKOYUNCU	1995	İlmi Eserler	65
342	İnandım-Mutluyum	A. MAHİR PEKŞEN	1997	Çocuk Kitapları	74
343	Aksakallı Kahraman	DERLEME	1996	Çocuk Kitapları	75

BAŞKANLIĞIMIZCA BASIMI YAPILAN TÜM ESERLER

GEN. YAYIN	ESER ADI	YAZARI	B.YILI	ESERİN NEVİİ	DİZİ NO
344	Taş Edilen Sakal	DERLEME	1996	Çocuk Kitapları	76
345	Cabbarı Kim Dövdü?	DERLEME	1996	Çocuk Kitapları	77
346	İpek Tüccarı	DERLEME	1996	Çocuk Kitapları	78
347	Sahte Paralar	DERLEME	1996	Çocuk Kitapları	79
348	Kıvırcık Bulmacaları	DERLEME	1996	Çocuk Kitapları	80
349	İslâm Ahlak İbadet (Tatarca)	ABDURRAHMAN KAYA	1996	Halk Kitapları	97
350	Alkollü İçkiler Sigara ve Diğerleri (Azerice)	PROF.DR. A. ÖZYAZICI-M.MUSAOĞLU	1996	İlmi Eserler	66
351	Alkollü İçkiler Sigara ve Diğ. (Türkmençe)	PROF.DR. A. ÖZYAZICI-B.SARIYEV	1996	İlmi Eserler	67
352	Resimlerle Namaz (Tatar Türkçesi)	SEYFETTİN YAZICI-A. KAYA	1997	Halk Kitapları	98
353	Hatemi'l-Enbiya (Azerice)	O. KA.Hİ.BERKİ-TR.R.KAYA	1997	Halk Kitapları	99
354	Arkadaş Uğruna	ABDULLAH CEYHAN	1997	Çocuk Kitapları	81
355	Kaşık Pazarı	A ABDULLAH CEYHAN	1997	Çocuk Kitapları	82
356	Bir Musibet Bin Nasihat	ABDULLAH CEYHAN	1997	Çocuk Kitapları	83
357	Allah'ın Sınavı	ABDULLAH CEYHAN	1997	Çocuk Kitapları	84
358	Resimlerle Namaz (Özbek Türkçesi)	S. YAZICI- TRC. İBRAHİM YOLDAŞOĞLU	1997	Halk Kitapları	101
359	Siyer-i Nebi (Kırgız Türkçesi)	O. KESKİOĞLU - trc. Güلزura CUMAKUNOVA	1997	Halk Kitapları	30
360	Siyer-i Nebi Azerice	O.KESKİOĞLU-TER PROF.DR.M.MUSAOĞLU	1996	Mesleki Kitaplar	31
361	Cep İlmihali (Türkmen Türkçesi)	M. SOYMEN S.NAZAR ARNAZAROV	1996	Cep Kitapları	31
362	Kur'an Okumaya Giriş (Türkmen Türkçesi)	DR. T. ALTIKULAÇ-MEHMET KARA	1997	Halk Kitapları	100
363	Alkollü İçkiler Sigara ve Diğerleri	PROF.DR. ALPARSLAN ÖZYAZICI	1997	İlmi Eserler	68
364	Mehmet Nuri Y. Mak. ve Konuşmaları I-II	MEHMET NURİ YILMAZ	1996	Mesleki Kitaplar	32
365	İki Derste İstiklal Marşı	YILMAZ TARTAN	1998	Edebi Eserler	15
366	Küçük Kahraman		1997	Çocuk Kitapları	86
367	Dilenci	MUHTELİF	1997	Çocuk Kitapları	87
368	İki Humanın Bedeli	"	1997	Çocuk Kitapları	88
369	Yunusun Çiçeği	"	1997	Çocuk Kitapları	89
370	Kardelenin Karları	"	1997	Çocuk Kitapları	90
371	Kafesteki Kuş	"	1997	Çocuk Kitapları	91
372	Alın Teri	"	1997	Çocuk Kitapları	92
373	Yılan ile Serçe	"	1997	Çocuk Kitapları	93
374	Gülistanın Gülleri	"	1997	Çocuk Kitapları	94
375	Çelik Kuşla Kıvrak Kanat	"	1997	Çocuk Kitapları	95
376	Sünger Yüklü Katır	"	1997	Çocuk Kitapları	96
377	Resimlerle Namaz (Azeri Türkçesi)	S. YAZICI- TRC.-ANAR ALİYEV	1997	Halk Kitapları	102
378	Resimlerle Namaz (Kırgız Türkçesi)	S. YAZICI- TRC.YAVUZ ÖZGEN	1997	Halk Kitapları	103

BAŞKANLIĞIMIZCA BASIMI YAPILAN TÜM ESERLER

GEN. YAYIN	ESER ADI	YAZARI	B.YILI	ESERİN NEVİİ	DİZİ NO
379	Resimlerle Namaz (Türkmen Türkçesi)	S. YAZICI- TRC.	1997	Halk Kitapları	104
380	Resimlerle Namaz (Kazak Türkçesi)	S. YAZICI- TRC.CENGİZHAN ÇALPAN	1997	Halk Kitapları	105
381	Kur'an Okumaya Giriş (Kazak Türkçesi)	DR. T. ALTIKULAÇ-C. ÇALPAN	1997	Halk Kitapları	106
382	Kur'an Okumaya Giriş (Azeri Türkçesi)	DR. T. ALTIKULAÇ- ANAR ALİYEV	1997	Halk Kitapları	107
383	Kur'an Okumaya Giriş (Özbek Türkçesi)	DR. T. ALTIKULAÇ-M.REFİK HİLAL	1997	Halk Kitapları	108
384	Kur'an Okumaya Giriş (Gürcüce)	DR. T. ALTIKULAÇ-AHMET ERDEM	1997	Halk Kitapları	109
385	Kur'an Okumaya Giriş (Tatar Türkçesi)	DR. T. ALTIKULAÇ- A.KAYA	1997	Halk Kitapları	110
386	Kur'an Okumaya Giriş (Kırgız Türkçesi)	DR. T. ALTIKULAÇ-	1998	Halk Kitapları	111
387	Cep İlmihali (Gürcüce)	M. SOYMEN-PROF.DR.M.MUSAOĞLU	1997	Cep Kitapları	32
388	Cep İlmihali (Azeri Türkçesi)	M. SOYMEN-A.ERDEM	1997	Cep Kitapları	33
389	Cep İlmihali (Tatar Türkçesi)	M. SOYMEN-A. KAYA	1997	Cep Kitapları	34
390	Cep İlmihali (Özbek Türkçesi)	M. SOYMEN-.I. KAÇKARBEYEV	1997	Cep Kitapları	35
391	Cep İlmihali (Kırgız Türkçesi)	M. SOYMEN-G.CUMAKUNOVA	1997	Cep Kitapları	36
392	Ramazan ve Oruç	SEYFETTİN YAZICI	1997	Halk Kitapları	112
393	İslam Dininde Haramlar ve Büyük Günahlar	LÜTFİ ŞENTÜRK	1998	Halk Kitapları	113
394	İbadet	YAŞAR IŞCAN	1998	Halk Kitapları	114
395	Din Görevlisinin El Kitabı	KOMİSYON	1997	Halk Kitapları	115
396	İslam Ahlakı	DR. FAHRİ DEMİR	1997	Halk Kitapları	116
397	Milletimize Sesleniş	SEYFETTİN YAZICI	1997	Halk Kitapları	117
398	Milli Mücadelede Din Adamları II	DOÇ.DR. ALİ SARIKOYUNCU	1997	İlmi Eserler	70
399	Güncel Dini Konular	KOMİSYON	1999	Halk Kitapları	118
400	Siyer-İ Nebi Türkmençe		1996	Mesleki Kitaplar	33
401	Hatemü'l-Enbiya (Kazak Türkçesi)	O.KESKİOĞLU- A.HİMMET BERKİ	1997	Halk Kitapları	119
402	Hatemü'l-Enbiya (Özbek Türkçesi)	O.KESKİOĞLU- A.HİMMET BERKİ	1997	Halk Kitapları	120
403	Hatemü'l-Enbiya (Kırgız Türkçesi)	O.KESKİOĞLU- A.HİMMET BERKİ	1997	Halk Kitapları	121
404	Hatemü'l-Enbiya (Türkmen Türkçesi)	O.KESKİOĞLU- A.HİMMET BERKİ	1997	Halk Kitapları	122
405	Siyer-İ Nebi (Tatarca) BASILMADI	OSMAN KESKİOĞLU	1997	Mesleki Kitaplar	34
406	Alkollü İçkiler Sigara ve Diğerleri (Kazakça)	PROF.DR.A.ÖZYAZICI-SAVLE DAĞAYKIZI	1998	İlmi Eserler	71
407	Talihsiz Kuşum	ANOMİM	1998	Çocuk Kitapları	97
408	Naylon Köy	"	1998	Çocuk Kitapları	98
410	İlk Adım	"	1998	Çocuk Kitapları	100
411	Allahı Arayan Çocuk	"	1998	Çocuk Kitapları	101
412	Varakanın Müjdesi	DR.MACİT YARAŞOĞLU	1998	Çocuk Kitapları	102
413	İslam'da İnaç.Esas.İbadetler ve Ahlak İlkeleri	SEYFETTİN YAZICI	1999	Halk Kitapları	124
414	Hutabeler BASILMADI	KOMİSYON	1998	Mesleki Kitaplar	35

BAŞKANLIĞIMIZCA BASIMI YAPILAN TÜM ESERLER

GEN. YAYIN	ESER ADI	YAZARI	B.YILI	ESERİN NEVİL	DİZİ NO
415	Çocuklarımız İçin Din Bilgisi 2		1998	Çocuk Kitapları	103
416	İslam İnanc Esasları Akaid	LÜTFİ ŞENTÜRK	1998	Cep Kitapları	37
417	Kandilli Çınar		1998	Çocuk Kitapları	105
418	Kırmızı gülün sonu		1998	Çocuk Kitapları	106
419	Anıların Nöbeti	"	1998	Çocuk Kitapları	99
419	Sınırdan Nöbet		1998	Çocuk Kitapları	107
420	Cennet Kuşları		1998	Çocuk Kitapları	108
421	Kefensiz Gömülenler	HAYATI OTYAKMAZ	1998	Çocuk Kitapları	109
422	Barış Çeşmesi		1998	Çocuk Kitapları	110
423	İnanların Güç Kaynağı Dua	SEYFETTİN YAZICI	1998	Cep Kitapları	38
424	Özet Olarak İslâm	KOMİSYON	1999	Cep Kitapları	39
425	Diyanet İşleri Başkanı M.Nuri Y. Kon.-III	MEHMET NURİ YILMAZ	1999	Mesleki Kitaplar	36
426	Hız.Muhammed Niçin Çok Evlendi (İngilizce)	M.SİDDİK VİCDANİ-YAŞAR ÇOLAK	1999	Halk Kitapları	123
427	İslam Dininde Haramlar ve Büy. Gün.- Kazak	L.ŞENTÜRK-SAVLE DAĞAYKIZI	1997	Halk Kitapları	125
428	İslam Dininde Haramlar ve Büyük Gün. -Türkmen	L.ŞENTÜRK S.N.ARNAZAROV	1998	Halk Kitapları	126
429	Cep İlmihali (Rusça)	MEHMET SOYSALDI-M.MUSAOĞLU	1998	Cep Kitapları	40
430	Cep İlmihali (Kazakça)	M. SOYMEN-SAVLE DAĞAYKIZI	1998	Cep Kitapları	41
431	Müslüman Gençlere Din Bilgisi	SEYFETTİN YAZICI	1999	Halk Kitapları	127
432	Ateizm ve Eleştirisi	DR. AYDIN TOPALOĞLU	1999	İlmi Eserler	72
433	Cephe Gerisinde Savâş	YILMAZ TARTAN	1999	Edebi Eserler	16
434	Bulutlardan Yıldırım Sağdıç	YILMAZ TARTAN	1999	Edebi Eserler	17
435	Şehit Din Görevlileri Albümü	KOMİSYON	1999	Sanat Eserleri	4
436	Diyanet İşleri Başkanlığı Özet Bilgiler	Komisyon	1999	Mesleki Kitaplar	37
437	İslam D.Haramlar ve Büyük Günahlar (Azerice)	LÜTFİ ŞENTÜRK-PROF.DR.M.MUSAOĞLU	1999	Halk Kitapları	128
438	İslam Dininde Haramlar ve B.Günahlar (Kırgızca)	LÜTFİ ŞENTÜRK-PROF.DR.M.MUSAOĞLU	1999	Halk Kitapları	129
439	Alkollü İçkiler Sigara ve Diğ.(Kırgızca)	DR.A.TOPALOĞLU	1999	İlmi Eserler	73
440	Ateizm ve Eleştirisi (Azeri Türkçesi)	DR.A.TOPALOĞLU-PROF.DR.M.MUSAOĞLU	1999	İlmi Eserler	74
441	Ateizm ve Eleştirisi (Türkmen Türkçesi)	DR.A.TOPALOĞLU-S.NAZAR ARNAZAROV	1999	İlmi Eserler	75
442	Kur'an Okumaya Giriş (Arnavutça)	DR.T.ALTUKALAÇ-DR. EMİN İMER	2000	Halk Kitapları	130
443	Kur'an Okumaya Giriş (Karaçay Balkarca)	DR.T.ALTUKALAÇ-ÜZEYİR KEÇGÜRGENDİ	2000	Halk Kitapları	131
444	Mutluluk Yolu İslam	SEYFETTİN YAZICI-	1995	Broşür- Kartela	1
445	Mutluluk Yolu İslam (Arapça)	SEYFETTİN YAZICI ALİ SERTER	1995	Broşür- Kartela	2
446	Mutluluk Yolu İslam (İngilizce)	SEYFETTİN YAZICI-A.DEĞİRMENCİOĞLU	1995	Broşür- Kartela	3
447	Mutluluk Yolu İslam (Almanca)	SEYFETTİN YAZICI-TAHİR DEVECİ	1995	Broşür- Kartela	4
448	Mutluluk Yolu İslam (Faransızca)	SEYFETTİN YAZICI-A. ÇETİN ERTÜRK	1995	Broşür- Kartela	5

BAŞKANLIĞIMIZCA BASIMI YAPILAN TÜM ESERLER

GEN. YAYIN	ESER ADI	YAZARI	B.YILI	ESERİN NEVİİ	DİZİ NO
449	Camilerimiz Türkçe	PRO.DR. HAKKI ÖNKAL	1995	Broşür- Kartela	6
450	Camilerimiz I (İngilizce)	PRO.DR. HAKKI ÖNKAL-YAŞAR ÇOLAK	1996	Broşür- Kartela	7
451	Camilerimiz I (Almanca)	PRO.DR. HAKKI ÖNKAL- TAHİR DEVECİ	1996	Broşür- Kartela	8
452	Camilerimiz I (Fransızca)	PRO.DR. H.ÖNKAL-PROF.DR. S.ÇİĞDEMOĞLU	1996	Broşür- Kartela	9
453	Camilerimiz I (Arapça)	PRO.DR. HAKKI ÖNKAL- ALİ SERTER	1996	Broşür- Kartela	10
454	Mutluluk Yolu İslam (Azeri Türkçesi)	SEYFETTİN YAZICI-M.MUSAOĞLU	1998	Broşür- Kartela	11
455	Camilerimiz II (Türkçe)	PROF.DR. H.ÖNKAL	1998	Broşür- Kartela	13
456	Camilerimiz II (Almanca)	PRO.DR. H.ÖNKAL-TAHİR DEVECİ	1998	Broşür- Kartela	12
457	Mutluluk Yolu İslam (Kırgız Türkçesi)	S.YAZICI GULZURU CUMAKUNOVA	1999	Broşür- Kartela	14
458	Mutluluk Yolu İslam (Kazak Türkçesi)	SEYFETTİN YAZICI SAVLE DAĞAYKIZI	1999	Broşür- Kartela	15
459	Mutluluk Yolu İslam (Arnavutça)	SEYFETTİN YAZICI BEHUCİDDİN ŞEHABİ	1999	Broşür- Kartela	16
460	Mutluluk Yolu İslam (Rusça)	SEYFETTİN YAZICI-PROF.DR.M.MUSAOĞLU	1999	Broşür- Kartela	17
461	Mutluluk Yolu İslam (Özbek Türkçesi)	SEYFETTİN YAZICI-ERTUĞRUL YAMAN	1999	Broşür- Kartela	18
462	Mutluluk Yolu İslam (Türkmen Türkçesi)	SEYFETTİN YAZICI-PROF.DR.B.SARIYEV	1999	Broşür- Kartela	19
463	Mutluluk Yolu İslam (Tatar Türkçesi)	S.YAZICI -ABDURRAHMAN KAYA	1999	Broşür- Kartela	20
464	Camilerimiz-II (İngilizce)	PRF.DR.H.ÖNKAL-YAŞAR ÇOLAK	1999	Broşür- Kartela	21
465	Camilerimiz-II (Fransızca)	PRF.DR.H.ÖNKAL-SEMA ÇİĞDEMOĞLU	1999	Broşür- Kartela	22
466	Camilerimiz-II (Arapça)	PRF.DR.H.ÖNKAL-VAHDİ BOYDAŞ	1999	Broşür- Kartela	23
467	M.N. Yılmaz'ın Kon.ve Mak.IV	M.NURİ YILMAZ	1999	Mesleki Kitaplar	38
468	Diyanet Hac Rehberi	KOMİSYON	2000	Cep Kitapları	42
469	Diyanet Hac Duaları Komisyon		2000	Cep Kitapları	43
470	Diyanet Türkçe Hac Duaları	KOMİSYON	2000	Cep Kitapları	44
471	Diyanet Tavaf ve Sa'y Duaları	KOMİSYON	2000	Cep Kitapları	45
472	Deprem	KOMİSYON	2000	Broşür- Kartela	24
473	Denetim ve Soruşturma Rehberi	KOMİSYON	2000	Mesleki Kitaplar	39
474	Şaheser Camilerimiz	DR.MEHMET ÖNDER	2000	Sanat Eserleri	5
475	İslamda Din Hürriyetinin Temelleri	DR. HALİL ALTUNTAŞ	2000	İlmi Eserler	76
476	Tiryaki Hasan Paşa ve Kaniye Müdüfaası	OP. Dr. Ahmet ACUDUMAN- Çizen: Prof. Dr. Kemal ANADOL	1998	Çocuk Kitapları	104
477	Akşemsettin	PROF.DR. C.ANADOL-ÇİZ OP.D. A.ACUDUMAN	2000	Çocuk Kitapları	112
478	İnanların Güç Kaynağı Dua (Azerce)	SEYFETTİN YAZICI-M.MUSAOĞLU	2000	Cep Kitapları	57
479	İnanl.Güç Kaynağı Dua (Kırgızca)	S. YAZICI-GULZURA CUMAKUNOVA	2002	Cep Kitapları	58
480	Özet Olarak İslam (Kırgızca)	KOMİSYON- GÜLZURA CUMAKUNOVA	2000	Cep Kitapları	56
481	İnananların Güç Kaynağı Dua (Kazazça)	S. YAZICI.SAVLE DAĞAYKIZI	2000	Cep Kitapları	51
482	İnananların Güç Kaynağı Dua (Türkmece)	S. YAZICI.DOÇ.DR. S.N ARNAZAROV	2000	Cep Kitapları	50
483	Özet Olarak İslam (Türkmece)	KOMİSYON-DOÇ.DR. S.N ARNAZAROV	2000	Cep Kitapları	49

BAŞKANLIĞIMIZCA BASIMI YAPILAN TÜM ESERLER

GEN. YAYIN	ESER ADI	YAZARI	B.YILI	ESERİN NEVİİ	DİZİ NO
484	Özet Olarak İslam (Azerice)	KOMİSYON- PROF.DR. M MUSAOĞLU	2000	Cep Kitapları	48
485	Özet Olarak İslam (Kazakça)	KOMİSYON-SAVLE DAĞAYKIZI	2000	Cep Kitapları	47
486	İslam İnanç Esasları Akaid (Azerice)	L. ŞENTÜRK-PROF.DR. M MUSAOĞLU	2000	Cep Kitapları	46
487	Hac Görevlileri İçin Pratik Arapça Konuşma Kv.	KOMİSYON	2000	Cep Kitapları	52
488	İslam İnanç Esasları Akaid (Kırgızca) Basılmadı	L.ŞENTÜRK -GULZURA CUMAKUNAVA	2000	Cep Kitapları	53
489	İslam İnanç Esasları Akaid (Türkmençe)	LÜTFİ ŞENTÜRK-DOÇ.DR.S.N. ARNAZAROV	2000	Cep Kitapları	54
490	İslam İnanç Esasları Akaid (Kazaça)	LÜTFİ ŞENTÜRK-SAVLE DAĞAYKIZI	2000	Cep Kitapları	55
491	Ateizm ve Eleştirisi (Rusça)	DR.A.TOPALOĞLU-PROF.DR.M.MUSAOĞLU	2000	İlmi Eserler	77
492	Camilerimiz III Türkçe	PROF.DR.HAKKI ÖNKAL	2000	Broşür- Kartela	25
493	Çocuk Hikayeleri (Azeri Türkçesi)	RIZA AKDEMİR PROF.DR.M.MUSAOĞLU	2000	Çocuk Kitapları	113
494	Çocuk Hikayeleri (Türkmen Türkçesi)	RIZA AKDEMİR-DOÇ.DR.BERDİ SARIYEV	2000	Çocuk Kitapları	114
495	Çocuk Hikayeleri (Kazak Türkçesi)	RIZA AKDEMİR-Z.ISMAIL	2000	Çocuk Kitapları	115
496	Çocuk Hikayeleri (Kırgız Türkçesi)	R.AKDEMİR-GÜLZURA CUMAKUNOVA	2000	Çocuk Kitapları	116
497	Diyanet İşl Bşk M.N.Y. Kon. ve Mak. V		2000	Mesleki Kitaplar	40
498	Yaygın Din Eğitiminde Cami ve Görevlileri	DOÇ.DR.FAHRİ KAYADİBİ	2000	İlmi Eserler	78
499	IV Avrasya Şûrası (25-28Temmuz/2000 SARAYBOSNA)	KOMİSYON	2001	İlmi Eserler	84
500	Diyanet İşleri Başkanlığı 1999 Yılı İstatistikleri	KOMİSYON	2000	Halk Kitapları	132
501	Anadoluda Bir Arada Yaşama Tecrübesi	PROF.DR. M. ŞEKER	2000	İlmi Eserler	79
502	Kur'an'a Göre Hz. Meryem	PR.DR.A.İHSAN YİTİK	2000	İlmi Eserler	80
503	Kur'an-ı Kerim ve Had. Göre Hz.İsa ve Hris.	PROF.TR. C.SOFUOĞLU	2000	İlmi Eserler	81
504	Türkiye Selçukluları ve Os. Birarada Yaş. Trc	PROF. DR.MEHMET ŞEKER	2001	İlmi Eserler	82
505	Uluslararası Avrupa Birliği Sonuç Bildirgesi (Broşür Türkçe)	KOMİSYON	2000	Broşür- Kartela	26
506	Uluslararası Avrupa Birliği Şurası Sonuç Bildirgesi (Broşür İngilizce)	KOMİSYON	2000	Broşür- Kartela	27
507	Uluslararası Avrupa Birliği Şurası Tebliğ ve Müzakere Metinleri I-II	KOMİSYON	2000	İlmi Eserler	83
508	İlahi Bahçesi	ENGİN NİGAR	2001	Çocuk Kitapları	120
509	Teke Tek	ORHAN DÜNDAR	2001	Çocuk Kitapları	118
510	Sevgi Yumağı	VELİ DEĞİRMENCI	2001	Çocuk Kitapları	119
511	Vaaz Örnekleri	LÜTFİ ŞENTÜRK	2001	Halk Kitapları	133
512	İrtica	M.N.YILMAZ	2001	Cep Kitapları	59
513	Biz Sevecen Çocuklarınız	MEHMET ÖNAL	2001	Çocuk Kitapları	121
514	Din Devlet-Din Siyaset	H.ÖZDEMİR-ÇI.ÇOLAK	2001	Cep Kitapları	60
515	2001 İş Takvimi	KOMİSYON	2001	Halk Kitapları	134
516	Atatürk ve Atatürk İlkeleri	KOMİSYON	2001	Halk Kitapları	135
517	Özet Olarak İslam (Almanca)	NEZAKET ELTÜRK	2001	Cep Kitapları	61
518	Masal Dünyasından Merhaba Kırgızca	SUZAN ÇATALOLUK- PROF.DR. G. CUMAK	2001	Çocuk Kitapları	125

BAŞKANLIĞIMIZCA BASIMI YAPILAN TÜM ESERLER

GEN. YAYIN	ESER ADI	YAZARI	B.YILI	ESERİN NEVİİ	DİZİ NO
519	Masal Dünyasından Merhaba Azerice	SUZAN ÇATALOLUK- PROF.DR. M.N MUSA	2001	Çocuk Kitapları	124
520	Masal Dünyasından Merhaba Türkmence	SUZAN ÇATALOLUK- PROF.DR. S. N. ARNA	2001	Çocuk Kitapları	123
521	Tonton Nine Azerice	ENGİN KÖSEOĞLU- PROF.DR. M.MUSAOĞ	2001	Çocuk Kitapları	122
522	Tonton Nine Kırgızca	ENGİN KÖSEOĞLU- PROF.DR. G. CUMAKU	2001	Çocuk Kitapları	117
523	Camilerimiz III (Almanca)	PROF.DR. H.ÖNKAL- TAHİR DEVECİ	2001	Broşür- Kartela	28
524	Veli Dayı Azerice	ENGİN KÖSEOĞLU- PROF.DR. M. MUSAOĞ	2001	Çocuk Kitapları	126
525	Konulu Kur'a-ı Kerim Tefsiri (örnek fasikül)		1990	Kaynak Eserler	25
526	Diyanet İşl.Bşk. 2000 yılı İstatistikleri		2001	Halk Kitapları	136
527	Kur'an-ı Kerim Meali (Ortaboy)	KOMİSYON	2002	Kaynak Eserler	26
528	Veli Dayı (Türkmen Türkçesi)	TENGİN KÖSEOĞLU-ERC. DOÇ.DR. BERDİ SARIYEV	2001	Çocuk Kitapları	127
529	İlahi Bahçesi	YUSUF KEMALETİN ÖZGÜR	2001	Halk Kitapları	137
530	Diyanet İşl.Başkanı M.Nuri Y.n Kon. VI		2001	Mesleki Kitaplar	41
531	İstanbul'un Fethi	ORHAN DÜNDAR	2002	Çocuk Kitapları	128
532	Braille Kur'an-ı Kerim		2002	Kaynak Eserler	59
533	Ona Doğru Şiir Kitabı	DR. HALİL ALTUNTAŞ	2002	Halk Kitapları	138
534	Kur'anda Zikir Kavramı ve Allah'ı Zikir	DOÇ.DR. İSMAİL KARAGİZG	2002	Halk Kitapları	139
535	2002 Yılı Çalışma Programı	APK	2002	Halk Kitapları	140
536	Kamil Miras Hayatı ve Eserleri	PROF.DR. NESİMİ YAZICI	2002	İlmi Eserler	85
537	Gelin Gölü	ADİL KARAGÖZ	2002	Çocuk Kitapları	129
538	Rüzgarın Öfkesi	ADİL KARAGÖZ	2002	Çocuk Kitapları	130
539	Kur'an-ı Kerim Meali (Büyükboy)	KOMİSYON	2002	Kaynak Eserler	27
540	Kur'an-ı Kerim Meali (Küçükboy)	KOMİSYON	2002	Kaynak Eserler	28
541	Kur'an-ı Kerim (Cep Tipi Metinli)	KOMİSYON	2002	Kaynak Eserler	29
542	Kur'an-ı Kerimi (Cep Tipi Türkçe)	KOMİSYON	2002	Kaynak Eserler	30
543	Camilerimiz III (Fransızca)	PROF.DR. H.ÖNKAL/SEMA ÇİĞDEMOĞLU	2002	Broşür- Kartela	31
544	Mutluluk Yolu İslam (Danimarkaca)	SEYFETTİN YAZICI/ REFİK USTA	2002	Broşür- Kartela	29
545	Mutluluk Yolu İslam (Japonca)	SEYFETTİN YAZICI/ TRC.SELİM YÜCEL GÜ	2002	Broşür- Kartela	30
546	İnananların Güç Kaynağı Dua (Almanca)	SEYFETTİN YAZICI/ TRC. NEZAKET ELTÜR	2002	Cep Kitapları	63
547	Özet Olarak İslam (Fransızca)	KOMİSYON /TRC.SEMA ÇİĞDEMOĞLU	2002	Cep Kitapları	62
548	Tonton Nine Kazakça	ENGİN KÖSEOĞLU/TRC. BERDİ SARIYEV	2002	Çocuk Kitapları	132
549	Tonton Nine Türkmence	ENGİN KÖSEOĞLU/TRC. ZEYNEŞ İSMAIL	2002	Çocuk Kitapları	131
550	Maveraya Sefer	YÜCEL İPEK	2002	Halk Kitapları	141
551	Güncel Dini Meseleler Toplantısı	KOMİSYON	2002	İlmi Eserler	86
552	Resimlerle Namaz Japonca	SEYFETTİN YAZICI/ TRC.SELİM YÜCEL GÜ	2002	Halk Kitapları	142
553	Diyanet İşleri Başkanlığı 2001 Yılı İstatistikleri	KOMİSYON	2002	Halk Kitapları	143

BAŞKANLIĞIMIZCA BASIMI YAPILAN TÜM ESERLER

GEN. YAYIN	ESER ADI	YAZARI	B.YILI	ESERİN NEVİİ	DİZİ NO
554	Satanizm	GÜÇ,AHMET (DOÇ.DR.)	2002	İlmi Eserler	87
555	Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Y. VI		2002	Mesleki Kitaplar	42
556	Tariku'l-Edeb	ŞEKER, MEHMET	2002	İlmi Eserler	88
557	2000 İnanç ve Hoşg. Çağında Dinler Toplantısı	TEBLİĞ SAHIPLERİ	2002	İlmi Eserler	89
558	Din Eğitiminde Reh. ve Psikolojik Danışma	BULUT,AYTEKİN	2002	İlmi Eserler	90
559	Ayet ve Hadislerin Işığında Sevgi ve Dostluk	KARAGÖZ,İSMAİL (DOÇ.DR.)	2002	Halk Kitapları	144
560	Müjde ve Öğüt	PEKŞEN,AHMET MAHİR	2002	Çocuk Kitapları	133
561	Açık Hava Mızıkacıları	ERYALAZ,MEHMET ZEKAI	2002	Çocuk Kitapları	134
562	Fareler ve Pireler	ERYALAZ,MEHMET ZEKAI	2002	Çocuk Kitapları	135
563	Köstebeğin Metrosu	ERYALAZ,MEHMET ZEKAI	2002	Çocuk Kitapları	136
564	Göçmen Kuşların Dönüşü	ERYALAZ,MEHMET ZEKAI	2002	Çocuk Kitapları	137
565	Kunduzlar ve Yaşlı Oduncu	ERYALAZ,MEHMET ZEKAI	2002	Çocuk Kitapları	138
566	Baykuşun Günlüğü	YILMAZ,RAMAZAN	2002	Çocuk Kitapları	139
567	Bayramlık	KÖSEOĞLU,ENGİN	2002	Çocuk Kitapları	140
568	Minik Yürekler	İPEK,YÜCEL	2002	Çocuk Kitapları	141
569	Çanakkaleden Bir Çocuk	AÇIKGÖZ,MUAMMER	2002	Halk Kitapları	145
570	İlahi Bahçesi-2	NİGAR,ENGİN	2002	Çocuk Kitapları	142
571	İslam Kardeşliği	DR. AVNİ İLHAN/ TERC. BERDİ SARIYEV	2002	Cep Kitapları	64
572	Masal Dünyasından Merhaba	SUZAN ÇATALOLUK/ TRC. ZEYNEŞ İSMAİL	2002	Çocuk Kitapları	145
573	Veli Dayı Kazakça	ENGİN KÖSEOĞLU/TRC.ZEYNEŞ İSMAİL	2002	Çocuk Kitapları	144
574	Veli Dayı Kırgızca	ENGİN KÖSEOĞLU/TRC.GÜLZURA CUMAK	2002	Çocuk Kitapları	143
575	Özet Olarak İslam (Bulgarca)	SEYFETTİN YAZICI/ TR.C. İSLAM BEYTULLA	2002	Cep Kitapları	65
576	Mutluluk Yolu İslam (Bulgarca)	SEYFETTİN YAZICI/TRC.İSLAM BEYTULLA	2002	Broşür- Kartela	33
577	Mutluluk Yolu İslam (Boşnakça)	SEYFETTİN YAZICI/TRC: ÖMER RAMİZOĞLU	2002	Broşür- Kartela	32
578	Resimlerle Namaz (Bulgarca)	S.YAZICI. TRC. İSLAM BEYTULLAH ERDİ	2002	Halk Kitapları	146
579	Uluslar Arası Ab Birliği Şur.T.ve Müz.Met I.II	KONUŞMACILAR	2002	İlmi Eserler	91
580	Şiirlerle (Rubailerle) Esmâ-İ Hüsnâ	GÖKHAN EVLİAYOĞLU	2002	Edebi Eserler	18
581	Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı	PROF. DR. İBRAHİM SARIÇAM	2002	İlmi Eserler	92
582	Hayvan Masalları	ORHAN DÜNDAR	2002	Çocuk Kitapları	146
583	Masal Penceresi	ENGİN NİGAR	2002	Çocuk Kitapları	147
584	II Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (1-2 Cilt)	KONUŞMACILAR	2003	İlmi Eserler	93
585	Türkiye'nin Avr. Birliğine Girişini Din Boyutu	KONUŞMACILAR	2003	İlmi Eserler	94
586	Model Şahsiyet Olarak Hz.Peygamber ve Hoşgörüsü	DR. YAŞAR YİĞİT	2003	Cep Kitapları	66
587	Yavuz Sultan Selim	Orhan DÜNDAR	2004	Çocuk Kitapları	151
588	Diyanet İşl. Başk. 2003 Yılı Çalışma Programı		2003	Halk Kitapları	147

BAŞKANLIĞIMIZCA BASIMI YAPILAN TÜM ESERLER

GEN. YAYIN	ESER ADI	YAZARI	B.YILI	ESERİN NEVİİ	DİZİ NO
589	Dini Kavramlar Sözlüğü	Komisyon	2005	Kaynak Eserler	31
590	Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir	KOMİSYON	2003	Kaynak Eserler	32
591	Mehteşem Süleyman	PROF.DR. CEMAL ANADOL	2003	Çocuk Kitapları	148
592	Örnek Vaazlar-II	LÜTFİ ŞENTÜRK	2003	Halk Kitapları	148
593	İmam Şâfiî Hayatı ve Fıkıh Usulü İlimindeki Yeri	DOÇ.DR. ŞAMİL DAĞCI	2004	İlmi Eserler	95
594	İnsan Din Peygamber	DOÇ.DR. İSMAIL KARAGÖZ	2012	Halk Kitapları	149
595	Uncovering İslam	DOÇ.DR. ŞABAN ALI DÜZGÜN	2003	Halk Kitapları	150
596	İslam aile Hukukunda Evlenme Eng.	Şamil DAĞCI	2003	İlmi Eserler	96
597	Braille Kur'an Okumaya Giriş Alfabeti	DOÇ.DR.TAYYAR ALTIKULAÇ	2003	Halk Kitapları	151
598	Hadis Kartelası	YAŞAR ÇOLAK-I. KÖSE	2003	Cep Kitapları	67
599	Oryantalizmi Yen. O. Batıdaİslam Çalışmaları	SEMPOZYUM	2003	İlmi Eserler	97
600	Osman Gazi		2003	Çocuk Kitapları	149
601	Gençlerle Söyleşi	MEHMET ERDOĞAN	2003	Halk Kitapları	152
602	Din Anlayışında Farklılaşmalar	DOÇ.DR. SÖNMEZ KUTLU	2003	Halk Kitapları	153
603	Kur'an Okumaya Giriş (Bulgarca)	DOÇ.DR.TAYYAR ALTIKULAÇ/İ.BEYTULAH	2003	Halk Kitapları	154
604	Ateizm ve Eleştirisi (Kırgızca)	NURGÜL MOLDALIEVA	2003	İlmi Eserler	98
605	Özet Olarak İslam (Holandaca)	S.YAZICI/NASUHI EKİNCİ	2003	Cep Kitapları	68
606	Temel Dini Bilgiler Azerice	S. YAZICI/ MEHMAN MUSAOĞLU	2003	Mesleki Kitaplar	43
607	Temel Dini Bilgiler Kırgızca	S. YAZICI/NURGÜL MOLDALIEVA	2003	Mesleki Kitaplar	44
608	Temel Dini Bilgiler Türkmençe	S. YAZICI/BERDİ SARIYEV	2003	Mesleki Kitaplar	45
609	Temel Dini Bilgiler Bulgarca	S. YAZICI/İSLAM BEYTULLAH ERDİ	2003	Mesleki Kitaplar	46
610	Temel Dini Bilgiler Boşnakça	S. YAZICI/BEKİM MUHTAREVİÇ	2003	Mesleki Kitaplar	47
611	Temel Dini Bilgiler Almanca	S. YAZICI/NEZAKET ELTÜRK	2003	Mesleki Kitaplar	48
612	İbni Sina	ORHAN DÜNDAR	2003	Çocuk Kitapları	150
613	Evliya Çelebi-Azakin Kalesi		2004	Çocuk Kitapları	152
614	Ayet ve Sureler Arasındaki Münasebetler	Yard. Doç Dr.M. Faik YILMAZ	2005	İlmi Eserler	99
615	Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı	KONUŞMACILAR	2004	İlmi Eserler	100
616	Din ve Bilimin Işığında Oruç ve Sağlık	PROF. DR. ALPARSLAN ÖZYAZICI	2004	İlmi Eserler	101
617	Resimli Seçme Masallar	ABDURRAHMAN DOĞA2004	2004	Çocuk Kitapları	157
618	Resimli Hayvan Masalları	ABDURRAHMAN DOĞAN	2004	Çocuk Kitapları	153
619	Al Bayrak	ORHAN DÜNDAR	2004	Çocuk Kitapları	155
620	Resimlerle Nasrettin Hoca	ABDURRAHMAN DOĞAN	2004	Çocuk Kitapları	156
621	Hadis Kartelası (İngilizce)	KOMİSYON	2004	Cep Kitapları	73
622	Haydi Masal Okuyalım	HATİCE KILINÇ	2005	Çocuk Kitapları	158
623	Kur'an'da Kitap Kavramı	Dr. Nurdağ TÜRK	2004	İlmi Eserler	102

BAŞKANLIĞIMIZCA BASIMI YAPILAN TÜM ESERLER

GEN. YAYIN	ESER ADI	YAZARI	B.YILI	ESERİN NEVİİ	DİZİ NO
624	Güncel Dini Mes.1. İhtisas Toplantısı.AnK.	TEBLİĞCİLER	2004	İlmi Eserler	103
625	Dinimi Öğreniyorum	EDAM	2004	Çocuk Kitapları	159
626	Hacci Anlamak	PROF.DR. BÜNYAMİN ERUL-DR EKREM KELEŞ	2010	Halk Kitapları	193
627	Kutsal İlimde Dua	DOÇ. DR. BÜNYAMİN ERUL-DR. E. KELEŞ	2004	Cep Kitapları	71
628	Hac İlimihali	DOÇ. DR. H. ALTUNTAŞ/DOÇ. DR. İ. KARAGÖZ	2004	Cep Kitapları	72
629	Misyonerlik		2005	Halk Kitapları	157
630	Ülkemizde Engelliler Gerçeği	İ. KARAGÖZ	2008	İlmi Eserler	122
631	Ümit Kuşağı Engelsiz Yarınlar	EMRULLAH EMİN	2005	Çocuk Kitapları	162
632	Mutluluk Yolu İslam Hollandaca		2002	Broşür- Kartela	34
633	Türkiye İ. Dini Yay.Kong. Teb. ve Mü. Metinleri	KATILIMCILAR	2004	İlmi Eserler	104
634	Eser Kaydı Yok				
635	Minberden Öğütler	Komisyon	2005	Mesleki Kitaplar	49
636	Bir Büyük Ve. Köpr. Mehmet Paşa	ALİ KAFALI	2005	Çocuk Kitapları	163
637	Cana Kıyma Kandavası	ŞÜKRÜ ÖZBUĞDAY	2005	Cep Kitapları	74
638	İslam İlimihali Almanca		2005	Halk Kitapları	155
639	Peygamberimi Öğreniyorum	Komisyon	2005	Çocuk Kitapları	160
640	Ayet ve Hadislerin Işığında Engelliler	DOÇ.DR.İSMAİL KARAGÖZ	2006	Halk Kitapları	158
641	Kitabımı Öğreniyorum		2005	Çocuk Kitapları	164
642	III. Din Şurası	KATILIMCILAR	2005	İlmi Eserler	105
643	İlimihal 1.2.	KOMİSYON	2006	Halk Kitapları	159
644	II. Dini Yayınlar Kongresi	KATILIMCILAR	2005	İlmi Eserler	106
645	Neden Müslüman Oldum İhtida Öyküleri	BASILMADI	2006	Halk Kitapları	160
646	Din ve Vicdan Özgürlüğü	DOÇ.DR.İSMAİL KARAGÖZ	2006	Halk Kitapları	161
647	Religion and society Niw Perspective Fran Turkey	PROF. DR.ALİ BARDAKOĞLU	2006	İlmi Eserler	107
648	Ehli Beyt Sevgisi	DR.ÖMER MENEKŞE	2006	Halk Kitapları	162
649	İnancım		2006	Mesleki Kitaplar	50
650	Din Hizmetlerinde Verimlilik	HAYRULLAH KÖKEN	2006	İlmi Eserler	108
651	80. Yılında Diyanet İşleri Başkanlığı	Haz. Dr. Mehmet BULUT	2006	Broşür- Kartela	35
652	İsalma Giriş 1	KOMİSYNO	2006	İlmi Eserler	109
653	İslama Giriş 2	KOMİSYNO	2006	İlmi Eserler	110
654	Yaz Kur'an Kursları Öğretici Klavuzu	KOMİSYON	2006	Mesleki Kitaplar	51
655	Dinimi Öğreniyorum (Kırgızca)	MAYRAMBEG OROZBAEV	2006	Çocuk Kitapları	166
656	Dinimi Öğreniyorum (Gürcüce)	ZURAB TSETSKHOULDZE KEMAL	2007	Çocuk Kitapları	167
657	Dinimi Öğreniyorum (Rusça)		2007	Çocuk Kitapları	168
658	Peygamberimi Öğreniyorum (Gürcüce)	TOPİD MAKALDZE CEMAL	2007	Çocuk Kitapları	169

BAŞKANLIĞIMIZCA BASIMI YAPILAN TÜM ESERLER

GEN. YAYIN	ESER ADI	YAZARI	B.YILI	ESERİN NEVİ	DİZİ NO
659	Peygamberim Öğreniyorum (Rusça)		2007	Çocuk Kitapları	170
660	Peygamberim Öğreniyorum (Almanca)	HASAN KARACA	2007	Çocuk Kitapları	171
661	Peygamberim Öğreniyorum (Uygurca)	ABDULMECİD GAFUR	2007	Çocuk Kitapları	172
662	Kitabımı Öğreniyorum (Almanca)	HASAN KARACA	2007	Çocuk Kitapları	173
663	Kitabımı Öğreniyorum (Gürcüce)	TOPİD MAKİDZE CEMAL	2007	Çocuk Kitapları	174
664	Cami (İngilizce)	ZEYCAN SARIHACIOĞLU	basılmadı	Broşür- Kartela	36
665	Cami (Almanca)	HASAN KARACA	2006	Broşür- Kartela	37
666	Cami (Türkçe)	HASAN KARACA	2006	Broşür- Kartela	38
667	Cami (Fransızca)	UMUT GÜR	2006	Broşür- Kartela	39
668	Cami (Rusça)		2007	Broşür- Kartela	40
669	Hicaz Albümü		2006	Sanat Eserleri	6
670	Kürsüden Öğütler: 52 Konuda Vaaz Örnekleri	KOMİSYNO	2006	İlmi Eserler	111
671	Kulluğun Özü İbadetin Ruhu Dualar	KOMİSYON	2007	Halk Kitapları	163
672	Kur'an Mealleri Sempozyumu	BASILDI	2007	İlmi Eserler	112
673	Ufak Şeyler	DAĞISTAN ÇETİNKAYA	2006	Çocuk Kitapları	165
674	Hacı Adaylarına İrşat Toplantısı	KOMİSYNO		Mesleki Kitaplar	52
675	Belgeler Işığında Osmanlı Afrika Müslümanları dayanışması	A. KAVAS	2006	İlmi Eserler	113
676	İl Din Şuvarı İngilizce	KOMİSYON	2006	İlmi Eserler	114
677	İslam'ın Ana Kaynakları Kur'an ve Sünnet	Doç. Dr. İsmail KARAGÖZ	2006	Halk Kitapları	164
678	İl Dini Yayınlar Kongresi	KOMİSYON	2007	İlmi Eserler	115
679	Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in peygamberliği	YRD.DOÇ.DR.ERDİNÇ AHATLI	2007	İlmi Eserler	116
680	Dünya Dinleri	KOMİSYON	2007	İlmi Eserler	117
681	Doğumunun 215 Yılı Anısına Din Bilim Atatürk	DR. MEHMET BULUT	2007	İslam ve Türk Byk.	8
682	Anadoluda İslam Kültür ve Medeniyeti	KOMİSYON	2007	Sanat Eserleri	7
683	Allaha İman Ediyorum	Naim ÖZGEN	2007	Çocuk Kitapları	175
684	Dualarımı Öğreniyorum	KOMİSYON	2007	Çocuk Kitapları	183
685	İbadetim	KOMİSYNO	2007	Mesleki Kitaplar	53
686	Umre Duaları	KOMİSYON	2007	Halk Kitapları	165
687	Umre Rehberi	KOMİSYON	2007	Halk Kitapları	166
688	Esmâ-i Hüsnâ	DOÇ.DR. İSMAIL KARAGÖZ	2007	İlmi Eserler	118
689	Pencereyi Işığa Açmak	DOÇ.DR. HALİL ALTUNTAŞ	2007	Halk Kitapları	167
690	Sünnetin Işığında Tebliğ	DOÇ.DR.İSMAIL KARAGÖZ	2007	Halk Kitapları	168
691	Hac Organizasyonu Sempozyumu	KOMİSYON	2007	İlmi Eserler	119
691	Türkiyede Hac Organizasyonu Sempozyumu	KOMİSYON	2007	Halk Kitapları	119
692	Senin Adınla	ZEYNEP KAYHAN	2007	Halk Kitapları	170

BAŞKANLIĞIMIZCA BASIMI YAPILAN TÜM ESERLER

GEN. YAYIN	ESER ADI	YAZARI	B.YILI	ESERİN NEVİİ	DİZİ NO
693	Yasin, Tebareke, Amme, Rahman, Vakıa, Kısa Sureler ve Dualar (Orta Boy)	DOÇ.DR. H. ALTUNTAŞ-DOÇ.DR.İ. KARAGÖZ	2007	Halk Kitapları	171
694	Yasin, Tebareke, Amme, Rahman, Vakıa, Kısa Sureler ve Dualar (Cep Tipi)	DOÇ.DR. H. ALTUNTAŞ-DOÇ.DR.İ. KARAGÖZ	2007	Cep Kitapları	75
695	Bilge Çocuk	AHMET FARUK KILIÇ	2007	Çocuk Kitapları	176
696	Anne Sözü	AHMET MAHİR PEKŞEN	2007	Çocuk Kitapları	177
697	Sarı Benek	AHMET MAHİR PEKŞEN	2007	Çocuk Kitapları	178
698	Hicaz Albümü (Arapça)	KOMİSYON	2007	Sanat Eserleri	8
699	Cemil Dede Namaz Surelerini Öğrtiyor 1 - 10	M.NEZİR GÜL	2007	Çocuk Kitapları	180
700/1	Cikcikinin Sevinci Cikciki ile Küçük Kuş (1-6)	Sevim EKİNCİ	2008	Çocuk Kitapları	181/1
700/2	Cikciki ile Küçük Lütfi	Sevim EKİNCİ	2008	Çocuk Kitapları	181/2
700/3	Cikciki ile Küçük Kedi	Sevim EKİNCİ	2008	Çocuk Kitapları	181/3
700/4	Cikciki ile Küçük Ağaç	Sevim EKİNCİ	2008	Çocuk Kitapları	181/4
700/5	Cikciki ile Küçük Tavşan	Sevim EKİNCİ	2008	Çocuk Kitapları	181/5
700/6	Cikciki ile Yavru Ördek	Sevim EKİNCİ	2008	Çocuk Kitapları	181/6
701	Peygamberim	Komisyon	2007	Çocuk Kitapları	181/7
702	Ahlakım	Komisyon	2007	Çocuk Kitapları	181/8
703	Namaz İlimhali	DOÇ.DR. H. ALTUNTAŞ-DOÇ.DR.İ. KARAGÖZ	2007	Halk Kitapları	172
704	Kur'an-ı Kerim (Orta boy) Özel Rahle Kutulu (Hakiki Deri Kapak)	HAMİT AYTAÇ HATTI	2007	Kaynak Eserler	34
705	Kur'an-ı Kerim (Orta boy) Özel Rahle Kutulu (Kuagüle Kapak)	HAMİT AYTAÇ HATTI	2007	Kaynak Eserler	35
706	İsalma Giriş Temel esasları	PRF. DR. SÜLEYMAN ULUDAĞ	2008	İlmi Eserler	120
707	Gençlerle Söyleşi Kırgızca		2006	Halk Kitapları	174
708	Çocuklarımız İçin Din Bilgisi			Çocuk Kitapları	182
709	İsalma Giriş Evrensel Mesajlar	PROF. DR.,DR.İ. PAÇACI	2008	İlmi Eserler	121
710	Kur'an Okuma Rehberi	DAVUT KAYA	2008	Halk Kitapları	175
711	Tecvidli Kur'an Okuma Rehberi	DAVUT KAYA	2008	Halk Kitapları	176
712	Sevgiliden	KOMİSYON	2008	Halk Kitapları	177
713	İbadetlerimi Öğreniyorum	AYŞE ÖZTÜRK	2008	Çocuk Kitapları	184
714	Cenaze Hizmetleri	DİN HİZMETLERİ D. BŞK	2008	Cep Kitapları	76
715	İnsan Hakları	DR. BURHAN ERKUŞ	2008	Cep Kitapları	77
716	Şiddet ve Çocuklarımız	ELIF ARSLAN	2008	Cep Kitapları	78
717	Toplum Yetimleri: Sokak Çocukları	DR. HAVVA SULA	2008	Cep Kitapları	79
718	Değişen Dünyada Kadın	DR. HAFSA FIDAN	2008	Cep Kitapları	80
719	Ailede Huzur	DR. ZEKİYE DEMİR	2008	Cep Kitapları	81
720	Gençlik Sorunları ve İntihar	DR. ŞENOL KORKUT	2008	Cep Kitapları	82
721	Yaşlılara Saygı	LAMİA LEVENT	2008	Cep Kitapları	83
722	Toplumsal Emanet: Engelliler	DOÇ. DR. İ. KARAGÖZ	2008	Cep Kitapları	84

BAŞKANLIĞIMIZCA BASIMI YAPILAN TÜM ESERLER

GEN. YAYIN	ESER ADI	YAZARI	B.YILI	ESERİN NEVİİ	DİZİ NO
723	Din, Anarşi ve Terör	DR. YAŞAR YİĞİT	2008	Cep Kitapları	85
724	Çevre Bilinci		2008	Cep Kitapları	86
725	21.Yüzyılın Türkiye'sinde Yaşayan Hurafeler	DR. K. KOÇOĞLU	2008	Cep Kitapları	87
726	Tüketim Ahlakı ve İsrar	DR. MUHLİS AKAR	2008	Cep Kitapları	88
727	Sahtecilik	BAHATTİN AKBAŞ	2008	Cep Kitapları	89
728	Oynarken Tükenmek: Kumar	AYŞENUR ÇALIKÇI	2008	Cep Kitapları	90
729	Madde Bağımlılığı	ÖMER MENEKŞE	2008	Cep Kitapları	91
730	İş ve Ticaret Ahlakı	DR. MUHLİS AKAR	2008	Cep Kitapları	92
731	Şehri Görmez İsteyen Balık	A.MAHİR PEKŞEN	2012	Çocuk Kitapları	185
732	Olağanüstü Hallerde Din Hizmetleri	DİN HİZMETLERİ D. BŞK	2008	İlmi Eserler	123
733	Diyanet Tanıtım Broşürü		2008	Broşür- Kartela	41
734	Kitabımı Öğreniyorum (Kırgızca)	NURGÜL MOLDALIEVA	2008	Çocuk Kitapları	186
735	Kitabımı Öğreniyorum (İngilizce)	SELİME YASEMİN ÖZDİLEK	2008	Çocuk Kitapları	187
736	Peygamberimi Öğreniyorum (Arnavutça)	ABDULAH HAMİT	2008	Çocuk Kitapları	188
737	Peygamberimi Öğreniyorum (Kırgızca)	NURGÜL MOLDALIEVA	2008	Çocuk Kitapları	189
738	Peygamberimi Öğreniyorum (Romence)	NERİMAN ASAN	2008	Çocuk Kitapları	190
739	Peygamberimi Öğreniyorum (Tatarca)	ZERA BEKİROVA-ZAKİR KURTNEZİR	2008	Çocuk Kitapları	191
740	Dualarımı Öğreniyorum (Kırgızca)	trc. Mayrambeg OROZBAEV	2008	Çocuk Kitapları	192
741	Dualarımı Öğreniyorum (Azerice)	EL SAD MIRI	2008	Çocuk Kitapları	193
742	Dinimi Öğreniyorum (Romence)	NERİMAN ASAN	2008	Çocuk Kitapları	194
743	Kur'an-ı Kerim (Ortaboy Yeni)	KAYIŞZADE HAFİZ OSMAN HATTI	2008	Kaynak Eserler	36
744	Kur'an-ı Kerim (Hafızboy Yeni)	KAYIŞZADE HAFİZ OSMAN HATTI	2008	Kaynak Eserler	37
745	Kur'an-ı Kerim Meali (Hafızboy-Yeni)	DOÇ.DR. H. ALTUNTAŞ-DR.M.ŞAHİN	2008	Kaynak Eserler	38
746	Kur'an-ı Kerim (Rahleboy Yeni)	KAYIŞZADE HAFİZ OSMAN HATTI	2008	Kaynak Eserler	39
747	Hikaye Treni	ELİF ARSLAN	2008	Çocuk Kitapları	201
748	Hac İlmihali (Rusça)			Kaynak Eserler	41
749	En Güzel Örnek Rahmet Damlaları	Dr.Yaşar YİĞİT	2009	Halk Kitapları	178
750	Peygamberimizin Dilinden Dualar (Kartela)		2008	Broşür- Kartela	42
751	Kutsal İlimde Dua (Rusça)	DOÇ. DR. İ. KARAGÖZ	2008	Cep Kitapları	93
752	Çiçekli Park (piyes)	YAŞAR KOCA	2008	Edebi Eserler	19
753	Süleyman Çelebi Mevlidi	KOMİSYON	2008	Halk Kitapları	178
754	Bir Din Eğitimi kurumu olarak Kur'an Kursları	PROF. DR. M.ZEKİ AYADIN	2008	Mesleki Kitaplar	56
755	Seçme Dualar	KOMİSYON	2008	Cep Kitapları	94
756	Kur'an-ı Kerimden Seçme Sureler	KOMİSYON	2008	Halk Kitapları	179
757	Her Şeyi Yaratan Allah	RABİA GÜLCAN	2008	Çocuk Kitapları	195

BAŞKANLIĞIMIZCA BASIMI YAPILAN TÜM ESERLER

GEN. YAYIN	ESER ADI	YAZARI	B.YILI	ESERİN NEVİİ	DİZİ NO
758	Bizim İçin Dua Eden Melekler	ELİF ARSLAN	2008	Çocuk Kitapları	196
759	Yol Gösterici Kutsal Kitaplar	HADİCE DEMİRBAĞ	2008	Çocuk Kitapları	197
760	En Güzel Örnek Peygamber	PERVİN AYŞE YAŞA	2008	Çocuk Kitapları	198
761	Sonsuz Hayat Ahiret Yurdu	AYLA ABAK	2008	Çocuk Kitapları	199
762	Onun Dediği Olur Kaza ve Kader	AYŞENUR ÇALIKÇI	2008	Çocuk Kitapları	200
763	1. DİN Hizmetleri Sempozyumu	KOMİSYON	2008	İlmi Eserler	124
764	Oruç İlmihali	DOÇ.DR.H.ALTUNTAŞ-DOÇ.DR.İ.KARAGÖZ	1990	Kaynak Eserler	40
765	Hatim Cüzü (küçükboy)	KAYIŞZADE HAFİZ OSMAN HATTI	2008	Kaynak Eserler	42
766	Haccı Anlamak (Rusca)		2009	Cep Kitapları	95
767	Meşahate İslamiyye	DR.SADIK ERASLAN	2009	İlmi Eserler	125
768	Darul Hikmeti İslamiye	DR.ZEKERİYA AKMAN	2009	İlmi Eserler	126
769	Anadoluda Türk İslam Sanatı	MUSTAFA BEKTAŞOĞLU	2009	Sanat Eserleri	9
770	Çanakkale Unutulmasın	SEZGİN ÇEVİK	2009	Halk Kitapları	180
771	Onunla 27 Gün (Veda Haccı)	RIFAT ORAL	2009	İlmi Eserler	129
772	Hatim Cüzü (büyükboy)	KAYIŞZADE HAFİZ OSMAN HATTI	2008	Kaynak Eserler	43
773	Dualarımı Öğreniyorum (Kazakça)		2009	Çocuk Kitapları	202
774	İbadetlerimi Öğreniyorum (Kazakça)		2009	Çocuk Kitapları	203
775	İbadetimi Öğreniyorum (Kırgızca)		2009	Çocuk Kitapları	204
776	İslam İlmihali (Azerice)	Trc. Prof. Dr. Mehman MUSAOĞLU	2009	Kaynak Eserler	96
777	Gençlerle Söyleşi (Kazakça)		2009	Halk Kitapları	181
778	Dinimi Öğreniyorum (Kazakça)		2009	Çocuk Kitapları	205
779	Dinimi Öğreniyorum (Danca)		2009	Çocuk Kitapları	206
780	Dinimi Öğreniyorum (Uygurca)		2009	Çocuk Kitapları	207
781	Peygamberimi Öğreniyorum (Kazakça)		2009	Çocuk Kitapları	208
782	Peygamberimi Öğreniyorum (Azerice)		2009	Çocuk Kitapları	209
783	Peygamberimi Öğreniyorum (Danca)		2009	Çocuk Kitapları	210
784	Kitabımı Öğreniyorum (Kazakça)		2009	Çocuk Kitapları	211
785	Kitabımı Öğreniyorum (Uygurca)		2009	Çocuk Kitapları	212
786	Kur'an-ı Kerim (hafızboy)	KAYIŞZADE HAFİZ OSMAN HATTI	2009	Kaynak Eserler	44
787	Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı II	KOMİSYON	2009	İlmi Eserler	130
788	Aileye İlişkin Sorunlar İstişare Toplantısı	KOMİSYON	2009	İlmi Eserler	131
789	Kur'an'dan Öğütler I-II	KOMİSYON	2010	Halk Kitapları	182
790	Şafi İlmihali	MEHMET KESKİN		Kaynak Eserler	46
791	Caferi İlmihali	MEHMET KESKİN		Kaynak Eserler	47
792	Günahlar Tübbe Ve İstiğfar	DOÇ. DR. İSMAİL KARAGÖZ	2010	Halk Kitapları	183

BAŞKANLIĞIMIZCA BASIMI YAPILAN TÜM ESERLER

GEN. YAYIN	ESER ADI	YAZARI	B.YILI	ESERİN NEVİ	DİZİ NO
793	İslam İlmihali (küçükboy)	SEYFETTİN YAZICI- LÜTFİ ŞENTÜRK		Kaynak Eserler	48
794	Kur'an-ı Kerim Rahle boy özel deri	HATTAT HAMİT AYTAÇ	2007	Kaynak Eserler	50
795	Pezdevinin Kelami Görüşü	DOC. DR. SELİM ÖZARSLAN	2010	İlmi Eserler	132
796	Kur'an-ı Kerim (camiboy)			Kaynak Eserler	51
797	Kırk Ayette Hz. Kur'an		2010	Broşür- Kartela	43
798	Kırk Ayette Hz. Peygamber		2010	Broşür- Kartela	44
799	İslam İnanç Eserleri (kur'an ve kainat dilinden)	ÜMIT ŞİMŞEK	2010	Kaynak Eserler	52
800	21. Yüzyıl Türkiye'sinde Din ve Diyanet	PROF. DR. ALİ BARDAKOĞLU DERLEYEN: DR.ÖMER MENEKŞE	2010	İlmi Eserler	133
801	Zekatı Anlamak	DR. MUHLİS AKAR- DR. ERCAN ESER	2010	Halk Kitapları	184
802	Orucu Anlamak	DOÇ. DR. SONER GÜNDÜZÖZ	2010	Halk Kitapları	185
803	Duayı Anlamak	DOÇ. DR. HALİL ALTUNTAŞ	2010	Halk Kitapları	186
804	Ezanı Anlamak	DOÇ. DR. ÖMER ÖZPINAN	2010	Halk Kitapları	187
805	Başkaları İçin Ağlayabilmek	DOÇ.DR. HALİL ALTUNTAŞ	2010	Halk Kitapları	192
806	Kur'an-ı Kerim (küçükboy)	KAYIŞZADE HAFİZ OSMAN HATTI	2010	Kaynak Eserler	53
807	Hac İrşad Görevlileri İçin Örnek Metinler	KOMİSYON	2010	Mesleki Kitaplar	58
808	Fatiha Suresinin Türkçe Meal ve Tefsiri	LÜTFİ DOĞAN	2010	Cep Kitapları	97
809	Hucurat Suresinin Türkçe Meal ve Tefsiri	LÜTFİ DOĞAN	2010	Cep Kitapları	98
810	Almanyada Yaşayan Türk Kadınları Durumları Sorunları din ve Diyanet Algıları	DR. ZEKİYE DEMİR	2010	İlmi Eserler	134
811	Oruçla İlgili Sıkça Sorulan Sorular ve Cevaplar	KOMİSYON	2010	Broşür- Kartela	45
812	Zekatla İlgil sıkça Sorulan Sorular ve Cevaplar	KOMİSYON	2010	Broşür- Kartela	46
813	DİB. Tanıtım Kılavuzu Teşkilat Albümü I.II.III.	KOMİSYON	2010	Mesleki Kitaplar	59
814	Genç Olmak	KOMİSYON	2010	Broşür- Kartela	47
815	Özürü Olmak	KOMİSYON	2010	Broşür- Kartela	48
816	Çocuk Olmak	KOMİSYON	2010	Broşür- Kartela	49
817	Yaşlı Olmak	KOMİSYON	2010	Broşür- Kartela	50
818	Hizmetler ve Projeler 2003-2010	BAŞKANLIK	2010	Broşür- Kartela	51
819	Dinimi Öğreniyorum (Moğolca)		2010	Çocuk Kitapları	214
820	Kitabımı Öğreniyorum (Boşnakça)		2010	Çocuk Kitapları	215
821	Kitabımı Öğreniyorum (Moğolca)		2010	Çocuk Kitapları	216
822	Ahlakımı Öğreniyorum	KOMİSYON	2011	Çocuk Kitapları	225
823	Peygamberimi Öğreniyorum (Çince)		2010	Çocuk Kitapları	218
824	Peygamberimi Öğreniyorum (Moğolca)		2010	Çocuk Kitapları	219
825	İbadetlerimi Öğreniyorum (Uygurca)		2010	Çocuk Kitapları	220
826	İbadetlerimi Öğreniyorum (Romence)		2010	Çocuk Kitapları	221
827	Dualarımı Öğreniyorum (Uygurca)		2010	Çocuk Kitapları	222

BAŞKANLIĞIMIZCA BASIMI YAPILAN TÜM ESERLER

GEN. YAYIN	ESER ADI	YAZARI	B.YILI	ESERİN NEVİİ	DİZİ NO
828	Dualarımı Öğreniyorum (Moğolca)		2010	Çocuk Kitapları	223
829	Dualarımı Öğreniyorum (Romence)		2010	Çocuk Kitapları	224
830	İslam İlimihali (Türkmençe)	SEYFETTİN YAZICI- LÜTFİ ŞENTÜRK	2010	Kaynak Eserler	54
831	İslam İlimihali (Kırgızca)			Kaynak Eserler	55
832	Gençlerle Söyleşi (Bulgarca)	MEHMET ERDOĞAN- İSLAM BEYTULLAH E	2010	Halk Kitapları	189
833	Gençlerle Söyleşi (Türkmençe)	M. ERDOĞAN-DOÇ.DR. SEYİT NAZAN ARN	2010	Halk Kitapları	190
834	Din ve Sosyal Hayat	DOÇ. DR. FİKRET KARAMAN	2010	Halk Kitapları	191
835	Hacı Adaylarına İrşat ve Bilgilendirme Eğt. Proğr.	KOMİSYON	2010	Mesleki Kitaplar	60
836	40 Hadis 40 Yorum	PROF.DR. İSMAİL HAKKI ÜNAL	2011	Halk Kitapları	194
837	Rahmet ve Merhamet Ayetleri	KOMİSYON	2011	Broşür- Kartela	52
838	Rahmet ve Merhamet Hadisleri	KOMİSYON	2011	Broşür- Kartela	53
839	IV. Uluslararası Dini Yayınlar Konresi	KOMİSYON	2011	İlmi Eserler	135
840	Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi İngilizce		2013	Cep Kitapları	99
841	Zekat İlimihali			Kaynak Eserler	56
842	Kültür Coğrafyamızda Hz. Muhammed	KOMİSYON	2009	İlmi Eserler	136
843	Peygamberimi Öğreniyorum (İsveççe)	KOMİSYON	2012	Çocuk Kitapları	234
844	40 Hadiste Ramazan	PROF.DR. BÜNYAMİN ERUL	2011	Broşür- Kartela	54
845	Fatiha ve Hucurat Surelerinin Meal ve Tefsiri	LÜTFİ DOĞAN	2011	İlmi Eserler	137
846	Dinimi Öğreniyorum I.		2011	Çocuk Kitapları	228
847	Dinimi Öğreniyorum II.		2011	Çocuk Kitapları	229
848	Dinimi Öğreniyorum III.		2011	Çocuk Kitapları	230
849	Kur'an-ı Kerim Hüseyin Kutlu Hattı (deri cilt)	HÜSEYİN KUTLU HATTI	2011	Kaynak Eserler	58
850	8 Elmaslı Kolye	MUSTAFA AKGÜN	2011	Çocuk Kitapları	231
851	40 Hadiste Komşuluk Arkadaşlık ve Dostluk	DR.MEHMET DEMİR	2011	Broşür- Kartela	55
852	Komşuluk		2011	Cep Kitapları	100
853	Kur'an-ı Kerim (ortaboy)	HÜSEYİN KUTLU HATTI	2011	Kaynak Eserler	57
854	Safahat	M.ERTUĞRUL DÜZDAĞ	2012	Edebi Eserler	20
855	Kadın ve Alle Yazıları	KOMİSYON	2011	Halk Kitapları	195
856	Diyanet İlmi Dergi Kur'an Özel Sayısı	KOMİSYON	2012	İlmi Eserler	138
857	NAMAZ VE KUR'AN	HZRL. DOÇ. DR. HALİL ALTUNTAŞ	2012	İlmi Eserler	139
858	Dualarımı Öğreniyorum (Danca)		2011	Çocuk Kitapları	232
859	40 Hadiste Cami, Cemaat, İmam ve Müezzinlik	PROF.DR. BÜNYAMİN ERUL	2012	Broşür- Kartela	59
860	Yasin, Tebareke, Amme, Rahman, Vakıa, Kısa Sureler ve Dualar (Büyük Boy)	DOÇ.DR.H. ALTUNTAŞ-İ.KARAGÖZ	2011	Halk Kitapları	196
861	Dürüslük	PROF.DR. M.Z.AYDIN	2011	Çocuk Kitapları	244
862	CD.li Tercihli Kur'anı Kerim Elif Bası	FARUK SALMAN NEZİR	2011	Mesleki Kitaplar	61

BAŞKANLIĞIMIZCA BASIMI YAPILAN TÜM ESERLER

GEN. YAYIN	ESER ADI	YAZARI	B.YILI	ESERİN NEVİİ	DİZİ NO
863	Kul Hakkı	PROF.DR. M.Z.AYDIN	2012	Çocuk Kitapları	235
864	Kırk Hadiste Kardeşlik (Kartela)	Prof. Dr. Bünyamin ERUL	2012	Broşür- Kartela	56
865	Ayetlerle Kardeşlik ve Hukuku	DOÇ. DR. MEHMET ÜNAL	2012	Broşür- Kartela	57
866	Hız. Peygamber ve Kardeşlik Hukuku			Cep Kitapları	101
867	Bir Fıll Yaratmak Eserden Esmaya	ÜMIT ŞİMŞEK	2012	Halk Kitapları	198
868	Kardeşlik Yazıları			Cep Kitapları	102
869	Cemil Dede Namaz Dualarını Anlatıyor	MEHMET NEZİL GÜL	2012	Çocuk Kitapları	236
870	A'dan Z'ye Kur'an Terimleri Sözlüğü	SELCAN YÜKSEL ARVAS	2012	Çocuk Kitapları	237
871	Kur'anı Kerimdeki Sureleri Tanıyalım	BİLGENİR ÇORLU	2012	Çocuk Kitapları	238
872	Mehmet Akif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazları	M.ERTUĞRUL DÜZDAĞ	2012	Halk Kitapları	199
873	Tavşi ve Dostları	SEVİM EKİNCİ	2012	Çocuk Kitapları	239
874	Kur'an-ı Kerim Hüseyin Kutlu Hattı (camiboy)	HÜSEYİN KUTLU HATTI	2011	Kaynak Eserler	60
875	Kur'an-ı Kerim Hüseyin Kutlu Hattı (rahleboy)	HÜSEYİN KUTLU HATTI	2011	Kaynak Eserler	61
876	Kur'an-ı Kerim Hüseyin Kutlu Hattı (hafızboy)	HÜSEYİN KUTLU HATTI	2011	Kaynak Eserler	62
877	Başka Kardeşler	MEHMET FARUK KILIÇ	2012	Çocuk Kitapları	240
878	Mucize Hayvanlar I.	MEHMET FARUK KILIÇ	2012	Çocuk Kitapları	241
879	Mucize Hayvanlar II.	MEHMET FARUK KILIÇ	2012	Çocuk Kitapları	242
880	Küçük Bir Kızın Sırları		2012	Çocuk Kitapları	243
881	Dini Danışma ve Rehberlik	PROF. DR. SUAT CEBECİ	2012	İlimi Eserler	140
882	Kur'anı Anlamaya Giriş	PROF.DR. İ.HİLMİ KARSLI	2012	Halk Kitapları	200
883	Yunus Emre Divanı Seçmeler	PROF.DR. MUSTAFA TATCI	2012	Edebi Eserler	21
884	Tefekkür Gezileri Herşeyin Hikayesini Merak Eden	ÜMIT ŞİMŞEK	2012	Halk Kitapları	201
885	Türkiye V. Dini Yayınlar Kongresi	KOMİSYON	2012	İlimi Eserler	141
886	IV. Din Şurası	KOMİSYON	2009	İlimi Eserler	142
887	Hız. Peygamberin İzinden	PROF.DR. BÜNYAMİN ERUL	2012	Halk Kitapları	202
888	Anadolunun Güzel Dili Yunus Emre		2012	Halk Kitapları	203
889	İslam ve Semboller		2012	Halk Kitapları	204
890	Ebedi Hayata Uğurlama Adabı		2012	Halk Kitapları	205
891	Vefatının 300. Yılında Çağını Aşan Bir Ses İtri		2012	Halk Kitapları	206
892	Isınan Kürede Çevre Ahlakı		2012	Halk Kitapları	207
893	Medeniyetin Başladığı Yer Cami		2012	Halk Kitapları	208
894	Hac Teslimiyettir		2012	Halk Kitapları	209
895	Seni Seviyoruz Ey Nebi		2012	Halk Kitapları	210
896	Gelenek ve Hakikat Arasında Kadın		2012	Halk Kitapları	211
897	Ana Gibi Yâr Olmaz		2012	Halk Kitapları	212

BAŞKANLIĞIMIZCA BASIMI YAPILAN TÜM ESERLER

GEN. YAYIN	ESER ADI	YAZARI	B.YILI	ESERİN NEVİİ	DİZİ NO
898	Gönlümüzde Yankılanan Ses Mevlana		2012	Halk Kitapları	213
899	Kadın Dindarlığı		2012	Halk Kitapları	214
900	Şehir ve İnsan		2012	Halk Kitapları	215
901	Kitap medeniyeti		2012	Halk Kitapları	216
902	Güzel Ahlak		2012	Halk Kitapları	217
903	Hakikate Çağrı Hutbe		2012	Halk Kitapları	218
904	Nağmeden Gönüllere Musiki		2012	Halk Kitapları	219
905	Sadelik Güzeldir		2012	Halk Kitapları	220
906	Tevhide Çağrı Ezan		2012	Halk Kitapları	221
907	Değişmez Güzel Kur'an ve İslam Sanatları		2012	Halk Kitapları	222
908	Anadoluda Kur'an Kültürü		2012	Halk Kitapları	223
909	Çocuk Kalbi ve Kur'an		2012	Halk Kitapları	224
910	Kur'anı Oku Anla ve Yaşa		2012	Halk Kitapları	225
911	Yolu Güzel Yürümük		2012	Halk Kitapları	226
912	Kürsüdeki Şair Mehmet Akif		2012	Halk Kitapları	227
913	Ceza İnfaz Kurumları Din Hizmetleri Rehberi	YRD. DOÇ.DR. HAMİT İŞİK-ABDULLAH DEM	2012	Mesleki Kitaplar	62
914	Cami Yazıları		2012	Cep Kitapları	103
915	Hadislerle İslam	KOMİSYON	2012	Kaynak Eserler	63
916	Vaaz Kılavuzu	KOMİSYON	2012	Mesleki Kitaplar	63
917	Riyazü's Salihin		2012	Kaynak Eserler	64
918	Kur'an Yolu Meali (Hafız Boy) ÇİFT YÜZLÜ	Hüseyin Kutlu (Komisyon)	2013	Kaynak Eserler	65
919	Peygamberimizin Yıldızı	HATİCE UĞUR	2012	Çocuk Kitapları	247
920	Ramazan Geldi Hoşgeldi	ELİF EDA TARTAR	2012	Çocuk Kitapları	246
921	Bayram Neşesi	ELİF EDA TARTAR	2012	Çocuk Kitapları	245
922	Kandil Simidi Seven Martı	HATİCE UĞUR	2012	Çocuk Kitapları	248
923	40 Hadiste Aile	HURİYE MARTI	2012	Broşür- Kartela	60
924	40 Hadiste Çocuk	HURİYE MARTI	2012	Broşür- Kartela	61
925	Braille Çocuk Dergisi	KOMİSYON	2012	Çocuk Kitapları	249
926	Diyanet İlmî Dergi Gazali Özel Sayısı	KOMİSYON	2012	İlmî Eserler	143
927	Diyanet İlmî Dergi Mehmet Akif Özel Sayısı (Vefatını 75. Yılı Anısına Mehmet Âkif)	KOMİSYON	2012	İlmî Eserler	144
928	40 Ayette Aile	HURİYE MARTI	2013	Broşür- Kartela	62
929	Erzurumlu İbrahim Hakkı Divan	Yrd. Doç. Dr. Metin Kayahan ÖZGÜL	2013	Edebi Eserler	22
930	Hz. Peygamber ve İnsan Onuru (Kartela)	PROF. DR. BÜNYAMİN ERUL	2013	Broşür- Kartela	63
931	İnceleme ve Soruşturma Rehberi	DOÇ.DR. İSMAIL KARAGÖZ	2013	Mesleki Kitaplar	64
932	Hz. Peygamber ve İnsan Onuru	KOMİSYON	2013	Halk Kitapları	197

BAŞKANLIĞIMIZCA BASIMI YAPILAN TÜM ESERLER

GEN. YAYIN	ESER ADI	YAZARI	B.YILI	ESERİN NEVİİ	DİZİ NO
933	Alemlere Rahmet Hz. Muhammed		2012	Halk Kitapları	228
934	Braille Çocuk Dergisi Kutlu Doğum Haftası Engelliler Özel Sayısı	KOMİSYON	2013	Çocuk Kitapları	250
935	Kutlu Doğum Haftası Sempozyumu Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku	KOMİSYON	2013	İlmi Eserler	145
936	Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu I.II Cilt	KOMİSYON	2013	İlmi Eserler	146
937	İbadetlerimi Öğreniyorum (İsveççe)	AYŞE ÖZTÜRK	2013	Çocuk Kitapları	233
938	Dinimi Öğreniyorum (Norveççe)	KOMİSYON	2013	Çocuk Kitapları	251
939	Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu I.II. Cilt	KOMİSYON	2013	İlmi Eserler	147
940	Hız. Peygamber ve İnsan Onuru (İngilizce)		2013	Halk Kitapları	229
941	Braille Temel Dini Bilgiler İtikat-İbadet-Ahlak	SEYFETTİN YAZICI	2013	Mesleki Kitaplar	65
942	İbadet Rehberi (Fransızca)	Seyfettin YAZICI,Vildan M. SARIKAYA	2013	Mesleki Kitaplar	66
943	Ümmi Sinan Halveti Divanı	Sadık YALSIZUÇANLAR	2013	Edebi Eserler	23
944	Hikmet Burcundan Şiirler	Sadık YALSIZUÇANLAR	2013	Edebi Eserler	24
945	Yirmi Birinci Müfettişler Semineri	Komisyon	2013	Mesleki Kitaplar	67
946	Uluslararası Serahsi Sempozyumu	Komisyon	2013	İlmi Eserler	148
947	Kırk Hadiste Helal Kazanç (Broşür)	Rukiye AYDOĞDU, Elif ERDEM, Hale ÇERÇİ	2013	Broşürler (Kartela)	64
948	Helal Kazanç Helal Tüketim	Komisyon	2013	Halk Kitapları	230
949	Bilgisayar Hatlı Kur'an-ı Kerim (Rahle Boy)	Recep KAYA	2013	Kaynak Eserler	66
950	Kaygusuz Abdâl - Seçmeler	Doç. Dr. Mustafa SEVER	2013	Edebi Eserler	25
951	Sun'ullâh Gaybî Divân-ı İlâhiyât Seçmeler	Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ	2013	Edebi Eserler	26
952	Özet Olarak İslam (Japonca)	Komisyon	2013	Halk Kitapları	231
953	İslam Kültüründe Hoşgörü (Bırarada Yaşama Tecrü)	Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal, Prof. Dr. Mehmet	2013	Halk Kitapları	232
954	Braille Cemil Dede Namaz Dualarını Anlatıyor	Mehmet Nezir GÜL	2013	Çocuk Kitapları	252
955	Braille Cemil Dede Namaz Surelerini Anlatıyor	Mehmet Nezir GÜL	2013	Çocuk Kitapları	253
956	Niyâz-ı Mısırlı -Divan-ı İlâhiyât Seçmeler	Yrd. Doç. Dr. Mustafa TATCI	2013	Edebi Eserler	27
959	Türk İşaret Dili Dini Kavramlar Sözlüğü	Komisyon	2013	Kaynak Eserler	67
961	Vâhib Ümmi Halveti Divan-ı İlâhiyâttan Seçmeler	Prof. Dr. Naci OKÇU	2013	Edebi Eserler	28
962	Şeyh Galip Divanı	Prof. Dr. Naci OKÇU	2013	Edebi Eserler	29
967	Hikayelerle Çocuklara 40 Hadis	Prof. Dr.M.Yaşar KANDEMİR	2013	Çocuk Kitapları	258
968	Peygamber Hikayeleri Yazı Dizisi	Bilgenur ÇORLU	2013	Çocuk Kitapları	259
969	Cami ve Kadın Yazıları	Komisyon	2013	Halk Kitapları	234

ÖZGEÇMİŞ

1989 yılında Kocaeli’nde doğdu. Lisans eğitimini Kocaeli Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünde tamamladı. 2012 yılından itibaren Proje Uzmanı olarak çeşitli sivil toplum kuruluşlarında Avrupa Birliği tarafından desteklenen projelerin yürütücülüğünü yapmaktadır.